

**АНТИКРИЗОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ**

Колективна монографія

Чернігів
2014

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І УПРАВЛІННЯ

**АНТИКРИЗОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ**

*Колективна монографія
під загальною редакцією В.Г. Маргасової*

Чернігів
2014

УДК 338.43
ББК 65. 9

*Затверджено до друку Вченою радою
Чернігівського державного інституту економіки і управління
Протокол № 6/14 від 26.06.2014 року*

Рецензенти:

- Мостенська Т.Л.** . доктор економічних наук, професор, проректор з наукової та міжнародної діяльності
Національний університет харчових технологій,
МОН України;
- Музиченко А.С.** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства, фінансів, обліку і аудиту
Уманського державного педагогічного університету
ім. П. Тичини;
- Мельник В.М.** доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи ПВНЗ „Європейський університет”
(м. Київ).

Антикризове регулювання розвитку сільського господарства / під. заг. ред. к.е.н, проф. В.Г. Маргасової: колективна монографія. – ТПК „Орхідея” – Чернігів: ЧДІЕУ, 2014. – 242 с.

У монографії комплексно розкрито теоретичні та методичні основи управління фінансовою санацією підприємств.

Автори монографії, використовуючи напрацювання зарубіжних і вітчизняних вчених, висвітлили загальні питання економічної сутності антикризового регулювання сільськогосподарських підприємств, принципи антикризового управління, завдання і функції; охарактеризували державне регулювання сільськогосподарського господарства в Україні та в Чернігівській області; розглянули шляхи реструктуризації, методи державної фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств, економіко-правові аспекти банкрутства та галузі в цілому.

Матеріал викладено з урахуванням чинного законодавства і практики його застосування в Україні. Наведено тлумачення основних понять і термінів.

Монографія розрахована на наукових співробітників, викладачів, аспірантів, магістрів та студентів економічних вузів, а також може використовуватись у практичній роботі, оскільки містить ряд роз'яснень методичного характеру з використанням діючих нормативних актів законодавчого та інструктивного характеру.

УДК 338.43
ББК 65.9 (4УКР)

Чернігівський державний інститут
економіки і управління, 2014

*Авторський колектив:***Маргасова В.Г.**

к.е.н., доцент – пп. 1.1, пп. 2.2., 2.3;

Роговий А.В.

к.е.н., доцент – пп. 1.2, пп. 3.1;

Ткаленко Н.В.

к.т.н., доцент – пп. 1.3, пп. 2.1;

Виговська В.В.

к.е.н., доцент – пп. 3.1, пп. 3.3;

Бакуменко П.І.

к.е.н. – пп. 1.3;

Федоренко А.Є.

здобувач – пп. 3.2.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	11
1.1. Економічні цикли та кризи як об'єкт антикризового регулювання	11
1.2. Антикризове регулювання сільського господарства	37
1.3. Світовий досвід антикризового регулювання сільського господарства.....	52
Висновки до розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ПРИЧИН ТА НАСЛІДКІВ КРИЗОВОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ	70
2.1. Сучасний стан сільськогосподарського виробництва в Україні	70
2.2. Оцінка антикризового регулювання розвитку сільського господарства Чернігівської області	102
2.3. Аналіз стану сільського господарства Чернігівської області.....	119
Висновки до розділу 2.....	140
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	142
3.1. Напрями розробки державної антикризової політики сільського господарства	142
3.2. Вдосконалення інструментарію антикризового регулювання сільського господарства.....	164
3.3. Економіко-математичне моделювання цінової політики в системі антикризового регулювання сільського господарства в Україні	177
Висновки до розділу 3.....	204
ВИСНОВКИ.....	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	211
ДОДАТКИ.....	227

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПК	—	Агропромисловий комплекс
АС	—	Аграрний сектор
ВЕЗ	—	Вільні економічні зони
ЄС	—	Європейський Союз
САП	—	Спільна аграрна політика
СОТ	—	Світова організація торгівлі
ТПР	—	Території пріоритетного розвитку

ВСТУП

В Україні на сьогодні сформована і функціонує модель аграрної економіки ринкового типу. В той же час їй притаманно чимало проблем. Одна із головних – низька прибутковість сільськогосподарських підприємств. На сьогодні вона не в змозі забезпечити розширене відтворення аграрного виробництва не тільки на інноваційних засадах, але й навіть на індустріальних.

В умовах відкритої економіки виникає загроза припинення діяльності неконкурентоспроможних виробників сільськогосподарської продукції та підвищується вірогідність зниження рівня продовольчої безпеки країни. Суттєве підвищення прибутковості агропідприємств є головною умовою ефективного і стабільного функціонування та розбудови постіндустріальної моделі сільського господарства.

Нестабільна економічна ситуація, занепад сільського господарства потребують антикризового регулювання і негайного втручання держави у розв'язання досить складних проблем, пов'язаних не лише з економічним, соціальним, політичним життям, а й з підняттям рівня села.

Наукові дослідження щодо пояснення виникнення та перебігу кризових явищ у функціонуванні та розвитку соціально-економічних систем різних економічних рівнів, які створюють теоретичні основи формування систем і механізмів антикризового управління, досліджувались у класичних роботах світової наукової думки: Дж.М. Кейнса, М.Д. Кондратьєва, К. Маркса, М.І. Туган-Барановського, М. Фрідмена, Й. Шумпетера та в сучасних працях вітчизняних і іноземних вчених: І.О. Александрова, В.Г. Бодрова, М.О. Кизима, О.М. Ковалюка, В.І. Кошкіна, І.К. Ларіонова, Л.О. Лігоненко, І.Й. Малого, А.С. Музиченко, Г.С. Одінцової, О.Й. Пасхавера, О.І. Пушкаря, А.В. Рогового, Л.С. Ситник, О.М. Тридіда, Я.О. Фоміна та ін.

Теоретична й методологічна проблематика формування інституційних механізмів антикризового управління знайшла відображення в працях таких зарубіжних учених: Е. Альтмана, С.Г. Беляєва, А. Бетнорі, А.П.Градова,

П. Грінера, Г.П. Іванова, В.В. Крижанівського, Б.І.Кузіна, К. Майлса, Д. Маєса, Р. Норгарда, Е. Фінкіна та ін.

У роботах цих авторів питанням державного антикризового регулювання окремих галузей присвячено недостатньо уваги. В теорії державного управління відсутня єдина позиція щодо визначення державного антикризового регулювання. Крім того, більшість досліджень присвячено антикризовому управлінню на мікрорівні з метою попередження кризових явищ та зменшення їх наслідків. Актуальність теоретичної розробки проблем державного антикризового регулювання розвитку сільського господарства, як важливої складової агропромислового комплексу України, необхідність подолання кризового стану галузі в сучасних умовах і пошуку нових підходів до формування державної політики подолання кризового стану в ній визначили вибір теми дисертаційної роботи, її мету, завдання та структурно-логічну побудову.

Монографію виконано згідно з планами науково-дослідних робіт кафедр економічної теорії та фінансів Чернігівського державного інституту економіки і управління: за темою „Фінансово-економічна стратегія сталого розвитку економіки України” (державний реєстраційний № 0109U002271), у рамках якої обґрунтовано напрямки активізації розвитку сільського господарства з метою зміцнення продовольчої безпеки України; за темою „Ефективність функціонування національного господарства в умовах глобалізації” (державний реєстраційний № 0111U002353), у межах якої обґрунтовані теоретико-методичні підходи до формування державної антикризової політики в сільському господарстві.

Метою монографії є обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення антикризового регулювання сільського господарства України.

Для досягнення зазначеної мети у процесі наукового дослідження поставлено та вирішено такі *задачі*:

- дослідити сутність економічних циклів та кризи як об'єктів

антикризового регулювання;

- узагальнити результати наукових досліджень антикризового регулювання як основної складової державної антикризової політики;

- охарактеризувати світовий досвід антикризового регулювання сільського господарства;

- здійснити комплексний аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку сільського господарства в системі національної економіки України;

- оцінити антикризове регулювання розвитку сільського господарства в Чернігівській області;

- визначити напрями розробки державної антикризової політики в сільському господарстві України;

- удосконалити інструментарій антикризового регулювання сільського господарства.

Об'єктом дослідження є процес антикризового регулювання розвитку сільського господарства в сучасних умовах.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та практичні аспекти розробки та реалізації заходів антикризового регулювання сільського господарства України.

Теоретичну та методологічну основу роботи становлять фундаментальні положення економічної теорії, макро- та мікроекономіки, статистики, економіко-математичного моделювання.

З метою досягнення поставлених наукових завдань використано такі методи: абстрактно-логічний – узагальнення теоретичних засад державної антикризової політики сільського господарства; аналізу і синтезу – обґрунтування підходів до вибору шляхів реалізації антикризової політики в сільському господарстві; монографічний – узагальнення сучасного світового досвіду регулювання діяльності сільськогосподарських підприємств; логічний – розробка системи застосування антикризових заходів державного управління сільським господарством; системного аналізу функцій державного управління – аналіз сучасного стану державного регулювання кризовими

явищами сільського господарства; економіко-статистичний – при проведенні статистичних групувань, при визначенні впливу окремих умов і факторів на результати діяльності підприємств сільського господарства; економіко-математичного моделювання – для удосконалення методичних положень щодо здійснення антикризового регулювання сільського господарства; графічний – для наочного зображення отриманих результатів дослідження.

Інформаційним підґрунтям для положень та висновків дисертаційної роботи слугували: нормативно-правові акти, офіційні статистичні та звітні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Головного управління агропромислового розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації, інформація Чернігівської обласної ради, фінансова, статистична звітність аграрного виробництва, наукові здобутки вчених і практиків, осмислення власних спостережень та аналітичні напрацювання автора.

Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні науково-теоретичних положень, методичних підходів і висновків щодо удосконалення, розробки та реалізації заходів антикризового регулювання сільського господарства на державному і регіональному рівнях, що сприятиме закріпленню позитивних тенденцій в галузі. З огляду на це дисертація має вагоме значення для подальшого розвитку теорії та практики формування державної антикризової політики сільського господарства в ринкових умовах.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1 Економічні цикли та кризи як об'єкт антикризового регулювання

До особливостей ринкової економіки належить закономірності прояву циклічності економічних процесів, їх повторюваність та прояв кризових явищ, ситуацій, стану. Причини кризових процесів загальновідомі: спад виробництва, випуск неконкурентної продукції, цінові диспропорції, фінансова нестабільність, безробіття та інше. Забезпечення стійкого розвитку економіки України робить надзвичайно актуальною проблемою створення системи антикризових заходів, потребує термінової розробки теорії й практики антикризового регулювання в сільському господарстві[51].

Становлення ринкових відносин, глобалізація та прискорення соціально-економічних процесів вимагає нових підходів до розгляду вузлових принципів економічної теорії, глибинних внутрішніх протиріч функціонування виробничих систем у нових умовах господарювання та визначення основних чинників їх розвитку, що виявляються у взаємодії об'єктивних та суб'єктивних протиріч на макро- та макрорівні господарського розвитку, загальносвітових викликів, економічних законів і волевиявлення суспільства. У цьому плані виробничо-економічні відносини мають підпорядковуватися механізму, що діє відповідно до сучасного стану й проблематики розвитку з урахуванням дії об'єктивних законів і суспільних потреб.

Зміна системи майбутніх очікувань у економічних агентів, відсутність досвіду регулювання економіки в умовах становлення ринку, непослідовність і часто поверхневий характер здійснення необхідних перетворень, некоріненість традицій законслухняної поведінки, ідеологічна розколотість суспільства, незрілість національної еліти – ці й інші чинники також зумовлюють біфуркаційні механізми інституційних змін соціально-

економічних систем. У соціально-економічних системах, що трансформуються, суспільство і всі його підсистеми занурені у стан невизначеності. Проте це невизначеність іншого типу, ніж в економічно розвинутих країнах. Такий тип можна було назвати перехідним типом невизначеності, що відображає неповноту ринкових відносин.

Руїнування структурної цілісності всієї соціально-економічної системи, посилення розбалансованості та неповязаності у виробничих, фінансових, соціальних і організаційних механізмах відтворення призвели до фрагментації економічної системи на окремі анклавні з автономними локальними цілями і власною логікою розвитку, що також посилює біфуркаційний характер інституційних перетворень[163].

В таких умовах посилюється необхідність та результативність державного регулювання соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві. Одним з найважливіших завдань, які стоять сьогодні перед будь-якою державною світу, є протидія кризовим явищам.

Теоретичне обґрунтування циклічних та кризових явищ належить ученим: М.І. Туган-Барановському[51], М.Д. Кондратьєву[51], К. Марксу[51], Дж. Кейнсу[53,168], Й. Шумпетеру[160,166,167], М. Фрідмену[168], В.І. Вернадському[110], А.Л. Чижевському[110], Д.В. Шияну[51].

Циклічність процесів та кризових явищ спостерігається як у природі такі в суспільстві. Кризою у вітчизняній науковій літературі називають складний загострений стан, різкий перелом або занепад.

На макрорівні великих економічних систем кризи виникають найчастіше через розриви між виробництвом і споживанням товарів. У докапіталістичних способах виробництва існувало недовироблення матеріальних благ. При капіталізмі вперше виникло надвиробництво. Найбільш глибоко і докладно цю проблему досліджував К. Маркс. Він розкрив причини економічних криз і обґрунтував їхню неминучість в умовах стихії й анархії виробництва.

Перша економічна криза відбулася в Англії в 1825 р., де на той час капіталізм став пануючим ладом. Наступна криза в 1836 р. охопила вже

Великобританію і США. Криза 1847 р. торкнулася майже всіх країн Європи. Першу світову кризу відносять до 1857 р. Це була найглибша криза з початку капіталістичного розвитку. Світові економічні кризи відбувалися в 1900-1903 рр., 1907 р., 1920 р., але усі вони не йшли ні в яке порівняння зі світовою кризою 1929-1933 рр. Вона продовжувалася понад чотири роки та охопила увесь капіталістичний світ і всі сфери економіки. Тільки в США розорилося 109 тис. фірм. Після цієї кризи депресія була затяжною. Після деякого пожвавлення наступила нова криза, характерна тим, що їй не передувала фаза підйому. Нова криза хоча і була слабшою за попередню, але протікала дуже гостро. Загальний обсяг промислового виробництва в капіталістичному світі скоротився на 11%, а в США — на 21%, випуск автомобілів зменшився на 40%. Розвиток і загострення цієї кризи були перервані другою світовою війною 1939-1945[51].

Після другої світової війни в 1948-1949 р. вибухнула локальна економічна криза, що охопила США і Канаду. У США обсяг промислової продукції тоді упав на 18,2%, а в Канаді — на 12%, а загальний обсяг промислового виробництва розвинутих капіталістичних країн скоротився на 6%

Чергові економічні кризи в капіталістичних країнах відбувалися в 1953-1954 і 1957-1958 рр. Але найглибшою була економічна криза 1973-1975 рр. Вона охопила усі капіталістичні країни і відрізнялася високим рівнем інфляції. Характерною рисою цієї кризи було переплетення її з глибокими структурними кризами, що вразили найважливіші сфери виробництва - енергетику, сировинні галузі, включаючи і сільське господарство, а також валютну систему.

Кризові явища можна класифікувати:

— за місцем виникнення: внутрішні - виникнення та інтенсивність прояву яких здійснюється безпосередньо на конкретному підприємстві; зовнішні - виникнення та інтенсивність їх прояву здійснюється в зовнішньому середовищі відносно підприємства;

— за рівнем економіки: мікроекономічні - характерні для окремого підприємства; мезоекономічні - їхня дія проявляється на галузевому рівні; макроекономічні - кризові явища виникають на державному рівні; міжнародні -

здійснюються поза межами країни, пов'язані з діяльністю окремих іноземних партнерів;

- за шириною захоплення: окремі - кризові явища, дія яких поширюється на діяльність спеціалізованих підприємств; групові - кризові явища, дія яких призводить до погіршення діяльності цілої групи підприємств;

- за причинами виникнення: випадкові - відбуваються під впливом випадкових обставин; закономірні - є результатом закономірностей, що проявляються в природі й суспільстві; циклічні - постійно повторюються;

- за джерелами походження: стихійні - залежать від форс-мажорних обставин; штучні - створені з певною метою.

Економічний цикл характеризується періодичним зростанням та падінням ділової активності, яке проявляється у формі невідповідності взаємопов'язаних показників— темпу економічного зростання, інфляції, рівня безробіття.

Генезис кризових явищ може здійснюватися в результаті суперечності між зовнішнім та внутрішнім середовищем, внаслідок чого виникає загострена неконтрольована ситуація. Суперечності виникають тоді, коли в тому чи іншому середовищі, в тих чи інших відносинах з'являються неоднорідність, неізотропність, яка характеризується перепадом у тому чи іншому напрямі. Вони можуть виникати в результаті перевиробництва або недовиробництва, але в усіх випадках кризові явища взаємопов'язані між собою і нагадують хвилю, яка розповсюджується по воді під час якогось поштовху[51].

Теоретичне обґрунтування всіх видів криз свідчить про їхню циклічність та взаємозв'язок. Цикли – постійно повторювані процеси. Виходячи з теорії циклічної динаміки природи й суспільства, можна спостерігати за механізмом виникнення, розвитком та взаємозв'язку як циклічних, так і кризових явищ.

Більшість науковців мають суперечливі точки зору на причини економічних криз. Деякі економісти пов'язують тривалість циклу з науково-технічним прогресом. Активна частина основного капіталу морально старіла протягом 10-12 років. Це вимагало її відновлення, що служило стимулом

економічного поживлення. Вихідним поштовхом була заміна устаткування і технології, тому відновлення основного капіталу називають матеріальною основою економічного циклу. Наступні скорочення періодів циклу (з 10-11 років у XIX ст. до 7-8 років у передвоєнні і 4-5 років у післявоєнні роки XX ст.) пов'язуються з прискоренням термінів відновлення основного капіталу під впливом науково-технічного процесу у сучасному світі.

К. Маркс сформував власну систему поглядів не тільки на причини, що визначають тривалість циклів, але і на саму природу циклічності. Принциповою відмінністю точки зору К. Маркса щодо даної проблеми є те, що причини циклічності капіталістичного відтворення він бачив у самій природі капіталізму, безпосередньо в протиріччі між суспільним характером виробництва і приватним характером присвоєння його результатів[30].

Представники неокласичної і ліберальної шкіл висували різні версії про природу і причини економічних криз. Багато хто з них вважав причиною криз недоспоживання населення, що викликає надвиробництво. Ліками від криз вважалося стимулювання споживання. Але виникаючий недолік споживання (платоспроможності) є скоріше наслідком, ніж причиною кризи.

Більш близькі до марксистської позиції економісти, що вважають причиною криз диспропорціональність чи "нерівновагу". Кризи зумовлені відсутністю правильних пропорцій між галузями, стихійними діями підприємців. Теорія нерівноваги збігається з іншим розповсюдженим поглядом на кризи як на породження зовнішніх умов — політичних, демографічних, природних.

На думку І. Шумпетера, кожній фазі властива своя психологічна картина, що формує відношення до інвестицій. Кризовий стан веде до зменшення обсягу капіталовкладень, потенційні очікування інвесторів в умовах підйому стимулює інвестиційну активність. Ситуація невизначеності майбутнього формує нерівномірність інвестиційного циклу[160].

Економічною наукою до даного часу розроблений цілий ряд різних теорій, що пояснюють причини економічних циклів і криз. П. Самуельсон,

наприклад, як найбільш відомі теорії циклів і кризи в своїй книзі "Економіка" відзначає наступні[168]:

- грошову теорію, що пояснює цикл експансією (стиском) банківського кредиту;
- теорію нововведень, що пояснює цикл використанням у виробництві важливих нововведень;
- психологічну теорію, що трактує цикл як наслідок хвиль песимістичного і оптимістичного настрою, що охоплюють населення;
- теорію недоспоживання, що вбачає причину циклу в занадто великій частці доходу, що йде багатим і ошадливим людям, у порівнянні з тим, що може бути інвестоване;
- теорію надмірного інвестування, прихильники якої думають, що причиною рецесії є, швидше, надмірне, ніж недостатнє, інвестування;
- теорію сонячних плям — погоди — врожаю.

При оцінці поглядів на циклічність і її причини слід зазначити, що вони видозмінювалися в часі разом зі зміною самої соціально-економічної дійсності. З урахуванням цього варто виділити наступні етапи в зміні поглядів на економічні цикли.

Перший етап охоплює період з початку XVIII ст. до середини 30-х років XX ст. У цей період переважали судження про те, що економічні кризи або взагалі неможливі при капіталізмі (Дж.С. Мілль, Ж.-Б. Сей, Д. Рікардо), або вони носять лише випадковий характер і що система вільної конкуренції здатна самостійно їх переборювати (Ж.-Ш. Сімонді, Р. Родбертус, К. Каутський).

Другий етап охоплює період із середини 30-х до середини 60-х років XX ст. Виділення цього періоду пов'язане з працями Дж.М. Кейнса і насамперед з його висновком про те, що економічні кризи (точніше депресія, застій) неминучі в умовах класичного капіталізму і впливають із природи властивого йому ринку. Кейнс одним з перших серед західних економістів прямо заявив про те, що капіталістичний ринок містить у собі різні прояви монополізму і поєднується з державним регулюванням, від чого ціни і заробітна плата є

негнучкими. Як принципово необхідний засіб згладжування проблем кризи і безробіття Кейнс висунув ідею забезпечення державного втручання в економіку з метою стимулювання ефективного сукупного попиту. До його заслуг у дослідженні фактора циклічності варто також віднести розроблену ним теорію мультиплікатора, що згодом стала широко використовуватися при аналізі причин циклічності[53].

Третім етапом у дослідженні причин економічних циклів є період із середини 60-х років дотепер. У цей період, по-перше, стала приділятися особлива увага розмежуванню екзогенних (внутрішніх) і ендогенних (зовнішніх) причин циклічності ринкової економіки, причому саме ендогенним факторам стала приділятися переважна увага. По-друге, визначилася позиція ряду фахівців, відповідно до якої держава в розвинутих країнах далеко не завжди прагне до антикризового регулювання, згладжування циклічних коливань і до стабілізації економічної рівноваги, а проводить нерідко так звану проциклічну політику, тобто провокує і підтримує циклічність.

Докладний аналіз екзогенних і ендогенних підходів до пояснення причин циклічності представлений так званим мультиплікаційно-акселераційним механізмом циклу. Моделі мультиплікатора й акселератора і теорії розглядаються роздільно, але в житті їхній механізм діє в тісному взаємозв'язку: як тільки приходить у дію один з даних механізмів, починає функціонувати і другий. Якщо, наприклад, у положенні рівноваги відбувається автономна (не залежна від економічної системи) зміна попиту у вигляді приросту інвестицій, то в рух приходить мультиплікатор, що викликає цілий ряд змін доходу. А зміни доходу приводять у рух принцип акселератора і породжують зміни в обсягах похідних капіталовкладень. Зміни в капіталовкладеннях знову пускають у хід мультиплікатор, що породжує зміни доходу, які приводять до нових капіталовкладень.

Відхилення, що викликає мультиплікаційно-акселераційний механізм, поділяють на три основні категорії: згасаючі, вибухові і рівномірні. Згасаючі — такі коливання, амплітуда яких поступово скорочується до того моменту, де

вони зовсім зникають і дохід стабілізується на досягнутому рівні. При вибухових коливаннях амплітуда постійно збільшується. Рівномірні коливання мають місце тоді, коли амплітуда коливань постійна.

Дослідження природи циклічності відтворення в умовах державного регулювання економіки породили ряд нових поглядів і концепцій з даної проблеми. Серед них концепції "рівноважного ділового циклу" і "політичного ділового циклу". Перша відбиває розвиток ідей монетаризму. Відповідно до цієї концепції держава поряд з багатьма властивими їй функціями відіграє роль своєрідного генератора грошових "шоків", що виводять господарську систему зі стану рівноваги й у такий спосіб підтримують циклічні коливання в суспільному відтворенні[30].

У 70-80-х роках дана концепція активно розроблялася представниками теорії раціональних очікувань. Якщо монетаристи вважають, що держава може спровокувати цикл, користуючись недостатньою поінформованістю людей про дійсний зміст і цілі різних напрямків державної економічної політики, прихильники теорії раціональних очікувань виходять у даному питанні з протилежних міркувань. Вони вважають, що підприємці і населення навчилися завдяки інформаційній революції, що відбувається, оцінювати і розпізнавати дійсні мотиви рішень державних органів і можуть усякий раз вчасно реагувати на них згідно зі своєю вигодою. У результаті мета державної політики залишається нереалізованою, а спад і підйом набувають більш яскраво вираженого характеру.

Друга концепція ("політичного ділового циклу") базується на тому, що залежність між рівнем безробіття і рівнем інфляції визначається кривою Філіпса, тобто існує зворотна залежність між даними величинами: чим менше безробіття, тим швидше ростуть ціни. Прихильники даної концепції вважають, що економічне становище усередині країни істотно впливає на популярність правлячої партії. У якості головних економічних важелів, на які реагує населення, виділяються темпи інфляції і норма безробіття: чим нижчі їхні рівні,

тим за інших рівних умов більше голосів буде подано на майбутніх виборах за правлячу партію чи президента.

З метою забезпечення перемоги уряд вживає заходів для підтримки такого поєднання рівнів інфляції і безробіття, що уявляється найбільш прийнятним виборцям. Тому адміністрація після приходу до влади намагається знизити темпи росту цін шляхом штучного провокування кризових явищ, а ближче до кінця свого правління влада починає вирішувати протилежне завдання - піднімає рівень зайнятості. Останній викликає зростання цін, але розрахунок робиться на те, що до виборів рівень зайнятості підніметься, а інфляція не встигне набрати повної сили і партія влади може забезпечити собі перемогу на чергових виборах[118].

Відповідно до сучасних уявлень, економічна динаміка макросистеми являє собою циклічний процес, що має складну структуру. Цей процес є результатом накладення циклів різного характеру: коротких (трьох-п'ятилітніх ділових) циклів Кітчана, циклу Жюглара (7-12 років), циклів Лабруса, названих інтерциклами (10-12 років), гіперциклів Кузнеця (подвоєних циклів Жюглара), довгих хвиль Кондратьєва (понад 50 років) і вікової тенденції.

Дослідження властивостей цих циклів, механізмів їхньої генерації і результатів поки що не досягли всеохоплюючої глибини і ясності, однак досить серйозно показали плідотворність ідеї циклічності, що пронизує економічне мислення кращих умов людства.

Економічний цикл характеризується періодичним зростанням та падінням ділової активності, яке проявляється у формі невідповідності взаємопов'язаних показників – темпу економічного зростання, інфляції, рівня безробіття. В загальному вигляді економічний цикл являє собою результат коливання різних показників економічної діяльності (темтів зростання ВВП, загального обсягу продажу, загального рівня цін, рівня безробіття, завантаження виробничих потужностей, інші)[51].

Загальну тривалість циклу вимірюють часом (місяць, рік і т.д.) між двома сусідніми вищими або нижчими точками економічної активності. За

тривалістю економічні цикли поділяють на короткі (малі), середні, довгі (великі хвилі Кондратьєва)(див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні цикли економічного зростання[51]

Назва	Тривалість	Матеріальна основа
1. Довгохвильові цикли (цикли Кондратьєва)	50 років	зміна базових технологій і поколінь машин (стрибок у лінії технічного прогресу), оновлення об'єктів інфраструктури
2. Цикли Кузнеця	18-25 років	Будівельні цикли, пов'язані з періодичністю оновлення житла
3. Цикли Жюгляра	7-12 років	необхідність оновлення основних фондів
4. Цикли Китчина (цикли запасів)	2-4 роки	процеси, що відбуваються у сфері грошових відносин
5. Річні	1 рік	сезонні коливання

Економічний цикл складається з таких фаз (див. рис. 1.1):

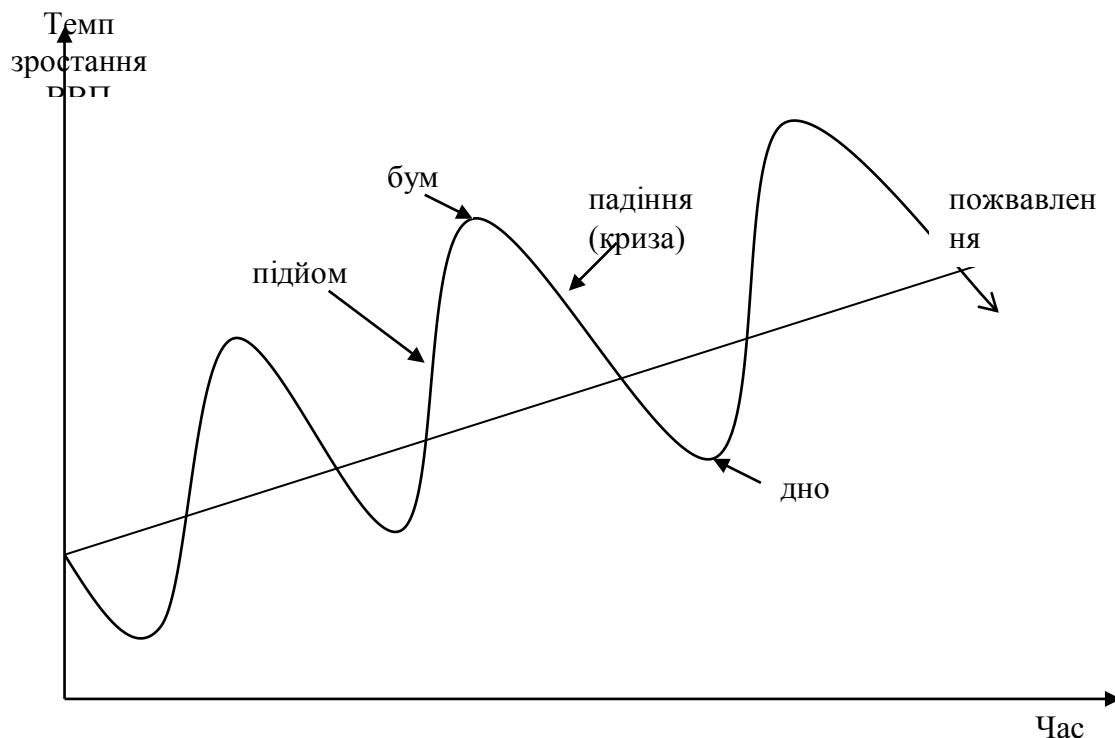

Рис. 1.1 Циклічність економічної динаміки

1. Підйом. Зростання кількісних та покращення якісних ознак

функціонування підприємства. Рівень зайнятості високий. Ціни зростають, зростає заробітна плата, збільшується обсяг інвестицій, спостерігається економічний бум.

2. Бум. Найвища точка кількісних і якісних ознак функціонування підприємства.

3. Падіння. Виробництво припиняється. Порушення стану рівноваги, при якому підприємство вже не може самостійно відновити виробництво продукції. Рівень зайнятості на межі критичного зниження. Заробітна плата заморожується. Інвестиції не вкладаються.

4. Пожвавлення. Випуск продукції збільшується до передкризового рівня, тобто спад виробництва змінюється підйомом. Рівень зайнятості починає зростати. Ціни та заробітна плата підвищуються.

Отже, економічний цикл – це періодичний підйом або спад реального ВВП на фоні загальної тенденції до зростання.

Первісною причиною нової періодичної кризи є скорочення сукупного попиту, і знову починається спад виробництва, падіння зайнятості, зменшення доходів, скорочення витрат і попиту. Що ж стосується факторів, що викликають первісне скорочення сукупного попиту, то вони можуть бути самими різними:

- заміна зношеного устаткування (зменшуються колишні закупівлі сировини, матеріалів, запчастин);
- падіння попиту на окремі види продукції;
- ріст податків і кредитних відсотків;
- порушення закону грошового обігу;
- війни;
- різні політичні події;
- непередбачені ситуації і т.д.

Усе це може зламати сформовану ринкову рівновагу і дати поштовх черговій економічній кризі.

Велику увагу в сучасних умовах учені приділяють теорії "довгих хвиль" М.Д. Кондратьєва. Ще в 20-і роки, вивчаючи питання динаміки господарської кон'юнктури в СРСР, Кондратьєв проводив економічні зіставлення ряду показників, що характеризують розвиток нашої економіки, з динамікою світового капіталістичного господарства. Дослідження привели його до вироблення концепції "довгих хвиль" капіталістичного відтворення. Узагальнивши величезний статистичний матеріал, Кондратьєв довів, що поряд з відомими малими циклами капіталістичного відтворення (тривалістю 8-10 років) існують великі відтворювальні цикли середньою тривалістю 48-55 років. У цих циклах Кондратьєв виділив дві фази чи дві хвилі - підвищувальну і понижуючу.

Перший цикл із 1787-1792 до 1810-1817 рр. (підвищувальна хвиля) і з 1810-1817 до 1844-1851 рр. (понижуюча хвиля). Другий цикл з 1844-1851 до 1870-1875 рр. (підвищувальна хвиля) і з 1870-1875 до 1890-1896 рр. (понижуюча хвиля). Третій цикл - з 1890-1896 до 1914-1920 рр. (підвищувальна хвиля) і з 1920 до 1940 рр. (понижуюча хвиля). Відповідно до його розрахунків впливає, що четвертий, великий цикл повинен був початися з кінця 40-х і продовжуватися до початку 70-х років. Очікувалася підвищувальна хвиля, а з початку 70-х до середини 80-х років - понижуюча. Перехід від понижуючої хвилі четвертого циклу до підвищуючої хвилі наступного, п'ятого, великого циклу повинен, за цими розрахунками, відбутися на початку 90-х років, а вища точка підвищувальної хвилі цього п'ятого циклу буде досягнута в першому десятилітті ХХІ ст.[51]

Досвід розвитку світової економіки показав, що кондратьєвські "довгі хвилі" вірогідно прогнозують розвиток суспільного відтворення. Тому його теорія узятя на озброєння в багатьох країнах світу й у закордонній соціально-економічній літературі затвердилося дуже поважне ставлення до великих циклів

Ідеї Кондратьєва з урахуванням розвитку науки досліджуються багатьма вченими. Дуже плідно в цьому напрямку працював австрійський економіст І.

Шумпетер. У своїй роботі "Ділові цикли" (1939) він обґрунтував концепцію, відповідно до якої головною рушійною силою довгострокових коливань капіталістичної економіки є хвилеподібна динаміка технічних і технологічних нововведень. У сучасних умовах "довгі хвилі" не можуть робити істотний вплив на традиційні промислові цикли. Якщо криза вибухне в період понижуючої хвилі великого циклу, це визначить його більш глибокий і затяжний характер, так само як і підвищуюча хвиля великого циклу може впливати на подолання кризи[160].

Після Кейнса західна економічна думка не тільки визнала циклічність суспільного відтворення і поглибила дослідження форм, структур і причин циклів, але і посилено і небезуспішно шукає шляхів і методів нейтралізації негативних наслідків впливу циклічності на соціально-економічний розвиток суспільства. Відбулося зближення позицій у поглядах прихильників різних підходів до циклічності[53].

По-перше, циклічність визнається як багатомірне явище, ряд її форм носить загальносвітовий характер. Більше того, у своєрідних формах циклічність існувала й в умовах директивно-планової економіки. По-друге, циклічність у цілому, в тому числі і її найбільш руйнівна фаза — економічна криза визнається не тільки і не стільки як суспільне "зло", а швидше як своєрідна форма забезпечення поступального розвитку економіки в умовах ринкових відносин. Коливання економічної активності оцінюються в якості однієї з умов відновлення і росту. По-третє, характерна риса — рух відбувається не по колу, а по спіралі. Тому циклічність визнається формою прогресивного розвитку суспільства. По-четверте, необхідно поглиблювати об'єктивні знання про цикли, їхні причини і знаходити ефективні методи і засоби для згладжування їхніх негативних наслідків.

Однак є й інша точка зору: цикли і кризи - результат особливостей внутрішнього розвитку кожної країни.

Кризи притаманні ринковій економіці: вони неминучі, регулярні, є неодмінною фазою будь-якого економічного циклу. Економічна криза - це

наслідок шоків ситуацій і порушень рівноваги системи, що вражають економіку в різні періоди і з різними наслідками. Проте кризи виконують прогресивну роль, оскільки усувають з ринкового простору неефективні підприємницькі структури, формують умови для нового економічного росту життєздатних підприємств. Таким чином, кризу варто розглядати і як порушення сформованої рівноваги, проте і як можливий перехід до нового стану.

Кожна криза є неповторною, і має свій набір причин і факторів. У той же час це положення не абсолютне, тому що в різних кризах виявляється подібність тих чи інших рис, що дає підставу для типології криз за тими чи іншими критеріями.

Вперше спробу типології криз зробив вчений А. Чернявский. Класифікаційні ознаки їм визначені в такий спосіб[51]:

1. по приналежності до країни функціонування об'єкта управління:
 - зовнішні кризові явища, джерело походження яких для суб'єкта перебуває за межами його країни;
 - внутрішні кризові явища, що виникають у визначеній країні;
2. за рівнем виникнення:
 - кризові явища, що виникають на мікрорівні, тобто безпосередньо в сфері суб'єкта управління;
 - кризові явища галузевого (групового) походження, що виникають у цілої групи суб'єктів (галузі);
 - регіональні кризові явища, обумовлені специфікою розвитку і управління окремими регіонами всередині країни;
 - державні кризові явища, що виникають на макрорівні;
 - світові (глобальні) кризові явища, що виникають у декількох країнах.
3. за сферою походження:
 - соціально-політичні кризові явища, обумовлені кризовими ситуаціями, що виникають при зміні державою політичного курсу, введення в дію незапланованих соціальних програм або здійсненні інших акцій, в основі

яких лежать соціальні явища (страйк, акт цивільної непокори, блокування шляхів сполучення і т.п.);

- адміністративно-законодавчі кризові явища, що виникають у випадку реалізації непередбачених адміністративних рішень, що обмежують діяльність суб'єктів управління, а також унаслідок змін діючого законодавства;

- виробничі кризові явища, пов'язані зі здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності (зниженням обсягів виробництва, ростом витрат на виробництво товарів, послуг і т.д.);

- комерційні кризові явища, що виникають у процесі реалізації товарів і послуг (зниження обсягів реалізації, втрати в процесі звертання і т.п.);

- фінансові кризові явища, що виникають у сфері відносин з фінансовими інститутами (банками), а також у результаті змін у фінансовій системі (інфляція і т.п.);

- природно-екологічні кризові явища, що виникають унаслідок залежності суспільного виробництва від природнокліматичних явищ;

- демографічні кризові явища, обумовлені змінами демографічної ситуації (старіння населення в даній країні, поява біженців із сусідніх країн і т.п.);

- геополітичні кризові явища, що носять глобальний характер у результаті міграції робочої сили, появи хвороб, що грозить усьому людству (наприклад, СНІД і т.п.);

4. за причинами виникнення:

- кризові явища, викликані невизначеністю майбутнього, що характерна для функціонування всіх суб'єктів господарювання (наслідком чого є складність прогнозування явищ цього типу);

- кризові явища, обумовлені недоліком інформації для прийняття рішень і об'єктивною неможливістю обліку всіх параметрів, необхідних для прийняття оптимальних рішень;

- кризові явища, викликані суб'єктивними факторами особистості менеджера, що аналізує імовірність виникнення і ступінь небезпеки кризового

явища (рівнем його - менеджера - кваліфікації, розуміння і сприйняття кризового явища, ситуації, наявністю часу для їх якісного і всебічного аналізу, кількістю розглянутих альтернатив і т.п.);

5. за ступенем системності:

- системні кризові явища, наявність яких обумовлено самою системою;
- несистемні (унікальні) кризові явища, що не притаманні даній системі і ступінь впливу яких може бути зведена до мінімуму;

6. за можливістю прогнозування:

- прогнозовані кризові явища і ситуації, виникнення яких піддається прогнозу на основі існуючих теорій і знань;

- частково непрогнозовані, виникаючі унаслідок можливих подій (їхня часткова прогнозованість є наслідок низького ступеня імовірності визначення можливості їхнього виникнення через обмеженість інформації і недоліку знань, необхідних для побудови прогнозу);

7. за ступенем реалізації:

- кризові явища, які настали, та представляють собою події, що створюють несприятливі для суб'єкта господарювання наслідки;

- кризові явища, що не настали всупереч очікуванням.

8. по адекватності часу ухвалення рішення по антикризовому управлінні;

- прогнозовані кризові явища і ситуації, враховані антикризовим менеджментом, у результаті чого (на випадок їхньої появи) була вироблена стратегія запобігання;

- поточні кризові явища, що не були заздалегідь передбачені, відповідно не була вироблена стратегія реагування.

9. за ступенем впливу на функціонування суб'єкта господарювання:

- повне руйнування;

- часткове руйнування.

Отже, представлена інформація про види криз не є класифікацією ознак, тому що містить у собі неупорядковану інформацію про різні сторони

економічної кризи. Однак сам підхід позначив термінологічну основу для формування типології кризових явищ в агропромисловому комплексі України.

Насамперед, необхідно розробити типологію досліджуваного процесу. Стосовно до досліджуваної властивості типологізація являє собою процедуру виділення й понятійного оформлення типологічних ознак кризовості по формах їхнього існування. Класифікація має подібну з типологізацією схему, але передбачає більш детальний рівень узагальнення, кількісною підставою якого виступають ознаки-індикатори. Фактично це інструмент систематизації в теорії дослідження на якісно іншому рівні узагальнення видів криз для економіки країни.

Спробуємо спочатку представити типологію ознак кризовості у вигляді виділених типів даного явища. Так, у відповідність із обраною метою дослідження, типологізацію кризовості можна здійснити по основних формах існування цього явища, через розвиток кризового стану, по характеру розвитку, по способу виявлення, по показниках відтворювального процесу, по ознаках ризику, по наслідках розвитку кризового стану й ін. Для здійснення типологізації кризових явищ поєднаємо їх у табличній формі (табл. 1.2).

Проте можливими є поділ всіх криз за двома типами факторів, дія яких визначає рівень залежності. Екзогенний тип містить у собі всю сукупність зовнішніх стосовно об'єкта факторів, а ендогенний тип поєднує фактори внутрішньої дії. Кожна типологічна група представлена елементами більш низького порядку.

Саме логічна наступність одиниць кожної типологічної групи є позитивною складовою зазначеної систематизації.

Однієї з найважливіших характеристик ринкової економіки є циклічний характер її розвитку, що визначає можливість виникнення економічних криз. Більшість закордонних і вітчизняних економістів визнає об'єктивний характер економічних циклів і бачать їхню причину в нерівномірності розвитку світової економіки, інфляції, соціальних і техногенних катаклізмах.

Типологізація кризових явищ сільського господарства [14]

№	Типологічна ознака	Типи кризових явищ
1.	Форми існування кризовості в сільському господарстві	- кризовий стан; - кризова ситуація.
2.	Причина розвитку кризового стану сільського господарства	- макроекономічні фактори; - галузеві фактори; - мікроекономічні фактори.
3.	Фактори ризику (погрози) виникнення кризових явищ в сільському господарстві	- фінансовий; - юридичний; - виробничий; - комерційний; - інвестиційний; - страховий; - інноваційний; - споживчий; - природний; - сезонний; - інфраструктурний; - кліматичний.
4.	Спосіб виявлення кризи в сільському господарстві	- моніторинг фінансового стану; - позови кредиторів; - аналіз поточної діяльності й звітності; - аудиторська перевірка; - на основі прогнозу.
5.	Характер розвитку кризи в сільському господарстві	- раптовий; - сезонний; - поступовий.
6.	Період і темпи розвитку кризи в сільському господарстві	- тривалий; - короткий; - низькі темпи; - високі темпи.
7.	Показники відтворювального процесу сільського господарства	- величина прибутку (рентабельності); - рівень витрат; - обсяг реалізації продукції.
8.	Фінансові параметри кризового підприємства в сільському господарстві	- платоспроможність; - фінансова стійкість; - ділова активність (оборотність коштів); - ефективність використання майна; - показники рентабельності.
9.	Наслідки розвитку кризового стану в сільському господарстві	- вихід із кризового стану (фінансове оздоровлення); - застійна економічна неспроможність; - банкрутство.
10.	За формою державної підтримки	- відсутність державної підтримки (дотацій, фінансування); - нерозвинута інфраструктура; - слабка правова база; - низький рівень продовольчої безпеки.

Теоретико-методологічною основою вивчення кризових явищ в економіці є теорії: циклічного розвитку економічних систем; катастрофізму й еволюційно-хвильових змін; економічної безпеки; невизначеності організаційно-ринкового середовища, економічної рівноваги і стійкості. Тільки з позицій цих наукових дисциплін можна зрозуміти генезис криз в економічних системах.

Деякі з них пов'язують появу циклічності з диспропорціями виробництва і споживання, зміною технологічних укладів, чергуванні інвестиційних циклів і т.д.

Варто зазначити також основні фактори виникнення економічних циклів:

- інноваційні (нерівномірність впровадження великих технічних нововведень);
- соціально-політичні (політична нестабільність, рівень інфляції, екологічна ситуація, стан культури та рівень доходів населення);
- різниця часу кругообігу капіталу у різних галузях промисловості;
- сезонні коливання (нерівномірність вироблення та реалізації продукції протягом року, періодичний характер зайнятості працівників).

Проте не зважаючи на особливості кожного виду циклів їх об'єднує послідовність однакових фаз всередині кожного циклу («дно»-«піднесення»-«пік»-«реcesія (криза)»). Висота «нової» вершини циклу, як правило, є більшою за висоту попередньої, обумовлюючи тим самим економічне зростання.

В економічній літературі проблеми антикризового регулювання економіки в останні роки розглянуті в наукових працях як закордонних, так і вітчизняних економістів досить широко, значною мірою це обумовлене важливістю розвитку даної проблематики для стабільного розвитку суспільства. Широке висвітлення одержали способи подолання кризових ситуацій в економіках закордонних країн, світовий досвід та основні підходи до антикризового регулювання.

Важливий внесок у пізнання економічних криз вносять дослідження, присвячені різним аспектам економічних криз в контексті економічного розвитку.

Представники класичної економічної школи (Дж.Ст.Міль, П.Самуельсон) сутність економічної кризи розглядали як небажану, драматичну фазу і негативне явище в економічній системі, яке зумовлює різке зниження ефективності діяльності підприємства.

Також П.Самуельсон асоціював кризу з рівноважним станом. Рівновага, за визначенням П.Самуельсона, - «такий стан, при якому зберігається здатність господарської системи до саморегулювання».

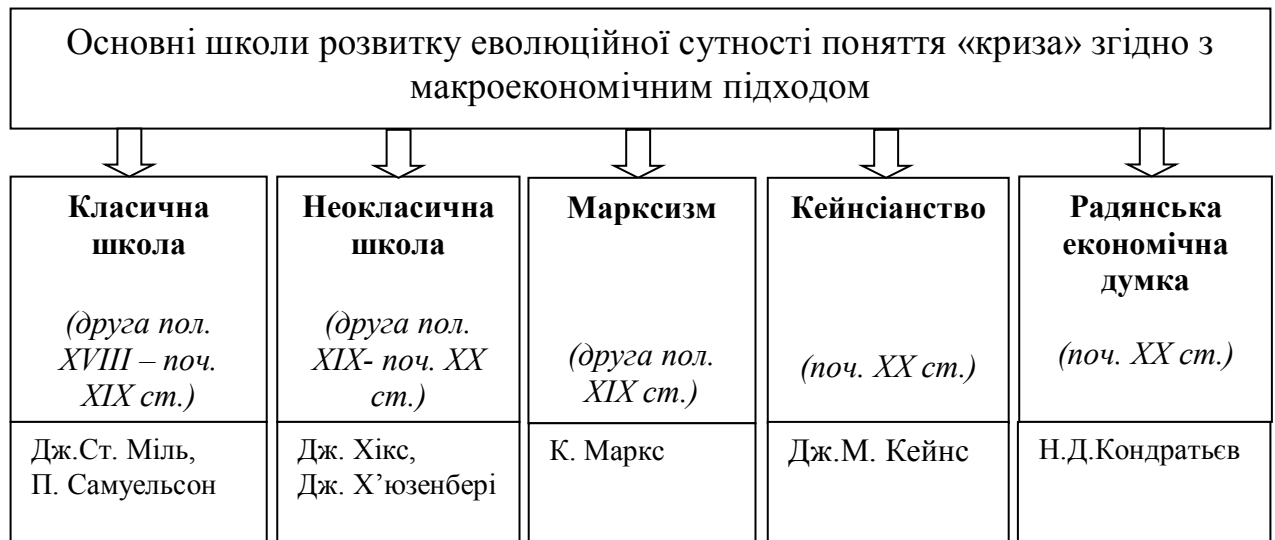

Рис. 1.2 Основні школи розвитку еволюційної сутності поняття «криза» згідно з макроекономічним підходом та їх основні представники

Вчені неокласичної школи (Дж.Хікс, Дж.Х'юзенбері) вважають, що кризи є наслідком випадкових дій, імпульсів або шоків на економічну систему, що й спричиняє дисбаланси у фінансових й економічних відносинах учасників господарських процесів. При цьому вони акцентують увагу на тому, що характерною особливістю кризи є періодичність її прояву.

Згідно з дослідженнями К. Маркса, криза виникає через диспропорціональність або «відсутність рівноваги» і розглядається як примусове визволення капіталістичної системи від нагромадження протиріч. За теорією Троцького і сучасних неомарксистів, криза характеризується як стан уповільнення розвитку, який є наступним за станом прискорення.

Англійський економіст Дж. М. Кейнс характеризував сутність кризи як раптову і різку зміну зростаючої тенденції спадною.

Значно вплинула на розуміння економічної сутності кризи поява теорії довгих хвиль Н.Д. Кондратьєва згідно з якою кризу стали розуміти як рецесію, тимчасову фазу протягом якої відбувається спад господарської активності.

Для того щоб усвідомити сутність поняття «криза», а також опанувати основні методи її запобігання або подолання необхідно поєднати макро- та мікроекономічні підходи до її вивчення.

Таблиця 1.3

Порівняльна характеристика визначень кризи

Представники	Визначення	Характерні особливості
Дж.Ст. Міль, П. Самуельсон[14]	Небажана, драматична фаза і негативне явище в економічній системі, яке зумовлює різке зниження ефективності діяльності підприємства.	Криза виступає як природний момент у послідовності функціонування або розвитку економічної системи.
Дж. Хікс, Дж. Х'юзенбері[14]	Наслідок випадкових дій, імпульсів або шоків на економічну систему, що й спричиняє дисбаланси у фінансових й економічних відносинах учасників господарських процесів.	Криза здійснює руйнівний вплив на економічну систему в цілому та її елементи.
К. Маркс[14]	Примусове визволення капіталістичної системи від нагромадження протиріч	На думку автора криза має саме звільнюючий характер.
Дж.М. Кейнс[14]	Раптова і різка зміна зростаючої тенденції спадною.	Автор підкреслює негативний вплив кризових явищ.
Н.Д.Кондратьєв[14]	Рецесія, тимчасова фаза протягом якої відбувається спад господарської активності.	Криза є наслідком порушення рівноваги у соціально-економічній системі.

Отже, як бачимо із таблиці 1.3, існує досить широкий спектр думок щодо підходів до визначення та ролі кризових явищ на макрорівні. Слід зазначити, що спочатку кризи розглядалися як явища несподівані та стихійні й тому особливо небезпечні, завжди мали тяжкі наслідки. Пізніше кризи стали кваліфікувати як закономірні, була виявлена й доведена їх циклічна природа.

Наукова дискусія щодо тлумачення терміну "криза" триває і в сучасному науковому середовищі України. Проте, більшість тлумачень сутності кризи не відрізняється від загальновідомих підходів. На нашу думку, криза, з точки зору макроекономіки – це зміна стану речей, різке загострення становища, що може призвести до розбалансування економічної системи держави.

Галузева криза охоплює одну з галузей народного господарства. Приводом для цього можуть послужити різноманітні причини. У їхньому числі: диспропорції в розвитку галузі, структурна перебудова, надвиробництво. Такі кризи бувають національними і міжнародними.

Структурна криза є порушенням закону пропорційного розвитку суспільного виробництва. Це виявляється в серйозних диспропорціях між галузями, з одного боку, і випуском найважливіших видів продукції в натуральному вираженні, необхідних для збалансованого розвитку, з іншої.

Якщо економіка країни знаходиться в стані системної кризи, то ця обставина не може не відбитися на стані окремої організації, хоча характер цього відображення може бути різним (у тому числі і позитивним). Усе залежить від виду діяльності, галузевої приналежності, форми власності, розміру організації, її економічного і ресурсного потенціалу, внутрішнього психологічного клімату і т.п.

Жодна виробнича система не функціонує у вакуумі, її оточує чи вона знаходиться в сильно диференційованому середовищі. Усе, що знаходиться поза фірмою, тією чи іншою мірою постійно впливає на організацію. Цей "постійний" вплив протікає в часі нерівномірно чи періодично з різною силою і виявляється неоднаково. І цілком природним є той факт, що кожна організація повинна добре знати не тільки своє середовище, у якому вона знаходиться, але

й вміти адекватно реагувати на кожний з цих впливів. Невдача в пристосуванні до середовища може вилитися в невдалий бізнес узагалі.

Причиною появи проблемних, а найчастіше й кризових ситуацій, може бути не тільки об'єкт, але й суб'єкт управління. Більше того, саме суб'єкт управління може бути найчастіше джерелом кризи, стан і розвиток якого можуть бути неадекватними стану і тенденціям розвитку об'єкта управління, що і породжує кризові ситуації. При цьому, чим вище ранг суб'єкта управління в ієрархічній системі, тим помітніший його вплив на первинні ланки економіки. Дуже важливо це бачити в системі державного управління. Очевидно, що під суб'єктом управління в даному випадку розуміється не тільки особистість, але й орган влади країни, регіону, галузі, що здійснює той чи інший вплив на економічну політику об'єктів управління.

Таким чином, на макрорівні основним явищем, що робить вплив на виникнення проблемних ситуацій, є державний вплив — це:

- право, можливість і здатність держави через свої органи і посадових осіб впливати на долі, відносини і діяльність людей;
- система відповідних інститутів і державних органів, що приймають владні рішення;
- діяльність осіб, наділених відповідними владними повноваженнями.

Важливим фактором, що впливає на первинні ланки економіки (галузі) в Україні у даний час - це загальносистемна криза державного регулювання, що охоплює технічний базис, економіку, соціальну сферу, політику, право і т.п. Ці структурні найважливіші елементи держави знаходяться в такій взаємній невідповідності, коли розбалансованість системи не може бути переборена без відповідних радикальних перетворень.

Ознаки появи даної кризи можуть бути визначені у такий спосіб:

- тривалий, прихований чи явний, параліч державної влади, повна втрата державними структурами можливостей, потенціалу керуючого впливу, стратегічної ініціативи і творчості, часте звертання владних осіб до популістських обіцянок, зміни курсу;

- підвищена критична активність, напір незадоволених мас;
- абсолютне і відносне зубожіння значної частини населення, різке падіння рівня життя, руйнування звичного способу життя людей, що позбавилися роботи, достатнього матеріального благополуччя.

Складові елементи політичної кризи на етапі розколу суспільства по "вертикалі":

- конституційно-правова криза - розриви правового простору, обмежене, виборче чи фактичне припинення дії Конституції;
- урядова криза - втрата респектабельності й авторитету, розриви вертикалі виконавчої єдиної галузі влади і послаблення державно-адміністративного керуючого впливу при кількісному рості апарату управління;
- криза партійної системи - розкол у партіях, рухах, втрата авторитету і довіри у масах провідними політичними силами, правлячими партіями;
- ідеологічна криза - катастрофа принципів, підвалин, моральності, ріст злочинності;
- зовнішньополітична криза - падіння престижу і міжнародного впливу держави, поява загрози різного роду міжнародних конфліктів.

У цьому зв'язку надзвичайно важливим уявляється осмислення джерел відчуження громадян від влади. Однією з фундаментальних є загальна соціально-економічна криза в країні, різке зниження рівня соціальної захищеності, у результаті чого люди побоюються за безпеку свою і близьких їм людей. Цілком зрозуміло, що в таких випадках вплив зазначених обставин навряд чи буде сприяти ефективності виробництва на місцях. Такий стан є домінуючим у групі соціальних факторів макрооточення будь-якої галузі.

Іншим великим джерелом конфліктності між державною владою і населенням є відчуження на ґрунті різної спрямованості інтересів громадян і чиновників, що керуються не стільки інтересами рядових громадян, скільки відомчими, корпоративними і особистими (найбільшою мірою).

Перебороти відчуження суспільства і влади допомагає створення програм реального підйому економіки, суспільної життєдіяльності в інших

сферах, що об'єднують розрізнені соціальні сили на досягнення загальнозначущих і перспективних цілей.

У загальному випадку більшість дій держави є обмежуючими (заборонними, контролюючими), а не допомагають чи підтримують приватний сектор. Як правило, у цьому випадку розглядається три групи поглядів на правильну роль держави в економіці[157].

1. Невтручання. При цій точці зору головує попит та пропозиція, при яких рушійною силою розвитку є індивідуальна ініціатива. Правильна роль держави бачиться в тім, щоб поменше заважати. У кращому випадку вона обмежується створенням правового обмеження ринкових відносин, створенням і охороною порядку і стабільності, в умовах яких приватні конкуруючі підприємства можуть вільно займатися своєю діяльністю. Типовим представником такого погляду є США.

2. Радикальна точка зору. Вона ґрунтується на аналізі капіталістичної системи К. Марксом. Відповідно до цієї точки зору в капіталістичній системі політична й економічна влада належить приватним власникам засобів виробництва, і тому неминуче існує нерівність у доходах, добробуті і владі. Нерівність неминуче призведе до конфлікту і катастрофи капіталістичної системи, що замінюється соціалістичною. При цьому радикали не стверджують, що держава повинна керувати і контролювати приватну ринкову систему, так вони впевнені в її загибелі.

3. Реформістська (прагматична) точка зору. На думку реформістів, ринок час від часу випробовує різного роду шоки, тому втручання держави деякою мірою цілком доцільне. Принаймні, такі сфери, як умови виробничої діяльності і безпеки, якість продовольчих товарів, стан навколишнього середовища, транспортні комунікації давно знаходяться в країнах капіталістичної економіки під контролем держави.

Разом з тим, незважаючи на численні дослідження різних аспектів прояву кризових явищ та їх антикризового регулювання, у науці не склався цілісний підхід до напрямків і способів подолання економічної кризи шляхом

формування комплексної системи передбачення, зниження негативних проявів та прискорення виходу з економічних криз. Вказана система, зважаючи на основні результати проведених досліджень, повинна бути невід'ємною складовою стратегії економічного розвитку, як на рівні конкретної держави, так і на міждержавному (з метою попередження регіональних та галузевих криз) та глобальному (з метою запобігання поширення світових криз) рівні. До того ж, багато теоретичних положень носять описовий і дискусійний характер і не знайшли достатнього підтвердження на практиці.

Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що на кожному етапі економічного циклу можливі прояви різного типу та виду кризових явищ. У ринковій економіці необхідно здійснювати заходи антикризового регулювання, причому не лише з позицій послаблення кризових явищ, а й їхньої профілактики. Усі заходи повинні бути спрямовані на забезпечення стійкого економічного зростання і досягнення попередньо заданих параметрів розвитку, розвитку науково-технічної складової, що є одночасно й заходами антикризового регулювання, зорієнтованого на запобігання виникнення кризи в майбутньому. Саме в протидії виникненню кризових явищ і полягає основна мета функціонування системи управління, як суб'єктів господарювання так і держави в цілому.

1.2 Антикризове регулювання сільського господарства

Виходячи із природи економічних криз, головною метою антикризових перетворень й одночасно умовою стійкого розвитку економіки є регулювання процесів змін елементів і взаємозв'язків економічної системи в напрямку забезпечення їхньої синхронізації й збалансованості. Провідна роль у рішенні цього завдання приділяється державному регулюванню. Саме в руках держави зосереджені найбільш діючі важелі впливу на процеси, що протікають в економічній системі й за її межами.

У цьому сенсі важливою проблемою теорії криз є те, що, як свідчить практика, до цього часу не вироблено чітких, ефективних механізмів антикризового регулювання економіки, спрямованих на подолання, утримання поширення та прогнозування розвитку кризових ситуацій в глобальній економіці з огляду на потреби розвитку економіки.

Поняття «регулювання» означає не тільки стабілізацію об'єкту (системи), підтримку його розвитку у заданих (оптимальних) параметрах, а й створення умов для процесів, що виникають на основі саморегулювання шляхом використання організаційних, економічних та інших нормативів, соціальних норм, звичаїв, традицій.

У вітчизняній та світовій науковій літературі зустрічається багато різних визначень терміна «регулювання»:

- цілеспрямована зміна параметрів протікання певних процесів;
- процес, явище, система чи підсистема впливу одних чинників чи елементів (регуляторів, засобів) на інші, що забезпечує або спричинює зміну чи збереження регульованої системи через зміну її кількісних, якісних, часових, просторових та інших властивостей відповідно до мети;
- процес впливу регулятора на керований ним процес;
- цілеспрямована зміна інструментами, засобами, механізмами умов для певних процесів з метою отримання бажаного результату чи його покращення;
- управління параметрами процесу або групи процесів (чи системи) для

зміни тенденцій, прогнозування їхніх результатів (чи функціонування системи).

Антикризове регулювання – це процес, за допомогою якого здійснюється вплив держави на економіку з метою скорочення строків і зменшення глибини кризи, а також пом'якшення її негативних соціально-економічних наслідків.

Державне антикризове регулювання виконує наступні функції: вироблення заходів стабілізації економіки під час кризових потрясінь; захист ключових підприємств, що перебувають у стратегічно важливих галузях, від кризових процесів, що протікають в економіці[13].

Вперше антикризове регулювання на державному рівні проводилося в США під час Великої депресії 1930-х років за наступними напрямками:

- фінансування й субсидування корпорацій, що опинились на межі банкрутства;
- примусове картелювання підприємств;
- державне регулювання кризового сільського господарства;
- організація суспільних робіт і видача допомоги з безробіття.

Умовою стійкості та стабільного економічного розвитку є рівновага, збалансованість між суспільним виробництвом і споживанням, сукупним попитом і сукупною пропозицією. Однак, в ринковій економіці стан рівноваги періодично порушується. Зміна економіки від однієї макроекономічної рівноваги до іншої, періоди підйому та спаду, повторюються з певною циклічністю, при цьому кожний цикл починається з кризи.

Оскільки, криза представляє собою можливість змінити структуру виробництва, темпи і рівень соціально-економічного розвитку, вийти на більш високий рівень економічної безпеки, задачею антикризового регулювання є не тільки ліквідація наслідків кризи, а й попередження кризових процесів і завчасне визначення такої точки біфуркації, яка б дозволила не допустити незворотних негативних змін і вийти на новий рівень розвитку з найменшими негативними наслідками.

Ця задача повинна вирішуватися на всіх рівнях соціально-економічних систем. Особливості її вирішення на різних рівнях визначаються характером і типом циклічних процесів, у відношенні до яких вирішуються дані задачі на кожному рівні (див. рис. 1.3).

Рис. 1.3 Зміст та рівні впливу антикризового регулювання

На мегарівні основною задачею є стійкий розвиток соціально-економічних систем, підвищення конкурентноздатності, згладжування негативних наслідків, пов'язаних з тривалими хвилями Кондратьєва і використання наданих циклічними коливаннями даного типу можливостей для підвищення конкурентноздатності визначених політико-економічних систем.

На макрорівні (національний рівень) перед антикризовим регулюванням ставляться задачі по стійкому соціально-економічному розвитку держави, підвищенню її конкурентноздатності, згладжуванню негативних наслідків і використання можливостей промислових циклів з періодом від 8 до 12 років, результатом чого є забезпечення національної безпеки.

На мезорівні задачею антикризового регулювання є ціле направлена політика по забезпеченню стійкого розвитку окремих галузей, згладжування негативних наслідків і використання можливостей, які виникають під впливом малих циклів для підвищення конкурентноздатності окремих сфер економіки.

Відповідно, на макрорівні (рівень окремих суб'єктів господарювання) основою задачею є пристосування до циклів з метою розвитку виробництва і задоволення потреб суспільства, створення умов для стабільного розвитку підприємств.

Для мінімізації негативних наслідків кризи і максимізації наданих ними можливостей необхідно своєчасно ці кризи діагностувати, прогнозувати їх можливі наслідки, ціленаправлено впливати на попередження кризових тенденцій, контролювати результати цих змін, тобто необхідна система окремих заходів антикризового регулювання.

На основі цього цілеспрямоване державне антикризове регулювання в сполученні з довгостроковим прогнозуванням стає постійним фактором циклічного розвитку виробництва, переплітаючись зі стихійними законами ринку. Антициклічні заходи держави проводяться за двома основними напрямками:

- бюджетне (варіювання обсягу державних закупівель, оплати праці державних службовців, обсягу державних капітальних вкладень, величини

трансферних платежів, податкових ставок, правил і норм амортизації основного капіталу),

– кредитне (зміна дисконтної ставки позичкового відсотка - ставки рефінансування, зміна норм обов'язкового резервування для комерційних банків, випуск або викуп державою короткострокових фінансових зобов'язань, кількісні обмеження кредиту, зміна умов споживчого, іпотечного й біржового кредиту).

Для ринкової економіки характерна циклічність економічного руху, що характеризується періодичними злетами й падіннями ринкової кон'юнктури. У сучасній економічній літературі цикли інтерпретуються як періодичні зміни підвищуючих і понижуючих тенденцій у виробництві [14].

Фаза кризи виступає як найбільш складний і суперечливий період у динаміці будь-якої системи, що характеризується порушенням сформованої рівноваги. Вона характеризується або переходом системи в якісно новий стан, або її загибеллю й заміною іншою системою. Фаза кризи звичайно визначається як абсолютне скорочення головних циклічних показників – суспільного продукту й промислового виробництва.

Депресія характеризується як період післякризового застою, коли ВВП перебуває між мінімальною точкою кризового падіння й половиною відстані від її до максимальної точки підйому, досягнутого в минулі роки. У фазі поживлення обсяг продукції росте до мінімальної точки попереднього підйому, у фазі підйому вона перевищує передкризовий максимум у попередньому циклі. У будь-якій фазі можуть зустрічатися короткочасні припинення переважні в ній типу руху.

Антикризове регулювання припускає аналіз зародження й протікання циклічних процесів, а також вироблення спеціальних антикризових стратегій для пом'якшення наслідків криз. Основними завданнями антикризового регулювання є пом'якшення кризових процесів і використання кризи як стартової точки для нового етапу розвитку економічної системи [12].

До функцій антикризового регулювання відносяться:

- передкризове регулювання;
- регулювання в умовах кризи;
- регулювання процесів виходу із кризи;
- стабілізація нестійких ситуацій (забезпечення керованості);
- мінімізація втрат й втрачених можливостей;
- своєчасне прийняття рішень.

Кожна із перелічених функцій має свої особливості, але у своїй сукупності вони характеризують антикризове регулювання в цілому як безперервний процес, що потребує наукового підходу до формування всіх його етапів з огляду на властивості економічної системи та на необхідність забезпечення сталого розвитку економіки.

Антикризова політика держави реалізується на трьох рівнях:

- підтримка конкурентноздатності основних галузей економіки;
- попередження й недопущення криз в економічно - і соціально - значимих сферах, таких як банківський бізнес або сфера суспільного транспорту;
- зменшення негативних наслідків банкрутства підприємств, максимально повне задоволення інтересів їх співробітників і кредиторів.

Стабільний економічний розвиток, економічне зростання повинні бути основною метою антикризового регулювання. З огляду на це, антикризове регулювання повинне здійснюватись з врахуванням стратегії економічного розвитку країни. Базуючись на цьому, на нашу думку, підходи до антикризового регулювання економіки мають бути орієнтовані не лише на подолання наслідків кризи, але, в першу чергу, на забезпечення трансформаційних змін в економіці як наслідок ефективної поведінки держави до та під час економічної кризи. В першу чергу це стосується світової економічної кризи, зважаючи на неможливість в умовах глобалізації уникнути її впливу для конкретної держави.

В сучасній практиці державного антикризового регулювання пріоритет надається ліквідації наслідків кризових процесів, в кращому випадку –

відбувається формування системи стратегічного управління, але цей процес відбувається без врахування циклічності.

Відповідно до цього, антикризове регулювання сільського господарства яке представляє собою процес регулювання на основі моніторингу сучасного стану, виявлення кризових факторів, реалізації комплексу антикризових заходів, підвищення ефективності гнучкості прийняття та реалізації рішень, що побудовано на особливостях функціонування сільського господарства в Україні і має на меті виявлення кризових факторів і їх попередження для забезпечення стійкого розвитку даної галузі.

По-перше, ці особливості обумовлені характером управлінських процесів. Антикризове регулювання сільського господарства орієнтовано на динамічно протікаючі кризові процеси і симптоми, які свідчать про наближення кризи, характерною рисою яких є неповторність та новизна виникаючих проблем.

По-друге, антикризове регулювання передбачає встановлення цілей з урахуванням ймовірних кризових факторів, можливостей їх попередження на основі забезпечення економічної безпеки. Крім того, важливою проблемою в антикризовому регулюванні стає процес реалізації і безперервної адаптації антикризових заходів. Антикризове регулювання передбачає активну адаптацію до змін шляхом нарощення потенціалу вузьких місць і впливу на середовище.

По-третє, антикризове регулювання орієнтоване не тільки на встановлення стабільних зв'язків з зовнішнім середовищем, а на досягнення збалансованості інтересів з іншими суб'єктами господарювання, без дотримання якого стає неможливими досягнення цілей антикризового регулювання.

Крім того, антикризове регулювання полягає в передбаченні можливих кризових явищ на тривалий період часу і використання превентивних методів реагування на можливі зміни внутрішніх і зовнішніх умов діяльності в сільському господарстві, що є неможливими без врахування існуючої державної політики в даній галузі(див. рис. 1.4).

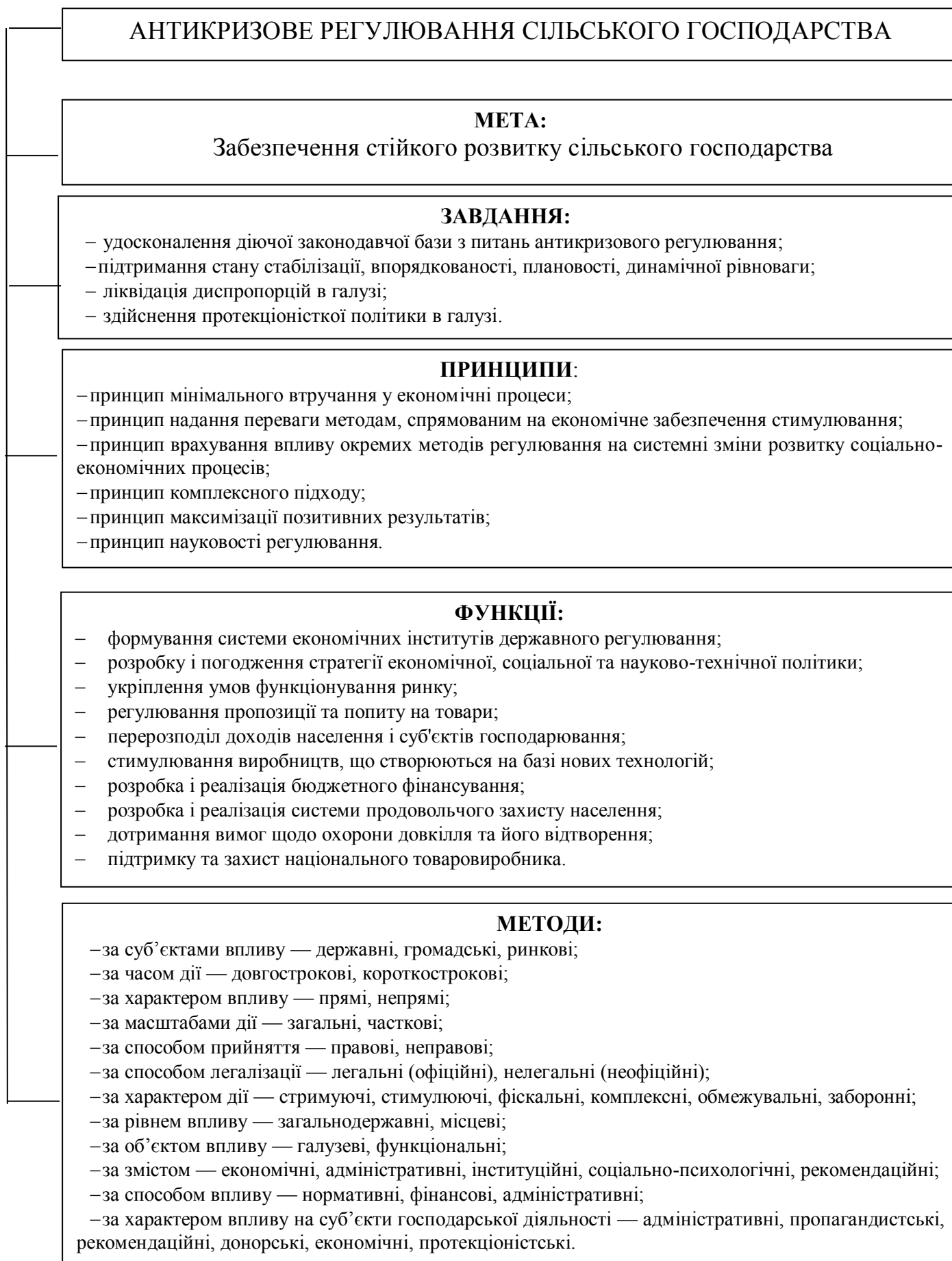

Рис.1.4 Антикризове регулювання сільського господарства

Суть антикризового регулювання полягає в наступному[52]:

- активному впливі на параметри будь-якого наявного об'єкта (системи) з метою усунення небажаних відхилень від заданих режимів його роботи;
- підтриманні стану стабілізації, впорядкованості, плановості, функціонування, розвитку об'єкта (системи), його динамічної рівноваги та гармонізації з довкіллям;
- усуненні асиметрії, в разі якої елементи об'єкта (системи) перебувають у неврівноваженому стані;
- наведенні порядку в об'єкті регулювання щодо взаємодії його елементів (у забезпеченні його функціонування, відтворення, розвитку, вдосконалення, самозбереження, самозабезпечення тощо).

Антикризове регулювання здійснюють шляхом зміни, заміни, збереження, упорядкування старих чи створення нових (кількісних, якісних, просторових, структурних, часових) параметрів щодо регульованого об'єкту, процесу чи системи через різні методи і засоби регулювання (інструменти, способи, заходи, механізми тощо).

Антикризове регулювання, на відміну від управління, яке передбачає застосування прямого владно-розпорядчого та командно-адміністративного впливу на суб'єкти управління, обмежується лише встановленням та зміною параметрів і меж для самостійної діяльності регульованого об'єкта чи самовільного протікання регульованих процесів. Для антикризового регулювання економічного розвитку характерне впорядкування відносин, спрямування діяльності шляхом застосування економічних важелів, приведення механізму вільного господарювання до норм правового функціонування.

Антикризове регулювання треба здійснювати на основі системного підходу, оскільки воно впливає всі сфери суспільного виробництва: виробництво, розподільні відносини сфери грошового обігу і кінцевого споживання. Сучасна система управління суспільством та розвитком економіки в демократичним країнах, до якої ми відносимо і Україну, надає перевагу

регулюванню суспільно-економічних процесів над адміністративним управлінням. Така система передбачає ряд процесів:

- 1) визначення суспільних потреб;
- 2) формування державної ідеології;
- 3) формування державної концепції, її стратегії і тактики;
- 4) формування державної політики у різних сферах та галузях;
- 5) формування державних планів, цільових галузевих програм та завдань органам державної виконавчої влади;

б) організацію процесів регуляторних заходів (із забезпечення реалізації планів, програм та, відповідно, державної політики у різних сферах, тактики і стратегії, концепції та ідеології, а також у результаті суспільних потреб):

- розробку та прийняття законодавчих та нормативно-правових актів;
- формування та використання державних ресурсів;
- розповсюдження інформації, пропаганду державної політики, рекомендації та консультування;
- статистичних досліджень, обліку, контролю та інспектування;
- аналізу та оперативного регулювання суспільних процесів у різних сферах та галузях;
- профілактики правопорушень, конфліктів та економічної, соціальної, екологічної, територіальної і політичної державної незалежності і безпеки;
- вирішення спорів та конфліктних ситуацій;
- покарання правопорушників.

Метою антикризового регулювання сільського господарства є досягнення ефективного і стабільного функціонування галузі та на цій основі її поступального економічного, соціального, наукового і культурного розвитку, та забезпечення внутрішньої і зовнішньої екологічної, продовольчої, економічної, політичної, соціальної безпеки та самостійності і незалежності для населення і країни.

Антикризове регулювання забезпечується управлінською, плановою та контрольною діяльністю міністерств, державних комітетів та інспекцій України

і виключає втручання у діяльність підприємств та інших господарюючих суб'єктів, не передбачене законодавством.

Загальні функції антикризового регулювання включають:

- формування системи економічних інститутів державного регулювання;
- розробку і погодження стратегії економічної, соціальної та науково-технічної політики;
- укріплення умов функціонування ринку, активізацію ринкових відносин, пом'якшення впливу кризових явищ шляхом використання прав та можливостей, які уряд має у своєму розпорядженні, включаючи матеріально-технічні та фінансові ресурси;
- регулювання пропозиції та попиту на товари шляхом дотування споживання;
- перерозподіл доходів населення і суб'єктів господарювання, спрямований на пом'якшення соціальної нерівності;
- стимулювання виробництв, що створюються на базі нових технологій, формують робочі місця та базу оподаткування; підтримку розвитку експортного виробництва; економічний захист стратегічно важливих виробництв;
- розробку і реалізацію шляхом бюджетного фінансування сільського господарства;
- розробку і реалізацію системи продовольчого захисту населення;
- вироблення та забезпечення дотримання вимог щодо охорони довкілля та його відтворення;
- підтримку та захист національного товаровиробника (роботодавця і платника податків).

Практичними функціями антикризового регулювання сільського господарства є:

1. Розробка державної політики (узагалі та в різних сферах і галузях економіки й соціально-економічних відносин) та стратегії, тактики і механізмів

її реалізації.

2. Забезпечення реалізації державної політики:

- макроекономічні дослідження, прогнозування, розробка балансів;
- узгодження потреб суб'єктів економічних відносин та держави;
- законодавче встановлення правил, прав, нормативів суспільно-економічних відносин;
- пропаганда державної політики та інформаційна допомога населенню, суб'єктам господарювання (дорадництво, консультування, надання рекомендацій, прогнозів, роз'яснень);
- організація виставок, ярмарків, навчання, обміну досвідом тощо;
- перерозподіл доходів та стимулювання через оподаткування та державний бюджет, надання пільг, дотацій, субсидій, допомоги, компенсацій, цільових виплат, пенсій тощо;
- контроль та інспектування;
- регулювання цін, інфляції, експорту, імпорту тощо.

Основними принципами антикризового регулювання сільського господарства є:

- мінімальне втручання державних органів у економічні процеси (їм делегуються тільки ті функції, які не можуть бути забезпечені безпосередніми суб'єктами ринкових відносин та ринковим саморегулюванням);
- надання переваги методам, спрямованим на економічне забезпечення стимулювання людського вибору над адміністративними методами силового примусу на основі встановлення обов'язків, заборон, обмежень, покарань;
- врахування впливу окремих методів регулювання на системні зміни розвитку соціально-економічних процесів (з урахуванням тісних взаємозв'язків ринку капіталів, фінансів, товарів, праці та інших на базі формування необхідних економічних регуляторів і нормативів, методичної бази та відповідних державних органів);
- комплексний підхід до застосування методів та засобів державного регулювання, передбачення їхнього різнобічного впливу, позитивних і

негативних наслідків і результатів;

- максимізація позитивних результатів від державного втручання в економіку за умови найменших витрат і негативних наслідків для держави, суспільства і природи;

- науковість підходів в аналізі, розробці та обґрунтуванні доцільності і результативності заходів державного регулювання.

Функціонування системи антикризового регулювання сільського господарства базується на здійсненні органами державної влади управління щодо національної економіки на основі статистичних та макроекономічних досліджень, макроекономічного аналізу та прогнозування, розробки та реалізації Концепції економічного і соціального розвитку України, державної та регіональної політики, стратегії і тактики держави в окремих сферах та галузях, цільових програм розвитку окремих галузей і підгалузей, механізмів їх реалізації, а також правового, організаційного, матеріально-технічного, ресурсного, фінансового, кадрового, контрольного-інспекційного, рекомендаційного та інших методів забезпечення їх реалізації.

Класифікація методів антикризового регулювання сільського господарства - це розподіл всіх методів на окремі види відповідно до критерію (ознаки) поділу. Класифікація методів антикризового регулювання сільського господарства є умовною, оскільки кожен із методів часто поєднує (тою чи іншою мірою) характерні ознаки інших видів. Методи антикризового регулювання класифікують за ознаками на види[13]:

- за суб'єктами впливу — державні, громадські, ринкові;
- за часом дії — довгострокові, короткострокові;
- за характером впливу — прямі, непрямі;
- за масштабами дії — загальні, часткові;
- за способом прийняття — правові, неправові;
- за способом легалізації — легальні (офіційні), нелегальні (неофіційні);
- за характером дії — стримуючі, стимулюючі, фіскальні, комплексні, обмежувальні, заборонні;

- за рівнем впливу — загальнодержавні, місцеві;
- за об'єктом впливу — галузеві, функціональні;
- за змістом — економічні, адміністративні, інституційні, соціально-психологічні, рекомендаційні;
- за способом впливу — нормативні, фінансові, адміністративні;
- за характером впливу на суб'єкти господарської діяльності — адміністративні, пропагандистські, рекомендаційні, донорські, економічні, протекціоністські.

Прямі методи антикризового регулювання сільського господарства - це методи, які безпосередньо через свідомість і мотивацію керованих суб'єктів впливають на їхню діяльність для отримання відповідних результатів, що відповідають меті, цілям, чи завданням певного напрямку регулювання. Наприклад: виплати державою підприємствам на певних умовах дотацій, компенсацій, встановлення заборон, обмежень тощо безпосередньо впливають через людську свідомість на їхню мотивацію щодо реалізації таких умов.

Непрямі методи антикризового регулювання сільського господарства - це методи, застосування яких забезпечує отримання таких умов чи опосередкованих результатів, які на основі причинно-наслідкових зв'язків забезпечують досягнення бажаного результату (мети, цілей чи завдань) певного напрямку регулювання.

Держава може надавати дотації суб'єктам господарювання: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів, на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, потрібному для підтримання їхньої діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом.

Держава може здійснювати компенсації або доплати сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, реалізовану ними державі. Підстави та порядок застосування засобів державної підтримки суб'єктів господарювання визначаються законом. З метою вирішення найважливіших економічних і соціальних завдань держави закони, що регулюють оподаткування суб'єктів господарювання, мають передбачати:

- оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій оподаткування;
- стабільність (незмінність) протягом кількох років загальних правил оподаткування;
- усунення подвійного оподаткування;
- узгодженість з податковими системами інших країн;
- нормативний характер ставок податків, які не можна встановлювати індивідуально для окремого суб'єкта господарювання; граничні розміри податків і зборів, які можуть справляти із суб'єктів господарювання. У тому разі податки та інші обов'язкові платежі, що їх відповідно до закону включають до ціни товарів (робіт, послуг) або відносять на їхню собівартість, сплачуються суб'єктами господарювання незалежно від результатів їхньої господарської діяльності.

1.3 Світовий досвід антикризового регулювання сільського господарства

Аграрний сектор, як ніякий інший в економіці, володіє поєднанням і найтривалішою подовженістю регулювання і найбільшим ступенем інтенсивності регулювання з боку держави. Процеси регулювання (дерегулювання) складають серцевину сучасної аграрної політики.

Спрямованість державної аграрної політики має виходити з необхідності створення умов для забезпечення ефективного функціонування сільського господарства з метою задоволення потреб населення країни в його продукції, високої мотивації праці сільськогосподарських працівників і розвитку сільських територіальних громад. Ця галузь економіки є однією з найменш доходних, і головна причина такого стану справ у тому, що створена в ній додана вартість реалізується в інших галузях - переробній промисловості та торгівлі. Адже сільське господарство - єдина галузь, яка має від'ємний показник норми прибутку. Частка чистої продукції сільського господарства, що залишається для його потреб, не перевищує 10-15% вартості сільськогосподарської продукції кінцевого споживання, а решта залишається в інших секторах економіки.

Першочерговими завданнями держави та її місцевих органів щодо подальшого розвитку сільського господарства України мають стати, по-перше, прискорення відновлення агропромислового виробництва, а на цій основі - послаблення продовольчої залежності нашої країни від імпорту сільськогосподарської продукції та збільшення споживання продуктів харчування у розрахунку на душу населення; по-друге, створення сприятливих організаційно-економічних умов для рентабельної роботи сільськогосподарських товаровиробників; по-третє, поліпшення соціальних умов життя на селі.

Підвищення ролі держави в розвитку економіки може бути ефективним тільки за умови вдосконалення системи антикризового регулювання (включаючи і планування), що дозволить у рамках створюваного аграрного

ринку успішніше вирішити проблему динаміки сільського господарства і прискорити реалізацію аграрної реформи в Україні.

Отже, необхідність антикризового регулювання розвитку сільського господарства є очевидною, а забезпечення на цій основі продовольчої безпеки країни слід розглядати як найважливішу умову її суверенітету, економічної незалежності та соціальної стабільності в ринкових відносинах і глобалізаційних процесах.

Цікаво прослідкувати основні тенденції процесів антикризового регулювання і дерегулювання, що відбуваються у такому специфічному секторі ринкової економіки в контексті можливостей використання існуючого досвіду до економіки України.

Особливого значення нині набуває розрахунок можливостей сільського господарства адаптуватися до умов Світової організації торгівлі й захист економічних інтересів як держави в цілому, так і українських товаровиробників, у тому числі виробників сільськогосподарської продукції, всіх форм власності з використанням механізмів СОТ.

Зауважимо, що світовим співтовариством у якості важливого інструменту реалізації аграрної політики щодо забезпечення сталого розвитку визнається підтримка багатофункціональності сільського господарства. Серед комплексу заходів цієї політики важливе місце відводиться таким факторам, як сприяння розвитку організаційно-правових форм господарювання і обмеженого землекористування, які, забезпечуючи суспільство продовольством, водночас найбільше сприяють збереженню сільського укладу життя і забезпеченню рівномірного просторового розвитку сільських регіонів. Аналіз організаційно-правових форм господарювання в країнах ринкової економіки засвідчує, що світове сільське господарство трималося і тримається на сімейних фермерських господарствах. Враховуючи успішний світовий досвід, неможливо не погодитись, що саме фермерство забезпечує концентрацію в одних руках функцій власника землі, працівника на ній і менеджера і найбільше відповідає

специфіці сільського господарства, в якому тісно переплітаються природно-кліматичні, біологічні та економічні закони.

Місце і роль сільського господарства в економіці країни залежать від суспільно-економічних цілей держави, які вона реалізує через певну економічну, юридичну та адміністративну системи впливу антикризового регулювання на окремі галузі економіки. Вибір інструментів, способів і форм антикризового регулювання залежить від намічених цілей розвитку, від внутрішніх і зовнішніх умов, а також наявних фінансових можливостей.

Для розвитку сільськогосподарського виробництва країн Європейського Союзу характерні такі тенденції:

- 1) основним виробником сільськогосподарської продукції в цих країнах є фермерські господарства, які розвиваються під впливом інноваційних процесів;
- 2) спеціалізація і концентрація виробництва з метою економії витрат та забезпечення максимального прибутку;
- 3) функціонування мережі спеціальних фондів з метою пільгового кредитування фермерських господарств та надання їм фінансової допомоги в скрутних становищах;
- 4) важливим джерелом стимулювання й підтримки фермерства є субсидії та дотації з бюджету Євросоюзу;
- 5) пільгове оподаткування доходів фермерських господарств, що має разовий характер;
- 6) інтенсифікація виробництва шляхом збільшення інвестицій з розрахунку на одне господарство і на одного працюючого та зростання продуктивності праці;
- 7) кооперація та інтеграція сільськогосподарських підприємств в рамках аграрно-промислового і продовольчого комплексів.

Дуже важливою є державна підтримка розвитку фермерських господарств. Наприклад, в Польщі, враховуючи те, що вона є членом ЄС, значні суми витрачаються на реалізацію плану розвитку сільських регіонів (ПРСП). У межах даного плану мають реалізовуватись такі програми:

- підтримка дрібних господарств з невеликим власним економічним потенціалом в обсязі 1250 євро/рік на ферму. Через три роки така ферма повинна мати досягнення у збільшенні виробництва;

- підтримка господарювання в місцевостях, де умови для цього несприятливі, яка спрямована, насамперед, для запобігання міграції сільського населення і втрати цих місцевостей як джерел виробництва сільськогосподарської продукції;

- охорона навколишнього природного середовища з метою стабілізації ведення господарства на територіях, що охороняються або деградують;

- пристосування господарювання до стандартів ЄС у сфері охорони природного середовища та здоров'я тварин;

- створення колективів агровиробників з метою дотримання стандартів ЄС кожним членом такої групи тощо.

Історичний досвід демократичних країн, у тому числі Європейського Союзу, свідчить про необхідність забезпечення прозорості діяльності як держави, так і ринків, посилення контролю над діяльністю сільськогосподарського сектора виробництва. Цей контроль не зосереджується на перевірках та аналізі фактів, а являє собою процес підготовки конструктивних пропозицій і лобювання їх в органах влади і управління. Адже наявність дієвого контролю і є основною ознакою розвиненого цивілізованого суспільства.

Введення системи ринкової економіки в сільському господарстві та продовольчій галузі означає, що процеси виробництва і обороту в них залежать від затрат праці і коштів, від попиту і пропозиції, а також від правил конкуренції. Оскільки ринок не надає достатніх механізмів управління процесами розвитку і прогресу, тобто довгостроковими процесами, то більшість вдається до різних систем інтервенції в сільському господарстві. Однією з таких систем є ринкова інтервенція.

Необхідність інтервенціонізму в сільському господарстві впливає зі специфіки цієї галузі. Однією з характерних рис сільськогосподарського і

продовольчого секторів є висока мінливість ринку, що є наслідком сезонних і кон'юнктурних змін у виробництві. Це пов'язано значною мірою з великою мінливістю природнокліматичних умов, з мінливістю в плодоносінні рослин, циклічністю у тваринництві, а також з великою сезонністю у виробництві і скупці сільськогосподарських продуктів. Коливання в пропозиції призводять до змін ринкових цін продуктів, що сильно впливає на суспільно-економічну ситуацію населення, у тому числі й фермерів.

Приєднання України до Світової організації торгівлі вимагає трансформації політики підтримки сільськогосподарських виробників із застосуванням заходів, дозволених міжнародними домовленостями та визнаними світовою практикою. А вивчення світового досвіду становлення ринкового господарства, зокрема в розвинутих європейських країнах, доводить, що існують спільні підходи й характерні ознаки реалізації комплексу заходів державного регулювання малого бізнесу у сільському господарстві, оцінка яких дає можливість виокремити елементи, прийнятні для опрацювання та подальшого застосування в Україні.

Досвід економічно розвинених країн показує, що сам ринковий механізм, крім позитивних результатів, дає також негативні: збільшуються відмінності на рівні регіонального розвитку і суспільно-економічні диспропорції. У сільському господарстві багато проблем, які держава зобов'язана вирішувати, дотримуючись відповідної сільськогосподарської політики. Основним питанням, яке, незважаючи на багаторічні зусилля, не вдалося вирішити, є низький темп зростання фермерських доходів, що помітно відстають від доходів решти населення. Поліпшити становище фермерів не вдається й шляхом нарощування виробництва, зменшення кількості фермерів і збільшення розмірів господарств. Малоефективними є підтримка і коректування цих доходів ринком та ринково-ціновою політикою. Все частіше політики звертаються до безпосередніх способів підтримки фермерських доходів, а також до методів, пов'язаних з перетвореннями структурного характеру.

У різних регіонах світу найчастіше застосовуються такі форми сільськогосподарської політики: безпосереднє регулювання розміру виробництва і пропозиції основних сільськогосподарських продуктів; захист вітчизняних товаровиробників при збереженні конкуренції з імпортними товарами, у тому числі й шляхом накладання мита; підтримка експорту надлишків внутрішнього ринку шляхом розвиненої системи субсидій; компенсація зниження цін на сільськогосподарські продукти, субсидії за вилучення ґрунтів з обробки, дії, що ведуть до екстенсивності господарювання, денатуралізацій ні премії тощо; дотації, пільги та інші форми допомоги для господарств регіонів зі скрутними умовами для розвитку сільського господарства; навчання, перекваліфікація і допомога у впровадженні нової господарської діяльності.

Метою інтервенційної політики в сільському господарстві на внутрішньому ринку, а також протекціонізму в зовнішньому обороті є згладжування або ослаблення негативних результатів ринкового механізму, які впливають на реалізацію довгострокових цілей розвитку економіки і сільського господарства.

У сфері сільськогосподарського ринку повинна будуватися система інтервенціонізму, пов'язана з політикою структурних перетворень і багатофункціонального розвитку села.

В економічно розвинутих країнах з ринковою економікою складний регулюючий механізм розвитку охоплює процеси «вільного ціноутворення» під дією співвідношень попиту і пропозиції, а також активне використання системи державного законодавства, особливо щодо здійснення грошово-фінансової та банківсько-кредитної, емісійної та курсової, а там, де це необхідно, і цінової політики.

Зарубіжний досвід доводить, що держава за допомогою цінового регулювання і квотування обсягів товаровиробництва безпосередньо підтримує рівень доходності фермерських господарств, обмежує рівні ринкових цін монополістів введенням жорсткого антимонопольного законодавства тощо.

Інакше кажучи, ні в США, ні в країнах ЄС, ні в Японії ринкової анархії в цьому відношенні не допускається: тут функціонує чіткий економічний механізм, який оптимізує дію ринкових і державних регуляторів.

Якщо ринкові ціни виявляються нижчими від рівня цієї ціни, то різниця доплачується фермерам з державних коштів — з тим, щоб вони мали фінансову можливість здійснювати нормальне відтворення, з темпами оновлення й розвитку, не нижчими від прогнозних. Коли ж ринкові ціни дорівнюють цінам відтворення або вищі від їх рівня, тоді цінові доплати відсутні. У країнах ЄС рівень фермерських цін встановлюється один раз на рік за згодою сторін, отже, поточна кон'юнктура цін на них безпосередньо не впливає. Використовуються й інші форми регулювання фермерських доходів як з бюджету ЄС, так і з власних бюджетів країн. Це і є системою активного державного регулювання.

Введення у товарооборот додаткових природних або інших ресурсів, які раніше входили у господарський обіг безкоштовно, наприклад земельного ресурсу, також змінюють обсяги і структуру собівартості та цін, прибутку і ренти, впливають безпосередньо на рівень рентабельності виробництва і торгового обороту.

Передумови розвитку галузі США досить молода країна, порівняно з іншими. Її історія як незалежної держави налічує трохи більше 230 років. Але не дивлячись на це нині вона являється провідною країною світу. Для того щоб повністю розкрити питання огляд розвитку сільського господарства потрібно почати з того періоду, коли США була ще англійською колонією. В той час специфічно розвивалося сільське господарство в південних колоніях. Це пояснюється наявністю значної площі плідючих земель, теплим кліматом, що дозволяло вирощувати продукти, які користувалися значним попитом на світовому ринку.

Сільське господарство США – могутність країни. Фермери і ранчери втілюють у своїй особі все те, що є найкращим в Америці. Вони демонструють характер і цінності, які зробили цю країну сильною: любов, родину, віру в Бога і повагу до природи.

Сільське господарство – одна з головних галузей матеріального виробництва США, що має важливе значення для постачання продовольства для населення та сировини для промисловості. Економіка США, а саме: промисловість, сфера послуг, не могли б розвиватися настільки успішно, якби сільськогосподарський сектор економіки знаходився у занепаді. По всіх параметрах сільське господарство Сполучених Штатів виявляє собою великий бізнес, що призвело до появи навіть спеціального терміну - "агробізнес", - гігантська вага сільськогосподарського виробництва, що відіграє суттєве значення в американській економіці. Під цим терміном мається на увазі весь агропромисловий комплекс від окремого фермера до мультинаціонального концерну-виробника.

В кінці XVIII столітті приблизно 90-95% населення США займалися сільським господарством. Для молодшої незалежної держави аграрне питання було надзвичайно важливим, тим більш, що в кінці XVIII століття - першій половині XIX століття границі США швидко розширювались. Один за одним виникали штати, котрі приймалися в союз федерації. Розширення території супроводжувалось буйним ростом населення. Колонізація вільних земель стає найкрупнішим фактором розвитку американського капіталізму в сільському господарстві. Приймаються закони, які сприяють розвитку сільськогосподарської освіти, згідно якого кожний навчальний заклад, що включав у свою програму сільськогосподарську або технічну освіту, отримував у своє розпорядження ділянку землі. До 1900 р. нараховувалося 64 коледжі, в яких викладалося сільське господарство, і тільки один коледж мав спеціальне сільськогосподарське призначення. Багато коледжів були складовими частинами університетів. Дослідні поля, де відбувалися основні наукові дослідження з рільництва, знаходилися в тісному зв'язку з коледжами. Виключно важливе значення для розвитку сільського господарства мали залізничні дороги. Завдяки ним в 40-50 рр. XIX ст. закріплюється галузева спеціалізація сільського господарства США, при цьому північні, центральні, а також північно-західні штати стають основними районами зернового

господарства – “хлібною фабрикою” для всієї країни. Зміна напрямку потоків сільськогосподарських вантажів з півдня на північ різко збільшила експорт сільськогосподарської продукції в Європу. Один із найважливіших факторів капіталізації фермерського сільського господарства – перехід від екстенсивних методів ведення господарства до інтенсивних на основі широкого впровадження машинної техніки та використання мінеральних добрив.

Фермерський (північний) напрям колонізації та розвитку сільського господарства, починаючи з 20-х років XIX ст., зайняв провідне місце в сільськогосподарській промисловості США. Планаційне сільське господарство Півдня напередодні Громадянської війни представляло собою складну систему. З одного боку, праця рабів, повна власність плантаторів на засоби виробництва і на рабів, рутинна техніка, а з іншого – широке проявлення капіталістичних тенденцій: гонка за додатковою вартістю, висока товарність господарства, тісно пов'язаного з світовим ринком, багатогалузева система банківських, торгових та комерційних зв'язків.

Отже, у XIX – на початку XX століття розвиток сільського господарства в США відбувався двома шляхами: революційним (з переходом на індустріальну основу) та еволюційним, або поступовим переростанням господарств з феодальних у фермерські. Сільське господарство США в 1929-33 рр. зазнало тяжких втрат. Близько 1 млн. фермерів збанкрутували. З того часу вони ставали орендарями на чужій землі або поповнювали ряди міських промислових робітників. Катастрофа в аграрному секторі США полягає в тому, що ціни на пшеницю, кукурудзу, бавовну знизилися більше, ніж в три рази. Економічна криза в США поглиблювалася і невпевненими діями уряду. Президент Г. К. Гувер, його адміністрація, керуючись старими догмами, вперто відмовлялися від будь-якого втручання в справи економіки, приватного бізнесу. Лише в 1931 р. почали застосовувати в США невпевнені спроби державного регулювання промисловістю, банками, транспортом, торговими підприємствами, рятуючи їх від банкрутства. Невмілі дії адміністрації Гувера спровокували соціальний вибух – масові страйки, “голодні” походи безробітних на Вашингтон. “Новий

курс” Рузвельта у сільському господарстві був спрямований на припинення процесу розорення дрібних фермерів. Крім того, планувалося підвищити ціни на сільськогосподарську продукцію, скоротивши виробництво та площі посівів. За тимчасові збитки фермери США одержували від держави відповідну компенсацію. За допомогою цих субсидій вони, закупивши новітні сільськогосподарські машини, на значно менших площах вирощували такі самі врожай зернових, бавовни, як і в докризовий період.

Створення законодавчої бази для розвитку сільського господарства посідає важливе місце в економічній політиці США, і саме тому тут раніше, ніж в інших країнах світу, проявився суттєвий вплив держави на аграрну сферу діяльності.

У 1980 році сільськогосподарське законодавство вийшло на перше місце, оскільки йому приділялося найбільше уваги з боку держави. Нові обставини, що склалися як у самій країні, так і на світовій арені, привели до того, що необхідно було переглянути деякі попередні принципи підходу до вирішення проблем сільського господарства і забезпечення продовольчої безпеки. Ці проблеми стали одними з найважливіших для Конгресу, що й знайшло своє відображення в законах, прийнятих у той період. До 80-х років все сільськогосподарське законодавство орієнтувалося на підтримку сімейного фермерства. Закон 1985 року «Про продовольчу безпеку США» започаткував юридичні засади нового етапу розвитку сільського господарства. Він підтвердив підхід до сільського господарства як до особливої галузі економіки, яка має стратегічне значення для США, а також узятий країною курс на збереження широкого субсидіювання сільського господарства за рахунок бюджету.

Цей нормативний акт легалізував нові погляди в підході до розвитку сільського господарства. На відміну від попередньої політичної лінії, закріпленої в законодавстві, в ньому визначилися такі два напрямки:

- 1) стабілізація комерційного сільського господарства країни, що означає орієнтацію держави на розвиток великих господарств;

2) забезпечення належного рівня в сільських районах, що, з огляду на збереження соціальної стабільності в сільській місцевості, а також введення нового механізму державного субсидіювання сільського господарства, передбачає підтримку середнього фермера.

Закон 1990 року «Про охорону сільськогосподарського забезпечення продовольчими товарами» поєднав зусилля фермерів і суспільства для вирішення важливих завдань у сільському господарстві. Подальшого розвитку набули програми регулювання обсягів виробництва сільськогосподарських культур. Витрати на сільське господарство почали розглядатися як довгострокові інвестиції для стабільного розвитку сільського господарства США.

Закон 1996 року «Про удосконалення та реформування сільського господарства» надав фермерам більшої свободи в плануванні обсягів сільськогосподарського виробництва.

Вищезазначений Закон включає нову програму підтримки аграрного ринку та субсидіювання виробництва головних сільськогосподарських продуктів. Ця програма має назву «продовольчі товари для світу». Вона спрямована на надання підтримки уряду і неурядовим організаціям країн, що розвиваються (країни СНД, Східної та Центральної Європи), при переробці та продажу дешевих товарів з США, підтримку вільного підприємництва і буде діяти до 2002 року.

Роблячи висновки потрібно зазначити, що не дивлячись на те, що США молода країна, вона має досить довгу і тернисту історію свого розвитку, зокрема розвитку сільського господарства. Але це не завадило їй стати провідною країною світу.

Державно-регуляторні відносини щодо підтримки аграрного сектору на певному рівні та в оптимальних структурних пропорціях мають загальну специфіку як для розвинутих країн, так і для країн з перехідними або транзитивними економіками. Єдине, що в індустріально-аграрних економіках, до яких належить й економіка України, галузь сільського господарства

постійно перебуває в екстремальних умовах, зумовлених дефіцитом ресурсів і деструктивних впливів як природної, так і ринкової стихії.

У більшості високорозвинутих країн сільське господарство в основному субсидується державою. Так, у країнах Європейського Союзу нині більше половини його бюджету витрачається на субсидії фермерським господарствам. У західних країнах внутрішній сільськогосподарський ринок захищений, з одного боку, твердими закупівельними цінами, з іншого - високими тарифами (митом) на імпортовану продукцію.

На наш погляд, на особливу увагу заслуговує досвід державної підтримки сільського господарства у країнах Європейського Союзу. Зокрема при розгляді розвитку малого бізнесу, позитивним є вивчення питання державної підтримки сільського господарства Польщі, основу якого становлять дрібні господарства. У країні є понад 2 млн. дрібних господарств (до 10 га), що становить 84,7% від загальної кількості господарств, які займаються сільськогосподарською діяльністю.

Перед входженням Польщі до Європейського Союзу діяла Спеціальна передвступна програма для сільського господарства і сільського розвитку, яка мала припинити своє існування у 2004 році. Проте з метою фінансування проектів, діяльність яких була затверджена до вказаної дати, вона продовжила свою дію у 2005-2006 роках. До кінця 2006 року фонди цієї програми були повністю використані, а залишкові платежі профінансовано за рахунок коштів Плану розвитку сільської місцевості.

У сучасних умовах основою державної підтримки Польщі є прийнята Міністерством сільського господарства і розвитку села Програма розвитку сільських районів на 2007-2013 роки, яка передбачає чотири основні напрями:

- 1) підтримка конкурентоспроможності сільськогосподарського й лісового секторів;
- 2) підтримка природного середовища та сільських районів;
- 3) якість життя в сільських районах і диверсифікація сільської економіки;
- 4) стратегія лідерства.

Усі заходи Програми фінансуватимуться з Європейського сільськогосподарського фонду для розвитку сільських районів і з національних ресурсів, що виділяються на ці цілі в бюджеті. Наприклад, на підтримку конкурентоспроможності сільськогосподарського й лісового секторів та якості життя в сільських районах і диверсифікацію сільської економіки 75% коштів виділяє Європейський сільськогосподарський фонд для розвитку сільських районів та 25% становлять кошти державного бюджету. Пропорція розподілу коштів на підтримку природного середовища і сільських територій та стратегію лідерства складається відповідно як 80 і 20%. На основі центральної програми розроблено Національний стратегічний план - стратегічний документ, в якому цілі й завдання реалізуються на рівні кожної країни-члена Європейської Співдружності через програми розвитку сільських районів.

Розгляд вищенаведених напрямів державної підтримки сільського господарства Польщі свідчить, що в основному їх можна віднести до заходів за класифікацією Світової організації торгівлі так званої «зеленої скриньки». Нагадаємо, що ці заходи передбачають ефективний розподіл ресурсів і не спрямовані на підтримку цін виробників. Світовий досвід показує, що заходи «зеленої скриньки» є найкращим способом забезпечити стабільне зростання доходів сільськогосподарського сектору. Це було підтверджено й під час спілкування із польськими фермерами, які відзначали, що заходи Програми розвитку сільських районів протягом останніх трьох років допомогли їхнім господарствам вижити в умовах жорсткої конкуренції та впливу світової фінансової кризи.

Тому особливо велику роль у підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору Польщі, основу якого, як уже зазначалося вище, становлять дрібні господарства, на довготривалу перспективу відіграє такий напрям державної підтримки, як «Підтримка конкурентоспроможності сільськогосподарського і лісового секторів». Структура державної підтримки в межах даного напрямку покликана сприяти залученню суб'єктів господарювання у висококонкурентне середовище. В рамках цього напрямку передбачено:

- професійне навчання для осіб, зайнятих у сільському та лісовому господарстві;
- підготовка молодих фермерів;
- достроковий вихід на пенсію;
- використання консультаційних послуг фермерами і власниками лісів;
- модернізація сільськогосподарських володінь;
- підвищення значення доданої вартості для сільськогосподарського й лісогосподарського виробництва;
- удосконалення і розвиток інфраструктури, пов'язаної з сільським та лісовим господарством;
- участь фермерів у формуванні якості продуктів харчування;
- інформаційно-пропагандистська діяльність;
- створення груп виробників сільськогосподарської продукції.

Для поліпшення професійного навчання осіб, зайнятих у сільському та лісовому господарстві Польщі, передбачена державної організації торгівлі так званої «зеленої скриньки». Нагадаємо, що ці заходи передбачають ефективний розподіл ресурсів і не спрямовані на підтримку цін виробників. Світовий досвід показує, що заходи «зеленої скриньки» є найкращим способом забезпечити стабільне зростання доходів сільськогосподарського сектору. Це було підтверджено й під час спілкування із польськими фермерами, які відзначали, що заходи Програми розвитку сільських районів протягом останніх трьох років допомогли їхнім господарствам вижити в умовах жорсткої конкуренції та впливу світової фінансової кризи.

Тому особливо велику роль у підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору Польщі, основу якого, як уже зазначалося вище, становлять дрібні господарства, на довготривалу перспективу відіграє такий напрям державної підтримки, як «Підтримка конкурентоспроможності сільськогосподарського і лісового секторів». Структура державної підтримки в межах даного напрямку покликана сприяти залученню суб'єктів господарювання у висококонкурентне середовище.

Запровадження системи сільськогосподарського дорадництва для фермерів викликане необхідністю поліпшення сталого розвитку господарств, у тому числі принципів так званого взаємного дотримання вимог. Пристосування діяльності господарств Польщі до вимог Європейського Союзу є складним і трудомістким за часом процесом для більшості фермерів, тому вони мають можливість одержати фінансову підтримку для використання консультаційних послуг.

Модернізація сільськогосподарських володінь Польщі має на меті підвищення ефективності їх діяльності поряд із кращим використанням факторів виробництва продукції, зокрема впровадження нових технологій, поліпшення якості продукції, розширення видів сільськогосподарської діяльності, а також дотримання умов виробництва сільськогосподарської продукції до вимог охорони природного середовища, гігієни продукції й утримання тварин.

Кошти на модернізацію сільського господарства у Польщі мають право одержати фізичні та юридичні особи, товариства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність у галузі рослинництва або тваринництва. При цьому основною вимогою для одержувача допомоги є те, що він має бути повнолітнім і мати вік не більше 60 років.

Передбачені матеріальні й нематеріальні інвестиції. Матеріальні інвестиції передбачають вкладення коштів у:

- будівництво або ремонт у поєднанні з модернізацією будівлі або споруди;
- закупівлю або установку машин, обладнання, в тому числі комп'ютерного;
- закладення, модернізацію садів або багаторічних насаджень;
- купівлю або будівництво елементів технічної інфраструктури, яка безпосередньо впливає на умови ведення сільськогосподарської діяльності, зберігання та реалізацію продукції.

Нематеріальні інвестиції передбачають придбання патентів і ліцензій, у тому числі ліцензій на програмне забезпечення; кошти на послуги, пов'язані з підготовкою технічної або економічної документації, тощо.

Максимальна сума допомоги, наданої в рамках Програми розвитку сільських районів на 2007-2013 роки відповідно до напрямку "Інвестиції в сільськогосподарські угіддя", на одного фермера становить 300 тис. злотих, мінімальна - 20 тис. злотих. На розмір інвестицій впливає вік фермерів, місце розташування господарства (наприклад, гірські райони), наявність певних директивних заборон й ін.

У межах напрямку підтримки конкурентоспроможності сільськогосподарського і лісового секторів важливе місце займає підвищення доданої вартості при переробці сільськогосподарської продукції. Дана допомога буде спрямована насамперед для малих і середніх підприємств, які в Європейському Союзі найбільшою мірою сприяють збільшенню валового внутрішнього продукту і забезпечують понад половину робочих місць. Підтримка підприємств, які займаються переробкою сільськогосподарської продукції, є особливо важливою, тому що цей сектор має велике значення для польської економіки з погляду зайнятості та обсягу виробництва.

Детальний розгляд антикризового регулювання сільськогосподарського виробництва у Європейському Союзі та США, особливо в напрямі підвищення його конкурентоспроможності, не означає, що Україна повинна йти за варіантом так званого "наздоганяючого" підходу, який досить часто не є ефективним. Проте для формування та становлення державної антикризової політики в країні, вивчення й адаптація світового досвіду в аграрній галузі, де малий бізнес є провідною сферою ринкової економіки, набуває великого значення. В Україні передусім необхідно узагальнити та запровадити досвід країн стосовно підготовки й підвищення кваліфікації молодих фермерів, пенсійних пільг працівникам сільського господарства, участі фермерів у створенні груп виробників сільськогосподарської продукції та інформаційно-консультативного забезпечення.

Висновки до першого розділу

Проведені дослідження теоретичних питань виникнення економічних циклів та криз в сільському господарстві України дали можливість зробити такі основні висновки:

1. Теоретичне обґрунтування всіх видів криз свідчить про їхню циклічність та взаємозв'язок. Цикли – постійно повторювані процеси. Виходячи з теорії циклічної динаміки природи й суспільства, можна спостерігати за механізмом виникнення, розвитком та взаємозв'язку як циклічних, так і кризових явищ. Економічною наукою до даного часу розроблений цілий ряд різних теорій, що пояснюють причини економічних циклів і криз.

2. Економічний цикл характеризується періодичним зростанням та падінням ділової активності, яке проявляється у формі невідповідності взаємопов'язаних показників – темпу економічного зростання, інфляції, рівня безробіття. В загальному вигляді економічний цикл являє собою результат коливання різних показників економічної діяльності (темів зростання ВВП, загального обсягу продажу, загального рівня цін, рівня безробіття, завантаження виробничих потужностей, інші).

3. Однією з найважливіших характеристик ринкової економіки є циклічний характер її розвитку, що визначає можливість виникнення економічних криз. Більшість закордонних і вітчизняних економістів визнає об'єктивний характер економічних циклів і бачать їхню причину в нерівномірності розвитку світової економіки, інфляції, соціальних і техногенних катаклізмах.

4. Криза, з точки зору макроекономіки – це зміна стану речей, різке загострення становища, що може призвести до розбалансування економічної системи держави. Галузева криза охоплює одну з галузей народного господарства. Приводом для цього можуть послужити різноманітні причини. У їхньому числі: диспропорції в розвитку галузі, структурна перебудова, надвиробництво. Такі кризи бувають національними і міжнародними.

5. Антикризове регулювання, на відміну від управління, передбачає

застосування прямого владно-розпорядчого та командно-адміністративного впливу на суб'єкти управління, і не обмежується лише встановленням та зміною параметрів і меж для самостійної діяльності регульованого об'єкта. Для антикризового регулювання економічного розвитку характерне впорядкування відносин, спрямування діяльності шляхом застосування економічних важелів, приведення механізму вільного господарювання до норм правового функціонування.

6. Світовий досвід антикризового регулювання сільського господарства, у тому числі Європейського Союзу, свідчить про необхідність забезпечення прозорості діяльності як держави, так і ринків, посилення контролю над діяльністю сільськогосподарського сектора виробництва. Цей контроль являє собою процес підготовки конструктивних пропозицій і лобювання їх в органах влади і управління.

7. Для мінімізації негативних наслідків кризи і максимізації наданих ними можливостей необхідно своєчасно ці кризи діагностувати, прогнозувати їх можливі наслідки, ціленаправлено впливати на попередження кризових тенденцій, контролювати результати цих змін, тобто необхідна система окремих заходів антикризового регулювання. На основі проведеного дослідження запропоновано тлумачення терміну "антикризове регулювання сільського господарства", яке має за мету виявлення кризових факторів і їх попередження для забезпечення стійкого розвитку даної галузі, та представляє собою удосконалення процесу регулювання на основі моніторингу сучасного стану, виявлення кризових факторів, реалізації комплексу антикризових заходів, підвищення ефективності гнучкості прийняття та реалізації рішень, що побудовано на особливостях функціонування сільського господарства в Україні.

Основні положення розділу, результати дослідження і висновки опубліковані в наукових працях автора [8, 10, 14, 17].

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ПРИЧИН ТА НАСЛІДКІВ КРИЗОВОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

2.1. Сучасний стан сільськогосподарського виробництва в Україні

Перехід до ринкових відносин, проголошений як кінцева мета реформ, проведених в Україні, і сільському господарстві зокрема, проходить на базі економіки особливого роду, окремі елементи і підсистеми якої утворюють, хоча і недостатньо ефективну систему, що розвивається. Вплив несистемних, а часом і просто суперечливих заходів останнього десятиліття породив специфічну економічну систему, що не має аналогів у світовій історії. Для кращого розуміння цієї специфіки доцільно розглянути основні риси дореформеної економіки, звертаючи увагу на головні фактори, що сприяють закріпленню і розвитку цих рис. Економічна специфіка розвитку сільського господарства, що склалася в Україні, близька до ситуації, характерної і для сусідньої Росії. До загальних рис становлення та розвитку сільського господарства в Україні можна віднести такі особливості[157]:

1. Відстала технологічна база даного сектора економіки. Будучи прямим наслідком тривалого панування централізованої системи планування і управління, що активно чинить опір технічним (й іншим) нововведенням, ця особливість визначає тенденцію "замикання" української промисловості на себе чи в крайньому випадку на інші держави колишнього СРСР, залишаючи конкурентоспроможними на світовому ринку, власне кажучи, тільки два види продукції: сировинну і наукомістку продукцію, вироблену в рамках військово-науково-промислового (ВНПК) комплексу. Необхідно відзначити, що ВНПК включав (за різними оцінками) від 60 до 80% усього вітчизняного машинобудування. Нерозвиненість цивільного машинобудування обумовила низьку ефективність технологічних процесів у всіх інших галузях, в тому числі і сільському господарстві.

2. Висока (близько 25% від загальної кількості) частка великих і надвеликих промислових підприємств. Ця особливість також є прямим наслідком існування системи централізованого планування і управління великими підприємствами, що пристосовує кількість керованих організацій до своїх можливостей управління ними. Малі підприємства в недостатній кількості були наявні в галузях, що роблять предмети споживання, на автотранспорті, у будівництві, торгівлі, зв'язку, сільському господарстві. Така організаційно-виробнича структура в поєднанні з загальною технологічною відсталістю ще більше утрудняла реалізацію технічних нововведень, вимагаючи значних фінансових витрат на заміну їх основних виробничих фондів. Це призвело до того, що продукція сільського господарства виявилася неконкурентоспроможною на світовому ринку.

3. Низька ціна робочої сили була зумовлена відносно більш низькими (у порівнянні зі світовими) цінами на споживчому ринку і більш низькими життєвими стандартами, звичками, схильностями, готовністю терпіти нестатки і т.п. Це особливо актуальним є саме для сільського господарства, оскільки в ньому були, як правило зайняті сільські жителі, що вирішувало проблему зайнятості даного виду населення, проте не вирішувало багатьох питань щодо оплати праці, організації побуту.

4. Високий рівень освіти працівників. Він є наслідком існуючої у СРСР системи освіти, що забезпечує досить високий рівень середньої освіти, незважаючи на деяке зниження його в останні півтора десятиліття. Таким чином, основна частина працівників у віці 30-60 років може бути віднесена до таких, що мають цілком якісну базову освіту, здатних порівняно легко пройти підвищення кваліфікації, перенавчання, пристосуватися до нової техніки і технології виробництва.

5. Нерозвиненість горизонтальної інфраструктури ринку, практично всіх її складових як інформаційних, так і матеріально-речовинних горизонтальних систем зв'язку, складів, транспортних шляхів, засобів збереження інформації, адміністративних будинків і т.ін. Система управління

економікою, орієнтована на переважно вертикальний (периферія — центр) рух інформації, виявилася вкрай важко трансформованою в систему, що забезпечує переважно горизонтальний, що минає центр, рух даних.

6. Висока інерційність економічного середовища. Це означає, що для переміщення в цьому середовищі достатніх для організації виробництва виробничих ресурсів були потрібні значні, іноді непомірні зусилля. На відміну від західного підприємницького середовища, де створення чи різке збільшення попиту на який-небудь вид товарів чи послуг негайно приводить до заповнення відповідної ринкової "ніші", у наших умовах це заповнення відбувалося вкрай повільно. Основні причини цього в сільському господарстві:

- недостатня швидкість і широта поширення інформації про дефіцит, що створився (високої прибутковості тих чи інших товарів);
- неправильна інтерпретація отриманої, у тому числі цінової, інформації;
- неадекватна реакція на інформацію (наприклад, переконаність у тім, що ця ніша вже ким-небудь зайнята, а вступати в конкуренцію недоцільно); відсутність мобільності при переміщенні капіталу й інших ресурсів в іншу сферу і т.д.;
- труднощі подолання бюрократичних перешкод на шляху переміщення ресурсів (терміни й обсяг документів для реєстрації нових підприємств, труднощі одержання кредиту, приміщень і т.д.);
- низький середній рівень ділової енергії й інноваційної мобільності підприємців;
- невисокий рівень домагань великої частини населення і психологічна неготовність прикласти істотні зусилля для їхньої реалізації;
- загальний дефіцит усіх видів ресурсів, пов'язаний з економічним спадом;
- інерційність мислення найманих робітників, небажання змінювати місце роботи і проживання;
- традиційно низький рівень організованості і дисциплінованості як у

державному і муніципальному апаратах, так і в недержавному секторі.

7. Низький рівень економічної культури всього населення, у тому числі керівників підприємств сільського господарства. При цьому відсутність знань і досвіду дій у ринковому середовищі поєднувалася з відсутністю установок на економічну (раціональну, цілеспрямовану, із критерієм максимуму прибутку) поведінку. Це прямий наслідок довголітнього існування системи централізованого планування й управління (адміністративно-командної системи).

8. Високий рівень прихованого безробіття (за окремими оцінками, до 15% у середині 80-х років) зумовлений як ідеологією, так і трудовим законодавством.

9. Нечисленність середнього класу. Якщо виходити, з одного боку, із критеріїв розмірів майна і доходів і, з іншого боку, з характеру занять, частку середнього класу можна оцінити не більше, ніж у 10% усього населення. У сучасних умовах нечисленність середнього класу є однією зі складових потенційної нестабільності соціально-політичної ситуації, іншим проявом факту нерозвиненості підприємництва.

10. Придбання керівниками підприємств сільського господарства прав розпоряджатися довіреним їм майном без відповідальності перед власником, у першу чергу, відповідальності своїм особистим майном. Ця обставина додатково пояснює волюнтаристичну поведінку багатьох керівників.

11. Виникнення і розширення легального недержавного сектора у формі приватних підприємств, фермерських господарств, спільних підприємств і т.п., що концентрується як у сфері обігу, так і частково в сфері виробництва товарів.

12. Руйнування системи господарського управління, розмивання повноважень прийняття рішень, прав власності на землю, майно, децентралізація і дерегулювання, різкий ріст масштабів волюнтаристичної поведінки в сфері управління, поширення корупції.

13. Розрив господарських зв'язків — явище, що, власне кажучи,

означало масову відмову виробників укласти контракти з колишніми споживачами.

14. Різке зниження ефективності всієї господарської системи. Збільшення диференціації вигідності вкладень у різні галузі. Так, не вигідним виявляється виробництво більшості видів продукції обробної промисловості: ріст виробничих витрат (за вартістю), не компенсований раціоналізацією виробництва через відсутність інвестицій, зумовлює ріст цін на вироблену продукцію, що зіштовхується з обмеженнями платоспроможного попиту. Недолік же виробничих інвестицій пов'язаний у більшому ступені зі значно більшою вигідністю комерційних (торгово-посередницьких) операцій і операцій на валютно-фінансовому ринку.

15. Зростання стартових витрат (як фінансових, так і організаційних), необхідних для початку нового виробництва, різке зниження рівня безпеки підприємництва, зростання ризику провалу при нерозвиненості системи економічного страхування і протидії ризикам. Існуюче протистояння влади на всіх рівнях привело до ігнорування формальних законів і розмивання звичайного (неформального) права. Збільшення диспропорції між можливостями (пропускною здатністю) судово-арбітражної системи і кількістю господарських конфліктів на тлі інфляції призвело до криміналізації обмінних процесів, виникнення приватних охоронних структур, скорочення грошових потоків, що проходять через банки, росту наявного обороту поза споживчим ринком.

До цих, що безпосередньо спостерігалися, особливостей економічної ситуації в сільському господарстві варто додати також відсутність чіткої і ясної антикризової урядової програми, наміри і конкретні заходи якої були б зрозумілі більшості агентів господарства, і орієнтували б дії останніх як на подолання спаду виробництва, так і на формування ринкових взаємодій.

Знаковою подією на межі другого і третього тисячоліть в історії України стала радикальна трансформація економіки та однієї з її базових галузей – сільського господарства. З початком перехідного періоду (1991 р.), відбувся

злам старого організаційно-економічного механізму управління централізованою економікою і були зроблені перші спроби впровадження ринкових відносин, у державі, в силу причин об'єктивного та суб'єктивного характеру, виникла глибока економічна криза, за роки якої господарський комплекс поніс великі втрати, істотно погіршився матеріальний добробут населення, вкрай загострилася демографічна ситуація.

Об'єктивні причини втрат крилися в складнощах перехідного періоду від планово-центральної до ринкової економіки. Системна трансформація, яка відбувалася в країні, за своїми масштабами і глибиною мала глобальний характер, тим більше, що її доводилося поєднувати з вирішенням складного комплексу проблем, пов'язаних з розбудовою державності, становленням суверенної країни, рівноправного суб'єкта європейського та світового співтовариства. Водночас прийшлося долати жорстку офіційну і неофіційну протидію утвердженню та зміцненню економічної незалежності нашої держави з боку колишньої метрополії. Фінансова підтримка реформ, що здійснювались в Україні з боку Міжнародного валютного фонду (МВФ), Міжнародного банку реконструкцій і розвитку (МБРР), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Європейського банку реконструкцій і розвитку (ЄБРР) та інших міжнародних фінансових інституцій, надавалася переважно з явно необґрунтованими застереженнями і вимогами, дотримання яких наносило шкоду економіці[36].

Іноземні інвестиції не спрямовувались на розвиток пріоритетних сфер виробництва із сучасними високоефективними технологіями і новітньою технікою та обладнанням. Запропоновані міжнародними фінансовими інституціями радикальні економічні реформи, по своїй суті, стимулювали перехід до капіталізму в самому первісному дикому прояві останнього.

Значні економічні і соціальні втрати зумовлені, водночас, допущеними прорахунками та помилками при виборі моделі трансформаційних процесів. Акцент і вектор змін було зроблено на ринкову трансформацію, тоді як мала здійснюватися системна трансформація суспільства, тобто важливо було

забезпечити повну збалансованість комплексу чинників суспільних перетворень, серед яких, крім ринкових, чільне місце мало надаватись неекономічним чинникам – соціальним, політичним, суспільній свідомості, культурі, морально-психологічним цінностям.

Відомо, що найбільших втрат Україна зазнала в перші роки реформ, оскільки не було їх теоретичного обґрунтування і визначення цільової функції, виваженості, послідовності дій, комплексності та градації пріоритетів щодо застосування ринкових економічних важелів. В результаті реформи впродовж кількох років проводились безсистемно, по суті методом проб і помилок. В сукупності це призвело до інфляції та гіперінфляції (1993 р.), критичного (на 25%) зменшення ВВП у 1994 р., структурної розбалансованості економіки, подальшого спаду показників її розвитку[115].

Перетворення в сільському господарстві стали органічною складовою реформувань на тому етапі і знайшли вираз у наступних принципах:

- створення в сільському господарстві та споріднених галузях економічної і соціальної системи, що базується на приватній власності;
- встановлення вільних цін на сільськогосподарську продукцію;
- ліквідація в рамках короткого періоду колгоспів і радгоспів, їх реорганізація на основі приватної власності на землю та засоби виробництва;
- відмова від системи державних замовлень сільськогосподарському сектору, дотацій, пільгових кредитів та інших заходів, направлених на надання допомоги товаровиробнику;
- припинення субсидій виробникам і споживачам сільськогосподарської продукції.

Усунення держави від регулювання відносин в сільському господарстві, а тим більше ліквідація всіх форм допомоги різко знизили конкурентоспроможність української сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках, зумовили загострення проблем в галузі.

Встановлення вільних цін на сільськогосподарську продукцію спричинило негативні наслідки. Почалося стрімке підвищення цін на продовольство, що

призвело до падіння життєвого рівня населення, в перспективі – до зубожіння значних його верств. Зміна практики ціноутворення сприяла виникненню диспаритету цін на продовольство і сільськогосподарську сировину та на засоби виробництва для аграрного сектора. Ціновий розрив визначив стійке падіння рентабельності, масову появу збиткових сільськогосподарських підприємств. Підвищення цін на пальне і змащувальні матеріали, зростання різного роду тарифів спричинили різке збільшення витрат виробництва і відповідне зниження рентабельності та конкурентоспроможності продукції.

Проблема кредитування для сільського господарства значно ускладнюється тим, що сектор розцінюється комерційними банками як кредитно ризикований. Тому кредитна ставка для сільгосптоваровиробників встановлюється вищою порівняно з іншими галузями. Крім високих процентних ставок відбувалося блокування кредитування аграрного сектора економіки через неможливість використання землі як об'єкта застави, а також знижену реальну можливість застави готової продукції у зв'язку з існуванням протягом тривалого часу порядку першочерговості розрахунків.

Втрати сільськогосподарськими підприємствами обігових коштів і проблеми із залученням кредитних ресурсів призвели до блокування процесу відтворення основних засобів сільськогосподарського призначення та оборотних коштів. Підприємства не мали змоги оновити машинно-тракторний парк, придбати необхідну кількість мінеральних добрив, запасних частин, отрутохімікатів, пально-мастильних матеріалів та насіння вищих репродуктивних кондицій. В результаті сільськогосподарські товаровиробники вимушено перейшли на екстенсивний тип розвитку, що супроводжується деіндустріалізацією виробництва і застосуванням ручної праці у великих масштабах. Виснаження землі, прискорений процес фізичного і морального старіння основних засобів, зменшення поголів'я худоби і птиці, втрата генетичного потенціалу у рослинництві та тваринництві, зниження врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин призвели до різкого скорочення виробництва сільськогосподарської продукції (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Сільське господарство, мисливство, лісове господарство в економіці, **(відсотків)*

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Темп росту до 2001 р., %
1. Валова додана вартість (ВДВ) сільського господарства, мисливства, лісового господарства в загальному обсязі ВДВ	16,3	14,6	12,1	11,9	10,4	8,6	7,5	7,9	8,3	8,2	50,3
2. Випуск продукції сільського господарства, мисливства, лісового господарства в загальному обсязі випуску (в основних цінах)	14,4	13,2	10,9	10,6	9,5	8,3	7,2	7,5	8,1	8,2	56,9
3. Основні засоби сільського господарства, мисливства, лісового господарства в загальній вартості основних засобів	10,2	8,9	7,6	6,6	6,0	4,8	3,9	3,1	2,6	1,7	16,7
4. Кількість найманих працівників сільського господарства, мисливства, лісового господарства у загальній їх кількості	17,1	15,3	13,1	11,3	10,0	8,8	7,6	6,9	6,6	6,2	36,2

* складено автором за даними Державної служби статистики України[112]

За період 2001-2010рр. валова додана вартість сільського господарства та обсяги виробництва сільської продукції зменшилися в 2 рази, також відбулося зниження вартості основних засобів на 83,3 %, а кількість найманих працівників зменшилась на 63,8 %.

Загальна продукція сільського господарства в Україні представлена в табл. 2.2.

Продукція сільського господарства

(у порівнянних цінах 2005 року; млн. грн.)*

Показники	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Темп росту до 2000р., %
1. Продукція сільського господарства	77889	77271	92531	92586	94895	88769	103978	102093	100536	129,1
<i>1.1. Продукція рослинництва:</i>	<i>45573</i>	<i>41105</i>	<i>55638</i>	<i>53976</i>	<i>54909</i>	<i>49718</i>	<i>64899</i>	<i>61545</i>	<i>58678</i>	<i>128,8</i>
- зернові культури	10096	8266	18012	16158	14746	12297	22397	19444	16416	162,6
- технічні культури	5632	6153	6613	7873	10152	8532	12226	10667	11732	208,3
- картопля, овочі та баштанні	20811	271	23911	23062	24172	22249	23809	24723	23928	115,0
- плодоягідні та виноград	3566	3855	4087	4220	2905	3546	2754	4002	4139	116,1
- кормові культури	2535	2173	2354	2208	2055	1853	1988	1844	1762	69,5
- інша продукція	933	587	661	455	879	1241	725	865	701	75,1
<i>1.2. Продукція тваринництва:</i>	<i>34316</i>	<i>36166</i>	<i>38893</i>	<i>38610</i>	<i>39986</i>	<i>39051</i>	<i>39079</i>	<i>40548</i>	<i>41858</i>	<i>122,0</i>
- худоба та птиця	16881	16916	17073	18288	19876	20197	20460	21811	23245	137,7
- молоко	13325	14396	14617	14552	14089	13011	12470	12319	11965	89,8
- яйця	2670	3477	3665	3983	4345	4293	4566	4856	5205	194,9
- вовна	16	16	15	15	15	16	17	19	19	118,7
- інша продукція	1424	1361	1523	1772	1661	1534	1566	1543	1424	100,0

* складено автором за даними Державної служби статистики України[112]

За даними табл. 2.2 можна зробити висновок, що у 2010 році у порівнянні з 2000 роком зростання обсягу продукції сільського господарства склало 29, 1 %.

Проте, варто звернути увагу на те, що позитивний ріст обсягу відбувся не за рахунок фізичного зростання, а зростання цін на сільськогосподарську продукцію.

Продукція сільського господарства за категоріями господарств відображена в таблиці 2.3.

Продукція сільського господарства за категоріями господарств
(у порівнянних цінах 2005 року; млн. грн.)*

Показники	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Темп росту до 2000р., %
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА										
Продукція сільського господарства	26478	23438	32914	33803	37008	35440	47865	45781	45149	170,5
Продукція рослинництва	17820	13937	22644	21732	23200	20658	32136	28499	26444	148,4
Продукція тваринництва	8658	9501	10270	12071	13808	14782	15729	17282	18705	216,0
у тому числі ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА										
Продукція сільського господарства	1308	1804	3151	3425	4097	3477	5921	5075	5013	383,3
Продукція рослинництва	1156	1592	2924	3102	3660	2885	5263	4394	4253	393,9
Продукція тваринництва	152	212	227	323	437	592	658	681	760	500,0
ГОСПОДАРСТВА НАСЕЛЕННЯ										
Продукція сільського господарства	51411	53833	59617	58783	57887	53329	56113	56312	55387	107,7
Продукція рослинництва	25753	27168	32994	32244	31709	29060	32763	33046	32234	125,2
Продукція тваринництва	25658	26665	26623	26539	26178	24269	23350	23266	23153	90,2

* складено автором за даними Державної служби статистики України[114]

За даними таблиці 2.3. можна зробити висновок, що найбільшу частку продукції виробляється господарствами населення, а не сільськогосподарськими підприємствами. Поряд з цим, варто зазначити, що обсяг продукції, яка виробляється сільгоспідприємствами та фермерськими господарствами суттєво зріс, проте, як обсяги продукції господарств населення залишилися майже без змін.

Для більш детального дослідження стану сільськогосподарського виробництва необхідно розглянути продукцію сільського господарства за регіонами (див. табл. 2.4).

Продукція сільського господарства за регіонами України

(у порівнянних цінах 2005 року; млн. грн.)*

Регіони України	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Темп росту до 2000р., %
УКРАЇНА	77879	77271	92531	92586	94895	88769	103978	102093	100536	129,1
Автономна республіка Крим	2848	2577	2907	3066	3155	3577	4236	4429	4239	148,8
ОБЛАСТІ:										
Вінницька	4668	4302	5028	5152	5448	5048	6368	6159	6163	132,1
Волинська	2500	2630	2870	2872	2826	2903	2951	2960	3014	120,6
Дніпропетровська	4197	4037	5286	5652	5937	5118	6691	6361	6426	153,1
Донецька	4160	3859	5153	5268	4987	4525	5155	4946	5035	121,0
Житомирська	2988	2901	3245	3171	3216	2983	3206	3297	3293	110,2
Закарпатська	1834	2138	2124	2103	2096	2077	2143	2215	2153	117,4
Запорізька	2897	2475	3403	3598	3805	3005	4011	3527	3601	124,3
Івано-Франківська	2275	2366	2419	2404	2462	2530	2358	2557	2572	113,0
Київська	4382	4831	5465	5843	6376	6418	6763	6627	6588	150,3
Кіровоградська	2658	2986	3756	3731	3781	2728	4147	3695	3767	141,7
Луганська	1984	2110	2453	2958	2811	2605	3091	2704	2459	123,9
Львівська	3958	4071	4126	4058	4265	4293	4300	4371	4181	105,7
Миколаївська	2019	2064	3176	2811	3076	1903	3400	3408	3439	170,3
Одеська	3921	3788	5395	4472	4668	2902	4662	4238	4641	118,4
Полтавська	3265	3520	4582	4792	4964	5069	5730	5700	5095	156,0
Рівненська	2412	2515	2813	2633	2757	2836	2900	2902	2958	122,6
Сумська	2954	2824	3085	2966	2869	2960	3182	3162	2843	96,2
Тернопільська	2667	2454	2704	2672	2893	2997	3054	3105	2942	110,3
Харківська	4310	4332	5145	5539	5042	5204	5612	4980	4413	102,4
Херсонська	2830	2338	3280	3287	3479	2800	3992	4027	4149	146,6
Хмельницька	3672	3296	3993	3494	3613	3909	4033	4190	4172	113,6
Черкаська	3735	3650	4447	4731	4995	4765	6211	6753	7045	188,6
Чернівецька	1662	1640	1840	1863	1882	1984	2001	2064	2129	128,1
Чернігівська	3096	3277	3837	3452	3492	3630	3781	3716	3219	104,0

* складено автором за даними Державної служби статистики України[112]

За даними таблиці 2.4. можна зробити висновок, що протягом 2000-2010 років відбулося зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції практично у всіх областях України. Найбільше зростання було у Дніпропетровській – 53,1%, Київській – 50,3%, Миколаївській – 70,3%, Полтавській – 56,0%, Черкаській – 88, 6%. Зменшення обсягів відбулося лише у Сумській області – 3,8%. Слід зазначити у Чернігівській області обсяг виробництва практично не змінився, темп росту складає – 104%[112].

Але, це зростання не є позитивною тенденцією, оскільки темпи інфляції та темпи росту цін на сільськогосподарську продукцію значно перевищують темпи зростання виробництва. Проаналізувавши стан продукції сільського господарства в Україні, необхідно оцінити і рівень рентабельності основних видів продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах України (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Рівень рентабельності основних видів продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах (у відсотках.)*

Види продукції	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Зернові культури	64,8	45,8	20,1	3,1	7,4	28,7	16,4	7,3	13,9
Насіння соняшнику	52,2	64,3	45,2	24,3	20,7	75,9	18,4	41,4	64,7
Цукрові буряки	6,1	6,2	-0,8	4,8	11,1	-11,1	7,1	37,0	16,7
Овочі відкритого ґрунту	-1,7	30,9	-5,0	16,1	14,8	14,1	11,1	19,1	23,5
Картопля	14,0	33,5	-0,7	17,8	56,2	24,7	7,9	12,9	62,1
Плоди	-1,1	19,9	8,4	12,7	33,5	8,5	13,9	16,2	14,9
Виноград	62,7	44,5	8,7	31,7	39,6	33,2	58,8	92,1	91,6
Молоко і молочні продукти	-6,0	9,9	-0,4	12,2	-3,7	13,8	4,1	1,4	17,9
Велика рогата худоба на м'ясо	-42,3	-44,3	-33,8	-25,0	-38,4	-41,0	-24,1	-32,9	-35,9
Свині на м'ясо	-44,3	-33,0	-14,4	14,9	-9,2	-27,6	0,3	12,1	-7,8
Вівці та кози на м'ясо	-46,4	-37,8	-44,3	-32,1	-34,3	-46,4	-38,6	-31,8	-29,5
Птиця на м'ясо	-33,2	11,0	3,8	24,9	12,1	-19,0	-11,3	-22,5	-4,4
Яйця	10,6	18,5	15,2	23,5	-6,8	9,1	13,0	13,1	18,6
Вовна	-75,8	-75,4	-74,7	-72,8	-78,1	-80,6	-74,7	-79,4	-82,2

* складено автором за даними Державної служби статистики України[114]

Як свідчать дані табл. 2.5. за період з 2000 – 2010 роки тенденції рентабельності виробництва основних видів продукції сільського господарства є суперечливими. Продукція рослинництва протягом даного періоду є прибутковою. Проте продукція тваринництва має стійку тенденцію збитковості. Це обумовлено значними витратами на ведення сільськогосподарської діяльності та низькими цінами на основні види продукції. Поряд з цим високі показники рентабельності соняшнику та картоплі обумовлені як зростаючим попитом на світовому ринку, так і неврожаєм, що стимулює зростання ціни, а не ефективності виробництва.

Виробництво основних сільськогосподарських культур наведено в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Виробництво основних сільськогосподарських культур в Україні (тис. т)*

Сільськогосподарські культури	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Темп росту до 2000р., %
Зернові культури	24459	20234	41809	38016	34258	29295	53290	46028	39271	160,5
Озимі зернові	11348	3658	19386	19744	14444	14609	28763	24608	19899	175,3
Ярі зернові	13111	16576	22423	18272	19814	14686	24527	21420	19372	147,7
Цукрові буряки (фабричні)	13199	13392	16600	15468	22421	16978	13438	10067	13749	104,2
Соняшник	3457	4254	3050	4706	5324	4174	6526	6364	6772	195,9
Ріпак	132	51	149	285	606	1047	2873	1873	1470	1113,6
Соя	64	232	363	613	890	723	813	1044	1680	2625,0
Льон – довгунець (волокно)	8	11	16	13	5	4	3	1	0	-
Картопля	19838	18453	20755	19462	19467	19102	19545	19666	18705	94,3
Овочі	5821	6538	6964	7295	8058	6835	7965	8341	8122	139,5
Кормові коренеплоди	6672	7786	8139	8015	7746	7525	8011	7534	6771	101,5
Кукурудза на силос та зелений корм	24183	18222	14261	12509	10315	8739	9163	8597	7511	31,0
Плоди та ягоди	1453	1697	1635	1690	1114	1470	1504	1618	1747	120,2
Виноград	514	505	374	443	301	360	415	469	408	79,4

* складено автором за даними Державної служби статистики України[112]

За період з 2000р. по 2010р. виробництво основних сільськогосподарських культур України збільшилось майже по всіх основних видах, окрім картоплі, яка становить – 94,3%, винограду – 79,4% та кукурудзи на силос та зелений корм, яка знизилась на 69% і становить у 2010 році – 31%. Льон-довгунець на 2010 рік становив менше однієї тисячі тон, це пов'язано зі значними витратами на вирощування льону та його низькою конкурентноздатністю в порівнянні з іншими світовими виробниками.

Як бачимо, криза сільського господарства була всеохоплюючою, системною. Це вимагало прийняття комплексу кардинальних заходів на макрорівні, спрямованих на стабілізацію сільськогосподарського виробництва і доходів аграрних підприємств, поліпшення соціальних умов селян та закладання фундаменту для подальшого зростання.

Перша спроба державного програмування сільськогосподарського виробництва пов'язана з розробкою проекту Національної програми розвитку сільськогосподарського виробництва України на 1996-2005 роки, що була започаткована на виконання розпорядження Президента України від 14.09.1995 р. [73].

Основними шляхами реалізації Національної програми мали стати ефективне використання внутрішніх можливостей господарських структур, докорінне поліпшення ресурсного потенціалу та нарощування його якісних і кількісних параметрів, державна підтримка пріоритетних напрямів розвитку сільськогосподарського виробництва, широке застосування економічних важелів у виробничих відносинах, формування господаря на землі, засобів виробництва і результатів праці на загальнодержавному та регіональному рівнях. На її основі передбачалося розробити регіональні програми розвитку сільськогосподарського виробництва з урахуванням місцевих особливостей.

За рахунок нарощування виробництва зерна, цукру, олії, винограду, плодоовочевої та м'ясо-молочної продукції, насіння сільськогосподарських культур, племінної худоби планувалось збільшити експортний потенціал АПК.

Національна програма була спрямована на створення належних соціально-культурних і побутових умов для селян, підвищення престижності та мотивації праці у сільському господарстві, збільшення доходів сільськогосподарських товаровиробників та вирівнювання їх з доходами працівників промисловості, створення додаткових робочих місць за рахунок розвитку інфраструктури села, підсобних підприємств і промислів, розширення промислової переробки сільськогосподарської продукції.

Були визначені три етапи реалізації Національної програми. На першому етапі (1996-1997 рр.) передбачалося зупинення спаду та стабілізація агропромислового виробництва, визначення основних напрямів та пріоритетів його реформування. На другому (1998-2000рр.) планувалось здійснити структурну перебудову агропромислового комплексу, забезпечити нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та збільшити частку сфери переробки, заготівель, зберігання, транспортування і реалізації продукції у кінцевих результатах до 40-45%. На третьому етапі (2001-2005 рр.) передбачалось вдосконалювати земельні відносини, розвивати організаційно-господарські структури, створити ринкове середовище в агропромисловому виробництві, суттєво поліпшити соціальну інфраструктуру на селі, збільшити експортні поставки сільськогосподарської продукції[73].

Розробка проекту Національної програми здійснювалась на варіантній основі. Залежно від можливого рівня матеріально-технічного забезпечення агропромислового виробництва прийнято базові й оптимальні варіанти його розвитку.

При базовому варіанті передбачалося використання виробничого потенціалу, який реально склався в галузях сільського господарства, його прогнозний приріст насамперед за рахунок внутрішніх можливостей організаційно-виробничих структур. За цих умов у 2005 р. планувалось досягти виробництва основних видів продукції: зерна – до 43 млн. тонн, цукрових буряків – до 38, плодів і ягід – до 2,4, винограду – до 0,7, насіння соняшнику –

до 2,7, м'яса (в живій вазі) – до 5,6, молока – до 22 млн. тонн, яєць – до 12,8 млрд. штук.

При оптимальному варіанті намічалось збільшення на 15-20% коштів на виробничий розвиток, що дозволило б повніше забезпечити сільське господарство технологічно-необхідними матеріально-технічними ресурсами, пально-мастильними матеріалами, хімічними засобами захисту рослин і тварин, машинами і обладнанням. Прогнозні обсяги виробництва за оптимальним варіантом: зерна – до 50 млн. тонн, цукрових буряків – до 45, плодів і ягід – до 4,7, винограду – до 1,1, соняшнику – до 4, м'яса (в живій вазі) – до 6,7, молока – до 23,8 млн. тонн, яєць – до 14,8 млрд. штук[73].

Обсяги виробництва продукції передбачалось досягти на основі:

- структурної перебудови, соціально-економічних перетворень у сфері земельних і майнових відносин, формування багатокладної економіки та техніко-технологічного переоснащення галузей на всіх стадіях виробництва, переробки і реалізації продукції;

- припинення руйнівного впливу антропогенної діяльності на земельні ресурси за рахунок зниження розораності угідь, мінімізації обробітку ґрунту, залуження і заліснення угідь, створення і використання культурних пасовищ, застосування меліорації;

- пріоритетного розвитку переробної та харчової промисловості;

- науково обґрунтованого розміщення сільськогосподарського виробництва, потужностей по виробництву продовольчих товарів і територіального поділу праці;

- підвищення питомої ваги виробництва експортної продукції та розширення зовнішніх ринків;

- формування інтегрованих виробничих структур;

- економічної збалансованості виробництва в регіонах з урахуванням їх природного і ресурсного потенціалу;

- раціонального використання природно-економічних умов, дотримання норм екологічної безпеки при реформуванні структурних продуктивних

підкомплексів та розміщенні нових виробництв;

- спеціалізації і кооперування агропромислового виробництва з дотриманням пріоритетів загальнодержавного значення;

- розробки та реалізації державних програм соціально-економічного розвитку регіонів, формування регіональних ринків продовольства;

- науково обґрунтованого розміщення виробництва агропромислової продукції в основних зонах:

Степова зона (Донецький, Причорноморський, Кримський, Придніпровський регіони) – зерна, олії, овоче-баштанних культур, плодів та винограду, м'ясо-молочної продукції, продукції вівчарства і птахівництва.

Лісостепова зона (Подільський, Східний, Центральний регіони) – цукру, зерна, картоплі, овочів, плодів, м'ясо-молочної продукції, яєць і вовни).

Поліська зона (Карпатський і Поліський регіони) – картоплі, льоноволокна, цукру, овочів, м'ясо-молочної продукції, яєць і вовни.

В той час розроблялися регіональні комплексні цільові програми розвитку Карпатського регіону, Полісся, Поділля, Причорномор'я, Придніпров'я, програма стабілізації соціально-економічного становища в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі, в яких розкривалися особливості економічного і соціального розвитку регіонів, передбачалося якнайповніше використання природно-ресурсного потенціалу, визначалося їх місце та роль у вирішенні загальноекономічних проблем держави.

Структурно Національна програма складалася з трьох розділів[73].

Перший розділ "Соціально-економічні відносини та технологічні перетворення в агропромисловому виробництві" включав 13 підрозділів, в яких розкривалася соціально-економічна ситуація в агропромисловому комплексі, визначалися пріоритетні напрями, структурна перебудова та прогностичні параметри його розвитку, сутність технологічного переоснащення галузей, економічний механізм державного і ринкового регулювання виробництва, напрями соціально-демографічного розвитку села, наукове, інформаційне, кадрове та фінансове забезпечення Національної програми.

Другий розділ "Проекти розвитку основних галузей агропромислового виробництва" охоплював 29 проектів, у яких передбачалися основні напрями науково-технічного прогресу, обсяги і кошторисна вартість робіт з основних видів сільськогосподарської продукції та її використання.

У третьому розділі "Нормативно-правове та організаційне забезпечення реалізації програми" визначено перелік проектів Законів України, Указів Президента України, Постанов Кабінету міністрів України, необхідних для формування законодавчо-нормативної бази реалізації Національної програми. Крім того, передбачена розробка найважливіших організаційних та інших заходів галузевих міністерств і відомств, спрямованих на досягнення програмних завдань.

В цілому програма мала декларативний характер, оскільки окреслювала цілі, шляхи та завдання, але не визначала засоби і кошти, необхідні для реалізації, терміни виконання, виконавців і механізм відповідальності.

Ще однією амбіційною програмою стала Загальнодержавна комплексна програма підтримки та розвитку українського села «Добробут через аграрний розвиток (ДАР) України» на 2005-2010 роки. В цій програмі вже були охарактеризовані причинно-наслідкові зв'язки проблем АПК і села, визначені цілі і завдання, а головне – джерела фінансування і строки виконання. Метою програми «ДАР України» було проголошено перетворення України на провідну світову агропромислову державу. До 2010 р. ставились завдання: збільшення виробництва валової продукції сільського господарства до 100 млрд. грн.; підвищення прибутковості галузі до 20%; збільшення експортної частки продукції галузі до 25%; збільшення рівня іноземних інвестицій до 1 млрд. грн.; зростання заробітної плати до середнього рівня по галузях економіки; зростання рівня доходів населення, зайнятого в аграрному секторі, до 300 дол. США на місяць; збільшення грошових доходів на одне домогосподарство до 480 дол. США на місяць; збільшення зайнятості до 85%; збільшення забезпеченості села об'єктами соціальної інфраструктури до 50%; збільшення частки працевлаштованої молоді на селі до 80% [27, 43].

Через політичну нестабільність програма не була прийнята. Як і попередня програма, вона залишилась лише на папері. Це при тому, що над програмою «ДАР України» безпосередньо працювало близько 300 чоловік (робоча група, рада експертів та 12 комісій з напрямків). Крім того, у створенні відкритої моделі програми брали участь учені, підприємці, органи виконавчої влади, громадські організації[43].

На розробку програм витрачаються значні кошти, а відмова від реалізації таких програм, у зв'язку зі зміною керівництва країни, свідчить про неефективність витрачання бюджетних коштів і відсутність довгострокових пріоритетів розвитку галузі. Тому, перш ніж здійснити розробку програми, варто визначитись з пріоритетами у цілях і завданнях. Це дозволить спрямувати обмежені бюджетні ресурси на фінансування найбільш ефективних заходів, які сприятимуть наповненню бюджету і розширенню можливостей для подальшого фінансування сільського господарства.

Також доцільно законодавчо заборонити дострокову відмову від реалізації державних програм розвитку сільськогосподарського виробництва, навіть при зміні керівництва країни, оскільки такі рішення сприяють лише безгосподарності та нецільовому використанню бюджетних коштів. Реалізація кожної програми повинна завершуватись підсумковим звітом відповідального виконавця про виконану роботу та ефективність використання бюджетних коштів.

В таблиці 2.7 представлено рівні державної підтримки сільського господарства за період 2000-2008 рр. В структурі джерел державної фінансової підтримки до 2005 року переважало фінансування через режим пільгового оподаткування та реструктуризацію заборгованості, які не завжди були прямим і цілеспрямованим вкладанням коштів у розвиток галузі чи окремих виробництв[1, 59].

Починаючи з 2005 року, державна фінансова підтримка стала більш відчутною. За всіма джерелами селу надійшло майже 10 млрд. грн., у тому числі за рахунок державного бюджету – понад 6 млрд. грн. У 2008 році

загальний обсяг державної фінансової підтримки сільського господарства становив 13,8 млрд. грн. або зріс порівняно з 2001 роком у 4,2 рази, в тому числі бюджетна підтримка – у 15,7 рази.

За рахунок спеціального режиму прямого оподаткування (фіксований сільськогосподарський податок) і функціонування режимів та механізмів справляння ПДВ у 2005 році на підтримку галузі надійшло 3,9 млрд. грн. У 2007 році обсяг позабюджетної підтримки становив майже 5,5 млрд. грн. Але завдяки зростанню спрямувань у галузь бюджетних коштів питома вага позабюджетної підтримки зменшується.

Таблиця 2.7

Динаміка рівнів державної підтримки сільського господарства, млн. грн.*

Періоди (роки)	Джерела і напрями				
	Загальна сума підтримки	У тому числі			
		бюджетна, млн. грн.	позабюджетна, млн. грн.	бюджетна, %	позабюджетна, %
2000	2479	474,6	2004	19,0	81,0
2001	3301	651,0	2650	20,0	80,0
2002	4817	1397,3	3419	29,0	71,0
2003	6373,6	2726,6	3647	42,8	57,2
2004	6748,5	2953,5	3795	43,8	56,2
2005	9983,5	6093	3890,5	61,0	39,0
2006	12409	8197,2	5450	66,0	44,0
2007	13598,4	8148,4	5450	60,0	40,0
2008	13750	10250	3500	74,5	25,5
2009	7046,5	6346,5	700	90,0	10,0
2010	5844,5	5277,6	566,9	90,3	9,7

* складено автором за даними Державної служби статистики України[112]

Обсяг коштів, який направляється з державного бюджету на підтримку розвитку сільського господарства, щорічно зростав до 2008 року, проте в умовах світової фінансової кризи відбулося зменшення державної підтримки. Однак, за будь-яких умов, аграрний сектор економіки працює на межі збитковості, а окремі його галузі, насамперед тваринництво, є хронічно збитковими. Тому в прийнятому Податковому кодексі (№2755-VI від 02 грудня 2010 р.), який набрав чинності з 01 січня 2011 р., було включено ряд механізмів, які дозволять сільськогосподарським товаровиробникам поліпшити свої

результати. Запроваджено спеціальний режим оподаткування діяльності у сфері сільського господарства, згідно якого сума податку на додану вартість, нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів, не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається в розпорядженні такого сільськогосподарського підприємства для відшкодування суми податку, сплаченої постачальнику, на вартість виробничих факторів, за рахунок яких сформовано податковий кредит, а за наявності залишку такої суми податку – для інших виробничих цілей (ст.209 ПКУ). Зазначені суми податку на додану вартість акумулюються сільськогосподарськими підприємствами на спеціальних рахунках, відкритих в установах банків у порядку, затвердженому постановою КМУ від 12.01.11 р. №11. Спеціальний режим діятиме до кінця 2017 р., а з 01 січня 2018 р. залишкова сума ПДВ буде перерахована на поточні рахунки підприємств [112].

Фіксований сільськогосподарський податок зможуть застосовувати підприємства, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, при умові, що частка доходів сільгосптоваровиробництва перевищує 75%. Податок сплачується з одиниці земельної площі щодо таких податків і зборів: податку на прибуток підприємства, земельного податку, збору за спеціальне використання води та збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності (Розділ XIV “Спеціальні податкові режими”, Глава 2 “Фіксований сільськогосподарський податок” ПКУ) [112]. ПДВ із операцій щодо поставки молока та молочних продуктів, м’яса та м’ясопродуктів, іншої продукції переробки тварин, закуплених живою вагою переробними підприємствами, направляється до спецфонду держбюджету, а звідти будуть надаватись дотації виробникам тваринницької продукції. Такий порядок має діяти до 01.01.15 р. (п.1 підрозділу 2 р. XX “Перехідні положення” ПКУ) [112]. У Програмі економічних реформ України на 2010-2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [35] знайшли відображення питання розвитку сільськогосподарського виробництва. Розробники цієї програми наголошують на вкрай неефективному використанні

сільськогосподарського потенціалу в Україні. Серед проблем виділяються наступні:

- низька конкурентоспроможність продукції та невідповідність її міжнародним стандартам якості та безпеки;
- низький рівень інвестицій і зростання залежності від державного фінансування;
- низька економічна ефективність сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими країнами, використання застарілих технологій;
- домінування сировинної продукції з низьким рівнем переробки в експорті;
- катастрофічне падіння родючості ґрунтів і зростання їх ерозії.

Основна причина такої ситуації вбачається в низькій інвестиційній привабливості сектору через такі обставини:

- непередбачуваність адміністративного регулювання цін і обмежень експорту;
- неефективні механізми державної підтримки сільгоспвиробництва, що включають захист внутрішнього ринку від імпорту низькоякісної продукції, систему стандартизації, а також санітарних і фітосанітарних заходів, систему субсидування та інших фінансових інструментів підтримки;
- відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення.

Кінцевою метою проведення системних реформ повинно стати технологічне переоснащення сільськогосподарської галузі та перетворення її на ефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки. Визначено два індикатори успіху: підвищення рівня продуктивності праці в сільському господарстві (щонайменше на 20 % до кінця 2014 року); функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення.

Для досягнення поставлених цілей запропоновані такі кроки:

1. Передбачуваність регуляторної політики держави:
 - відмова держави від адміністративного втручання в ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, використання антимонопольного

законодавства у випадку різкого коливання цін;

- відмова держави від будь-яких обмежень експорту сільськогосподарської продукції.

2. Удосконалення земельних відносин:

- створення прозорого ринку землі, розробка ефективного механізму обороту земель сільськогосподарського призначення;

- створення електронного загальнодержавного кадастру землі й відповідної земельно-інформаційної бази даних, проведення інвентаризації земельних ресурсів;

- спрощення механізму виділення земельних ділянок під будівництво.

3. Удосконалення механізмів державної підтримки:

- гармонізація системи стандартизації сільгосппродукції з нормами, що застосовуються в ЄС;

- захист українських товаровиробників від імпорту низькоякісної сільгосппродукції за рахунок використання технічного регулювання, дозволеного СОТ;

- розвиток кредитно-фінансових механізмів підтримки сільгосптоваровиробників, у т.ч. лізингу сільськогосподарської техніки.

Для більш ефективного управління галузями сільського господарства в програмі пропонується перерозподіл на користь місцевих органів влади не лише повноважень, а і коштів, необхідних для реалізації проектів комплексного розвитку сільських територій.

Об'єктивними причинами світової тенденції підвищення цін на ринках агропродукції є наступні:

1. Населення планети постійно збільшується стрімкими темпами. Так, якщо у 1990 році чисельність населення світу становила 5,26 млрд. осіб, то вже у 2009-му - 6,6 млрд. При цьому останнім часом 90 % приросту населення припадає на слаборозвинуті країни. Серед регіонів за народжуваністю лідирує Африка (45 новонароджених на 1 тис. населення), друге місце посідає Латинська Америка - 31, третє - Азія - 29 осіб.

2.Триває тенденція зменшення площ, придатних для обробітку сільськогосподарських культур. У сільськогосподарському обробітку у світі перебуває 4810 млн. га земель (у т. ч. рілля - 1340 млн. га, луки і пасовища - 365 млн. га). Найбільшими розмірами ріллі володіють США (185 млн. га), Індія (160 млн. га), РФ (134 млн. га), Китай (95млн га), Канада (46 млн. га), Казахстан (36млн га) та Україна (32 млн. га). При цьому Земля щороку втрачає від 5 до 10 млн. га сільгоспугідь через погіршення навколишнього природного середовища, ще 19,5 млн. га втрачається щороку через стрімкий розвиток промисловості й ринку нерухомості

3.Скорочення пропозиції аграрної сировини, пов'язане з несприятливими погодними умовами, стихійними лихами у деяких країнах-виробниках. Повідомлення про низькі врожаї пшениці в Росії, Україні, Казахстані та Канаді у 2010 році призвели до стрімкого зростання цін на цей вид продукції, які підвищилися більше, ніж на 70 % за два літніх місяці 2010 року.

4.Збільшення обсягів вирощування зернових із метою вироблення біопалива. Цей напрям підтримується, наприклад, урядом США, який надає значні субсидії своїм фермерським і сільськогосподарським компаніям для вирощування ними пшениці, кукурудзи, ріпаку. В ЄС передбачається відведенні від 4 до 13% площ сільськогосподарських угідь на виробництво сировини для біопалива згідно з Директивою 2003/30/ЄС³, в яких наголошується на необхідності заміни 5,75% дизеля та бензину на транспорті й просування біопалива.

5.Зростання споживання продуктів харчування в найнаселеніших країнах світу - Індії та Китаї внаслідок стрімкого зростання економік цих країн, що супроводжується збільшенням доходів населення і споживчого попиту. В кризовий період країни, розвиваються, продемонстрували значно помірніші показники стагнації, або й зовсім уникли кризи.

6. Політична нестабільність і страйки країнах Північної Африки. Наприклад, заворушення в Єгипті, який є експортером вуглеводнів, а також через Суецький канал забезпечує близько 6 % світового перевезенні нафти,

можуть спричинити підвищення цін на енергоресурси, що призведе до зростання цін на продовольство у світі.

7. Нестабільність на світових фінансових ринках у зв'язку з накопиченням бюджетних дефіцитів та загрозою виникнення дефолтів у деяких європейських країнах (Греції, Португалії, Іспанії). Для інвесторів ринки таких країн несуть загрози неповернення вкладених коштів. тому дедалі активнішим стає вкладення спекулятивних ресурсів у продовольство, попит на яке прогнозовано збільшуватиметься.

В Україні впродовж останнього десятиліття спостерігалися коливання індексів цін на продукцію сільського господарства, які загалом знаходилися в рамках світових тенденцій. При цьому цінова динаміка в секторі інколи перевищувала загальний показник індексу споживчих цін, проте, як правило, відставала від динаміки цін у промисловості. У 2010 році індекс цін на сільськогосподарську продукцію мав найбільше значення за останнє десятиліття (за винятком 2007 р.) і становив 130%. Причинами стрімкого зростання аграрних цін в Україні у цьому році є «імпортування» загальносвітових негативних трендів, зниження валових зборів сільськогосподарських культур через несприятливі природнокліматичні умови (посуху 2010 р.), зменшення площ посівів під окремі культури, зростання собівартості виробництва сільгосппродукції. У цілому тенденції сільськогосподарського виробництва України у 2001-2010 роках свідчать, що цей вид економічної діяльності не набув нових якісних стимулів для зростання. Його динаміка в умовах відсутності значущих кроків щодо модернізації, структурного реформування та вирішення фінансових потреб виробників була досить нестабільною й залежить майже виключно від природнокліматичних чинників, що, у свою чергу, створює високі ризики для сільськогосподарських виробників. Україна має значні можливості виробництва сільськогосподарської продукції завдяки сприятливим природнокліматичним умовам і потужному людському потенціалу. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0,9 га на одного мешканця), Україна серед Європейських країн поступається лише

Республіці Білорусь - 0,96 га на одну особу, а за забезпеченістю ріллею (0,7 га на одну особу) випереджає всі країни Європи. Серед країн світу за цим показником Україна поступається лише Канаді (1,43 га) і РФ (0,85 га) ріллі на одну особу. При цьому 73 % ріллі України становлять найбільш родючі чорноземи та лучно-чорноземні ґрунти. Потенційна здатність вітчизняних земель до продовольчого забезпечення, за оцінками різних експертів, знаходиться у межах від 150 до 500 млн. осіб. Враховуючи великий потенціал земель сільськогосподарського призначення, аграрне виробництво в Україні залишається серед провідних галузей економіки і становить близько 8,2 % ВВП, що майже вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень .

Проте наявний потенціал виробництва сільськогосподарської продукції України використовується недостатньо. Так, якщо у 1990 році площа сільськогосподарських угідь становила 42030 тис. га і було вироблено валової продукції сільського господарства на суму 145,9 млрд. грн. (у порівнянних цінах 2005 р.), то у 2009 році при скороченні сільськогосподарських угідь на 433,6 тис. га (на 1,3%) виробництво валової продукції зменшилося на 43,8 млрд. грн. (на 30%).

Внаслідок низької ефективності використання наявних угідь Україна в 2009 році за показником урожайності поступалася провідним виробникам аналогічної продукції майже по всіх основних сільськогосподарських культурах (за винятком пшениці). Зменшуються засіви орних земель. Якщо у 1990 році було засіяно 97% ріллі, то у 2009-му - 83,1%. Окрім 1523 тис. га чистих парів, в Україні не обробляється 12,2% ріллі, що становить близько 3,9 млн. га (табл. 3). Для порівняння: загальна площа ріллі Великобританії становить 5,7 млн. га, Італії - 8,0 млн. га, Угорщини - 4,6 млн. га. Недостатньо розвинена інфраструктура заготівлі та збуту сільгосппродукції. Загальний обсяг потужностей зі зберігання зерна в Україні становить близько 30 млн. т., з яких 6 млн. т - потужності ДАК «Хліб України».

Таким чином, при валовому виробництві зернових у межах 35-50 млн. т дефіцит елеваторних потужностей становитиме 5-20 млн. т. Значна частина

елеваторів, збудованих ще за радянських часів, має застаріле обладнання і не відповідає сучасним вимогам до зберігання зернових.

Збільшується собівартість як вирощування, так і реалізації сільськогосподарської продукції через випереджаюче порівняно з аграрними цінами зростання цін на пально-мастильні матеріали, мінеральні та органічні добрива, сільгоспмашини, засоби захисту рослин тощо.

Низьким залишається рівень матеріально-технічного й фінансового забезпечення вітчизняних аграріїв. За даними НБУ, у лютому 2011 року процентні ставки за кредитами для сільського господарства становили 13,2 % при середньому рівні по економіці України 12,2 %. Через низький рівень оплати праці гострою проблемою для агросектору є нестача кваліфікованих кадрів.

Практично відсутній цілісний прозорий ринок сільгосппродукції (насамперед зерна), що призводить до циклічних цінових сплесків і непаритетного розподілу прибутків між сільськогосподарськими товаровиробниками та торговельними компаніями. Непрозорі «правила гри» створюють можливість монопольних змов і спекулятивних дій з боку торговельних посередників, наслідком чого є зростання цін на продовольство. Квотування експорту зернових в умовах зростання світових цін на продовольство має певну дієвість щодо гальмування підвищення внутрішніх цін, проте призводить до втрати потенційно можливого ефекту від розширення можливостей збуту сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках.

Екстенсивний розвиток сільгоспвиробництва позначився на динаміці присутності України на світовому ринку продовольства. Обсяги експорту сільгосппродукції упродовж останніх десяти років демонстрували досить різкі коливання, що відбивали як кон'юнктуру ринків, так і динаміку врожайності.

Загалом у 2009 році порівняно з 2001-м експорт сільгосппродукції з України зріс (у фактичних цінах) в 4,9 разу. Причому основним чинником такого зростання став експорт продукції рослинного походження, який збільшився в 7,3 разу, й питома вага якого у сільгоспекспорті збільшилася з 60

до 89%. За цей самий період частка експорту сільськогосподарської продукції в експорті з України зросла удвічі - з 7,1 до 14,2%.

Враховуючи також експорт продукції харчової та олійно-жирової промисловості, слід констатувати помітну активізацію виходу України на світові ринки сільськогосподарської та харчової продукції: частка 1-24 позицій УКТ ЗЕД в експорті зросла з 11,2% у 2001 році до 24% у 2009-му.

Слід зазначити, що за період економічного зростання не відбулося поліпшення структури експорту аграрної та продовольчої продукції з України. В загальній структурі експорту продукції 1-24 позицій УКТ ЗЕД частка готових харчових продуктів навіть зменшилася - з 24,7% у 2001-му до 23,3% у 2008 році. Зростання у 8 разів експорту продукції олійно-жирової промисловості зумовило збільшення її частки з 12,4 до 18%.

Зростання частки сільськогосподарських товарів у сукупному експорті країни під час кризи стало одним із важливих чинників послаблення втрат національної економіки. Темпи зниження експорту аграрної й харчової продукції були значно повільнішими, ніж загальне зменшення експорту з України. Значною мірою цей показник був сформований експортом зернових культур (9% загального товарного експорту, падіння на 4%) та жирів і олії (4,5 та 7,7% відповідно). Проте вже у 2010 році експорт сільськогосподарської продукції втратив функції лідера експортної динаміки.

Як наслідок екстенсивної моделі розвитку аграрного сектору, погіршуються показники продовольчої безпеки України. Баланс споживання основних продуктів харчування (табл. 4) свідчить, що у 2009 році в Україні по більшості основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм. Найбільше відставання фактичного споживання від раціонального спостерігалося по плодах, ягодах і винограду - на 49%, молоку і молокопродуктах - на 44, м'ясу і м'ясопродуктах - на 38, рибі та рибопродуктах - на 24%.

За трьома продовольчими групами, а саме: "хліб і хлібопродукти", "картопля", "олія рослинна всіх видів" фактичне споживання перевищило

раціональну норму, що є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок економічно доступніших продуктів. Відтак у 2009 році середньодобова поживність раціону українця становила 2946 ккал, що майже на 18% перевищує граничний критерій (2500 ккал). Основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження, натомість 27,1% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій (55%).

В умовах відкритості національної економіки світові тенденції щодо наростання дефіциту продовольства і зростання цін можуть розглядатися як потужний виклик для українського аграрного виробництва. Ці тенденції можуть діяти як активний стимул поживлення сільгоспвиробництва й експорту сільгосппродукції, джерело додаткових фінансових ресурсів для розвитку та капіталізації сектору, підґрунтя для розкриття вітчизняного аграрного потенціалу як важливої й поки що недостатнім чином розкритої національної конкурентної переваги.

Водночас у середньостроковій перспективі загальносвітові тенденції розвитку аграрного сектору формуватимуть низку викликів:

- наростання ресурсних дисбалансів у світі, зокрема дефіцит продовольства, стимулюватимуть зростання цін на продукцію аграрної галузі;

- актуальна нині модель захисту внутрішнього ринку України від цінових коливань (адміністративне регулювання цін, заборона або обмеження експорту тощо) є не лише неефективною в умовах відкритої ринкової економіки, але й демотивує аграрне виробництво як таке;

- висока інвестиційна привабливість аграрного виробництва сприятиме підвищенню конкуренції між країнами, що мають аналогічний Україні значний аграрний потенціал. Аграрна політика 2010 року, зокрема проблеми з відшкодуванням ПДВ експортерам, запровадження експортних обмежень тощо, погіршила інвестиційний імідж України та спровокувала витіснення національних операторів аграрного ринку з зарубіжних ринків;

- має задовольнятися потреба в технологізації аграрного виробництва: за підрахунками Асоціації "Український клуб аграрного бізнесу", якщо в 2011 році Уряд не підтримає фінансово технічне переоснащення галузі, втрати внаслідок використання старих непродуктивних комбайнів і тракторів можуть сягнути 7,5 млрд. грн.;

- нерівномірність світового розвитку аграрного виробництва (зокрема, через високий рівень субсидій у розвинутих країнах та розміри інвестицій), викривлення конкурентної ситуації через поширення протекційністських заходів, зростання відставання країн, що розвиваються, від світових лідерів;

- глобалізація переробної промисловості й трансфер виробництв (особливо в трудомістких галузях) із розвинутих країн у країни, що розвиваються, збереже в ролі важливого джерела конкурентних переваг низькі витрати, що робить конкуренцію з боку ринків із низькими витратами й цінову конкуренцію одними з ключових зовнішньоекономічних ризиків.

Ці виклики здатні спровокувати низку ризиків, що впливатимуть на динаміку аграрного сектору і соціально-економічний розвиток країни у цілому. Такими ризиками є наступні.

Подальше зростання цін на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку, що негативно впливатиме на загальний рівень інфляції. За січень-грудень 2010 року загальний індекс споживчих цін зріс на 9,1%; продукти харчування та безалкогольні напої подорожчали на 10,6%. При цьому ціни на хліб і хлібопродукти зросли на 16,5%, на м'ясо й м'ясопродукти - 4,1, молоко - 20, сири - 25,8, масло - 23,7, олію - 15,5, рибу і рибопродукти - 4,2, фрукти - 9,3, овочі -20,9, картоплю - 46,4, цукор - 20,3%. Зростання цін спонукає владу до відповідних регуляторних заходів, які можуть суперечити цілям розвитку сектору. Зокрема, ними слід вважати адміністративне обмеження цін, поширення експортного квотування, здійснення за прикладом 2005 року імпорتنих інтервенцій та ін. Такі заходи дестимулюють виробництво, знижують інвестиційну привабливість аграрної галузі, призводять до погіршення фінансового становища сільгоспвиробників та об'єктивно послаб-

люють можливість їх позитивної реакції на зростання світових цін і попиту на продовольство.

Зростання соціальної напруги через підвищення цін на продовольство внаслідок збільшення питомої ваги витрат домогосподарств на харчування, яка у 2009 році у сукупних витратах становила 51,8%. Це утруднюватиме проведення виваженої стратегічно доцільної політики капіталізації та розвитку сільськогосподарського сектору економіки.

Надмірне «затягування» національної економіки в аграрну модель розвитку за рахунок екстенсивного розширення виробництва й експорту аграрної продукції. Зростання спекулятивного попиту на сільськогосподарські активи з боку як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів. Можливість одержання відносно швидкої окупності вкладених коштів на тлі значного знецінення активів через складне фінансове становище сільгоспвиробників активізує процеси перерозподілу цих активів і заволодіння ними, в тому числі некваліфікованими власниками. Ймовірним є порушення існуючої системи сівозмін, виснаження ґрунтового покриву внаслідок екстенсивного збільшення посівних площ під вирощування високорентабельних експортоорієнтованих сільськогосподарських культур (зокрема, соняшнику, ріпаку тощо). Відтак необхідним є суттєве посилення контролю над захистом прав власності та забезпеченням ефективності використання аграрних ресурсів. Актуалізується також питання скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, в тому числі ймовірний політичний тиск на Україну щодо його якнайшвидшого скасування, без належної правової та інституційної підготовки.

Отже, наведені тенденції розвитку світового й національного ринків сільгосппродукції зумовлюють необхідність прискорення процесів реформування аграрного сектору України, запровадження цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на стабільність власного продовольчого ринку та використання потенційних вигід від розширення присутності України на світових ринках продовольства.

2.2. Оцінка антикризового регулювання розвитку сільського господарства Чернігівської області

Надзвичайно важливу роль в економіці кожної країни завжди відіграло сільське господарство, яке, в першу чергу, забезпечує продовольчу безпеку держави і є сировинною базою для більшості галузей економіки. Розвиток аграрної сфери практично неможливий без забезпечення ефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення. Екстенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва за радянських часів привів до розорювання малопродуктивних земель, що в свою чергу, посилює водну й вітрову ерозію, які стали загрозливим чинником зниження продуктивності земельних угідь. На сьогоднішній день можна констатувати, що галузь сільського господарства перебуває в стадії стагнації, яка ще більше посилюється під впливом загальної економічної кризи.

Враховуючи особливо важливу роль ефективності використання земельних ресурсів для аграрної сфери держави та ще більшу непередбачуваність розвитку ринкової ситуації, посилену фінансово-економічною кризою, необхідно здійснити комплексний аналіз економічної ситуації в галузі сільського господарства аграрних підприємств Чернігівської області, виявити та систематизувати основні причини її занепаду.

Особливість економіко-географічного положення Чернігівської області визначається розташуванням на кордоні трьох держав - України, Росії та Білорусії. Область має індустріально-аграрну структуру господарства. Займаючи 5% території, де проживає 2,5% населення України, Чернігівщина володіє значним сільськогосподарським потенціалом і є однією з найбільш аграрно розвинених в Україні. Чернігівщина має значний сільськогосподарський потенціал і спеціалізується на виробництві зерна, технічних культур, молока, яловичини і свинини. У валовій продукції сільськогосподарського виробництва 65,8% займає рослинництво, 34,2 % - тваринництво. Сьогодні Чернігівщина має значний сільськогосподарський

потенціал і спеціалізується на виробництві зерна, технічних культур, молока, яловичини і свинини. Нажаль, світові тенденції щодо зростання цін на продовольчі товари властиві і для Чернігівщини. Хоча наша область фактично є аграрноорієнтованою, але, починаючи з вересня 2010 року, всі відчули на собі значне зростання цін на продукцію молочного напрямку. І це не дивлячись на те, що за підсумками роботи у січні-серпні 2010 року Чернігівщина посіла перше місце в країні з виробництва молока на душу населення.

Спеціалізація сільського господарства чітко виражена по зонах територій - в поліській частині більший розвиток, поряд з зерновими, отримало виробництво картоплі та вирощування льону, а в Лісостепу - зернове господарство та вирощування цукрових буряків. Природно-кліматичні умови нашої області, особливо зони Полісся, сприяють виробництву конкурентоспроможної продукції тваринництва, зокрема, молока та м'яса яловичини. Це та галузь, яка може стати локомотивом аграрного сектора і приносити високі та стабільні прибутки в будь-яку пору року[116, 117].

Земельний фонд області станом на 01.01.2011 включає 3190 тисяч гектарів, в якому сільськогосподарські угіддя становлять 2084,8 тисяч га (65,4%).

Таблиця 2.8

Площі сільськогосподарських угідь, тис.га *

Вид угідь	Всього	Сільгосп- підприємства	Приватний сектор	Інші сільгосп- товаро-виробники
Рілля	1381,9	778,4	567,7	35,8
Сіножаті	317,8	61,1	175,6	81,1
Пасовища	290,6	44,6	168,1	77,9
Багаторічні насадження	24,5	1,3	16,6	6,6
Перелогі	70,0	8,6	56,6	4,8
Всього	2084,8	894,0	984,6	206,2

* складено автором за даними Державної служби статистики України в Чернігівській області[151]

У сільськогосподарських угіддях рілля займає 66,3% (майже 1382 тисяч га), перелоги - 3,4% (70 тисяч га), сіножаті - 15,2% (майже 318 тисяч га), пасовища - 13,9% (290 тисяч га), багаторічні насадження - 1,2% (25 тисяч га). В області знаходиться 1494 сільських населених пунктів, в яких проживає 430 тисяч осіб.

Чернігівщина забезпечує 10% загальнодержавного виробництва пива, 8% - молочних консервів, 7,7% - макаронних виробів, 7,9% - тваринного масла, 5,5% - сирів жирних, 3,2% - цукру-піску, 15,1% - цигарок. В цілому АПК області забезпечує понад 40 відсотків валової доданої вартості регіону, в тому числі сільське господарство - 25%. Сільгоспвиробники майже повністю, за винятком олії та рибних продуктів, забезпечують продовольчі потреби населення області в сільськогосподарській продукції та по більшості її мають значні експортні можливості[151, 152].

Державне антикризове регулювання в сільському господарстві Чернігівської області здійснюють Управління агропромислового розвитку, Управління агропромислового розвитку райдержадміністрацій, Головне управління земельних ресурсів. Функції управлінь агропромислового розвитку наведені в таблиці 2.9. Окрім цього, заходи щодо антикризового регулювання сільського господарства можуть розробляти Чернігівська обласна адміністрація, а також адміністрації окремих районів та рад народних депутатів.

Основні завдання даної структури полягають у наступному:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері регулювання земельних відносин;
- здійснення державного контролю за використанням і охороною земель;
- участь у розробленні та здійсненні заходів щодо розвитку ринку земель;
- організація та ведення державного земельного кадастру відповідно до законодавства;
- організація і здійснення землеустрою та моніторингу земель;

- участь у розробленні та виконанні загальнодержавних і регіональних програм у сфері використання і охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, здійснення землеустрою та моніторингу земель, ведення державного земельного кадастру, приватизації земельних ділянок.

Таблиця 2.9

**Функції державних органів управління агропромисловим розвитком
Чернігівської області**

Управління агропромислового розвитку	Управління агропромислового розвитку райдержадміністрацій
- участь у формуванні та реалізації державної аграрної політики, організація розроблення і здійснення заходів щодо гарантування продовольчої безпеки регіону та держави в цілому	- організація виробництва і закупівлі сільськогосподарської продукції та продовольства регіональних потреб
- розроблення та здійснення заходів щодо державної підтримки і захисту товаровиробників	- економічний аналіз та прогнозування стану розвитку сільського господарства, харчової та переробної промисловості на рівні району
- сприяння демонополізації виробництва і розвитку конкуренції в агропромисловому комплексі	- забезпечення виконання державних та регіональних
- формування ринкової інфраструктури, створення сприятливих економічних, матеріально - технічних і соціальних - умов для прискореного розвитку реформованих господарств	- здійснення моніторингу аграрної реформи, сприяння демонополізації виробництва, і розвитку конкуренції
- участь у формуванні та реалізації соціальної політики на селі	- розвиток ринкової інфраструктури, створення рівних умов для розвитку всіх форм власності та господарювання в агропромисловому виробництві
- забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм власності та господарювання в галузі агропромислового виробництва	- надання методологічної допомоги сільськогосподарській підприємствам у процесі реформування;
- організація роботи з питань насінництва і розсадництва, сортовипробування і захисту рослин, племінної справи, наукового, кадрового та правового забезпечення, стандартизації, карантинного режиму, охорони праці та техніки безпеки	
- участь у пропаганді передового досвіду аграрного сектора регіону, запровадження науково-технічного прогресу, інформатизації в діяльність підприємств регіону	
- організація роботи з питань розвитку галузей агропромислового комплексу, збереження родючості ґрунтів, якісного стану і продуктивності земель	

Чернігівське обласне головне управління земельних ресурсів є територіальним органом Державного Комітету України по земельних ресурсах. Діяльність головного управління координується головою обласної державної адміністрації в межах його повноважень у сфері регулювання земельних відносин, визначених законодавством.

Основні структурні підрозділи управління представлені на рис.2.1.

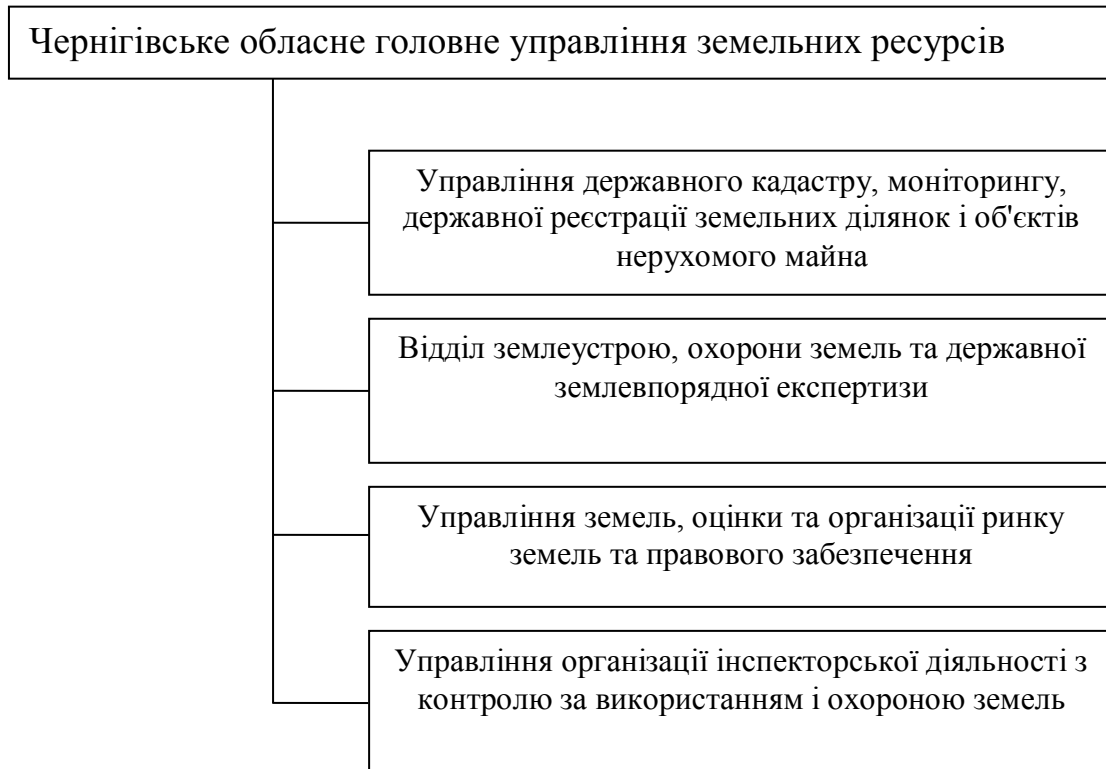

Рис.2.1. Основні структурні підрозділи Чернігівського обласного головного управління земельних ресурсів[116]

Також першочерговими напрямками діяльності головного управління агропромислового розвитку Чернігівської облдержадміністрації та управлінь агропромислового розвитку райдержадміністрацій залишається впровадження у життя досягнень науки та передового досвіду, ресурсозберігаючих технологій, підвищення врожайності та продуктивності худоби і птиці, за рахунок чого відбудеться значне нарощування обсягів та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, забезпечення

сталого розвитку сільськогосподарських та фермерських господарств і малого підприємництва, поліпшення на цій основі умов життя і праці сільського населення області. В таблиці представлена характеристика основних проектів, що реалізуються в сільськогосподарському секторі (див. табл.2.10).

Таблиця 2.10

Характеристика проектів сільськогосподарського сектору в Чернігівській області [113]

Найменування проекту	Суть проекту	Ступінь новизни проекту	Назва підприємства	Вартість проекту	Термін реалізації проекту	Рівень готовності проекту, %
Оздоровлення насіннєвого матеріалу, діагностика захворювань рослин	Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва на основі оздоровлення насіннєвого матеріалу картоплі і контролю поширення вірусних інфекцій в Чернігівській області	Новизну проекту підтверджено патентом України та 4 авторськими свідоцтвами	Інститут сільськогосподарської мікробіології УААН	50 тис.грн	3 роки	100
Створення системи геотермального тепlopостачання для тепличного господарства	Використання підземних геотермальних вод для тепличного господарства	-	ТОВ "Інтер"	5200 тис.грн.	1 рік	50
Рання діагностика туберкульозу великої рогатої худоби	Впровадження в практику лабораторій ветеринарної медицини прискореного способу діагностики туберкульозу великої рогатої худоби із застосуванням набору діагностиків для виявлення специфічних антитіл в реакції пасивного гемолізу модифікованого та живильного середовища для індикації збудника хвороби	Подано 2 заявки на одержання патенту України	Інститут сільськогосподарської мікробіології УААН	30 тис.грн.	1 рік	50
Модернізація круп'яного виробництва з метою випуску нової продукції, яка відповідає європейським стандартам	Доукомплектувати технологічну лінію специфічним обладнанням для ефективної обробки зерна з метою виготовлення продукції з завданими параметрами необхідними споживачам; доукомплектування виробничо-технічної лабораторії обладнанням хімічного експрес-аналізу для оперативного контролю технологічного процесу і якості готової продукції	-	Приватне виробничо-торгівельне підприємство "ДЖІ-ЕН-ЕЛ"	255 тис.грн.	2 роки	80
Застосування фосфатомобілізуючих препаратів вирощування льону	Покращення якості та збільшення маси соломки льону за умови передпосівної обробки насіння фосфатомобілізуючими препаратами (поліміксобактерин, альбобактерин), що значно зекономить внесення мінеральних фосфорних добрив та поліпшить фітосанітарний стан агроценозів	2 патенти України	Інститут сільськогосподарської мікробіології УААН	50 тис.грн.	3 роки	100

Для здійснення вищезгаданих намірів нашому регіону потрібні інвестиції та інвестори, які допоможуть в подальшій реалізації надзвичайно потужного аграрного потенціалу Чернігівщини. За шість місяців 2010 року аграрії Чернігівщини витратили на закупівлю нової сільськогосподарської техніки майже у чотири рази більше, ніж за такий же період минулого року - 147 мільйонів гривень. Було придбано тракторів на суму 40 млн. грн., комбайнів - на 33 млн. грн. На придбання посівної техніки витратили 16 млн. грн.

У Чернігівській області працює обласна агропромбінжа, в районах - агроторгові доми, при сільських радах діють 218 господарюючих суб'єктів ринкового типу. Проаналізуємо кількість сільськогосподарських підприємств Чернігівської області (див. табл.2.11)

Таблиця 2.11

Діючі сільськогосподарські підприємства Чернігівської області *

Вид підприємства	2008		2009		2010	
	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%
Всього	1182	100	1059	100	1151	100
у т.ч.						
- господарські товариства	409	35	314	30	360	31
- приватно-орендні	194	16	144	14	214	18
- кооперативи	54	5	39	4	51	5
- селянські (фермерські)	477	40	480	45	477	41
- інші підприємства	48	4	82	7	51	5

* складено автором за даними Державної служби статистики України в Чернігівській області[151]

На рис.2.2 представлена структура сектору сільськогосподарського виробництва Чернігівської області в 2010 році.

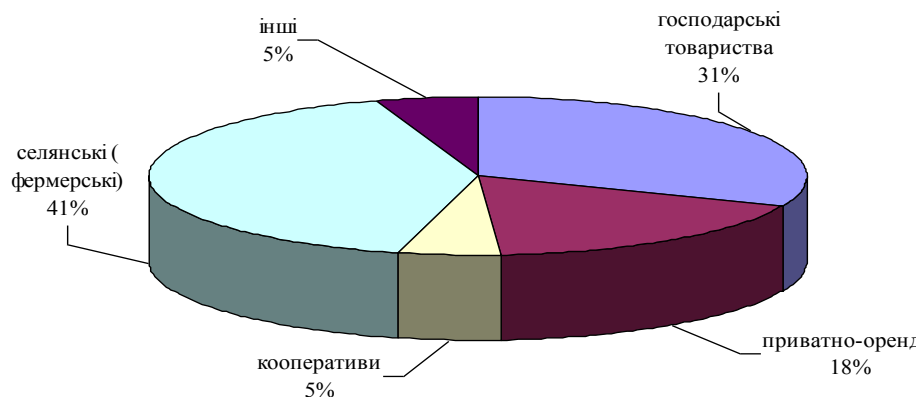

Рис. 2.2. Сільськогосподарські підприємства Чернігівської області в 2010р.[151]

Найбільша питома вага належить фермерським господарствам – 41% від загальної кількості діючих підприємств, задіяних в сільському господарстві області. Крім того, функціонують 3,2 тисячі обслуговуючих суб'єктів від переробних підприємств, райспоживспілок, райветлікарень, райсількомунгоспів та приватних структур, якими надамо послуг сільському населенню за минулий рік на 52 мільйони гривень та закуплено від них сільгосппродукції на 311 млн. грн.

Історичний огляд розвитку галузі дає підстави стверджувати, що сільське господарство завжди було базовою галуззю вітчизняної економіки, потенціал якої створювався силами кількох поколінь вітчизняних, спеціалістів та фахівців різних професій. Проте, сучасний стан агропромислового комплексу України значно відстає від Світового та Європейського рівня. Більшість підприємств галузі виявилися не здатними пристосуватися до ринкових умов, налагодити прибуткове виробництво. Раніше прогресивна та процвітаюча галузь стала депресивною та потребує значних капіталовкладень.

Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів налічує 95 великих та середніх промислових підприємств основного кола, які виготовляють якісну, конкурентоспроможну продукцію, орієнтовану на попит та кон'юнктуру ринку, як на власного, так і закордонного споживача.

У 2010р. обсяги виробництва продукції сільського господарства

становили 86,6% рівня попереднього року, у тому числі продукції рослинництва – 81,5%, тваринництва – 96,8%.

За останні роки суттєво змінилася, а конкретно – значно зросла частка приватних господарств населення в загальному виробництві продукції сільського господарства і за 2010р. вона склала 57,4%, тобто на сільськогосподарські підприємства залишаються 42,6%. Така ж тенденція склалася і в цілому по Україні, де частка господарств населення становила 55,1%. Серед регіонів, де лівова частка у виробництві сільськогосподарської продукції належить сільгосппідприємствам, Дніпропетровська (58,9%), Запорізька (52,7%), Київська (62,0%), Полтавська (53,1%) та Черкаська (74,1%) області[151, 152].

Питома вага області в загальному виробництві продукції сільського господарства в Україні становить 3,2% і за виробництвом займає 17 місце серед регіонів. У ринкових умовах господарювання сільськогосподарські товаровиробники переорієнтувалися на виробництво продукції рослинництва, як більш рентабельної, це спонукало до змін у співвідношенні питомої ваги продукції рослинництва й тваринництва в загальному обсязі валової продукції сільського господарства. Частка продукції рослинництва в усіх категоріях господарств зросла з 45,6% у 1990р. до 62,6% у 2010р.

За розрахунками, обсяг продукції сільського господарства за 2009р. становив 98,7% рівня 2008р., а в 2010 році в порівнянні з 2009 – лише 86,9%. В області господарствами всіх категорій у 2009р. одержано 2041,8 тис. т зерна (включаючи кукурудзу) у вазі після доробки (94,5% обсягу 2008р.). Сільськогосподарськими підприємствами зібрано 1838,6 тис. т (90,0% загального валового збору), господарствами населення - 203,2 тис. т (10,0%). З одного гектара намолочено 31,8 ц зернових (у 2008р. - 32,1 ц). Цукрових буряків (фабричних) зібрано 221,4 тис. т (60,3% рівня 2008р.). Картоплі накопано 1534,7 тис. т (на 1,8% більше). Виробництво овочів становило 199,0 тис. т (83,6% обсягу 2008р.) Традиційно основними виробниками картоплі та

овочів залишаються господарства населення. Їх частка становить, відповідно, 93,9% та 96,1%.

Плодів та ягід зібрано 17,6 тис. т (на 18,3% більше 2008р.). За розрахунками, на 1 січня 2010р. в господарствах усіх категорій утримувалося 262,2 тис. голів великої рогатої худоби (96,6% до 2008р.), у т.ч. 145,6 тис. корів (92,7%), 233,2 тис. голів свиней (105,1%), 35,5 тис. овець та кіз (103,8%), 3737,9 тис. голів птиці всіх видів (100,7%).

У господарствах населення утримується 40,2% загальної чисельності великої рогатої худоби (у т.ч. корів - 59,7%), свиней - 50,9%, овець та кіз - 89,3%, птиці - 82,5%.

За 2009р. господарствами всіх категорій реалізовано на забій 62,8 тис. т худоби та птиці в живій вазі (88,3% до 2008р.), вироблено 591,8 тис. т молока (102,0%) та 247,2 млн. шт. яєць (91,5%). Питома вага господарств населення в загальному виробництві м'яса становила 55,9%, молока - 68,7%, яєць - 80,8%.

Станом на 1 січня 2010р. в сільськогосподарських підприємствах було наявності 256,7 тис. т корм. од. кормів усіх видів (94% минулорічного обсягу). У розрахунку на одну умовну голову в середньому в області припадало 15,2 ц корм. од. проти 16,2 рік тому[151, 152].

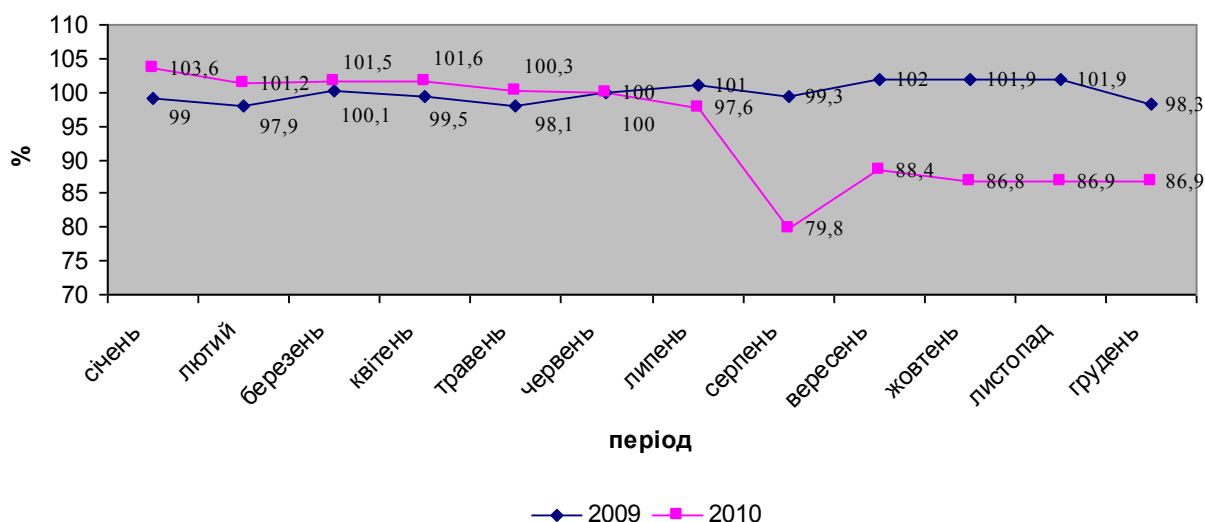

Рис.2.3. Динаміка обсягів сільськогосподарського виробництва з наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року[151, 152]

Обсяг продукції сільського господарства за 2010 рік в усіх категоріях господарств становить 86,9% до 2009 року.

Таблиця 2.12

Рівень рентабельності основних видів продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області, % *

Вид продукції	1990	1995	2000	2007	2008	2009	2010
Зерно	248,4	55,9	76,3	50,8	21,3	10,3	3,0
Насіння соняшнику	-	100,0	29,6	53,5	-25,1	26,2	32,4
Цукрові буряки	15,6	19,7	4,3	-17,9	-16,6	17,8	51,9
Овочі відкритого ґрунту	-8,4	28,4	13,0	162,3	98,8	166,5	183,6
Картопля	69,6	42,9	10,6	22,9	41,1	14,8	23,1
Плоди	69,9	140,0	98,6	3,1	-9,1	27,8	6,3
Молоко й молочні продукти	36,4	-22,7	0,7	17,3	4,2	-0,3	19,1
М'ясо							
- великої рогатої худоби	34,7	-22,4	-36,1	-35,4	-19,1	-26,5	-34,4
- свиней	7,1	-29,7	-50,4	-29,6	-5,1	8,6	-17,3
- овець	10,0	-49,2	-55,7	-43,4	-49,9	-21,2	-21,9
- птиці	22,0	-25,4	-46,2	-20,5	-15,7	-4,4	-15,2
Яйця	24,4	29,5	-2,8	-9,0	0,8	5,0	-8,5
Вовна	-6,3	-80,5	-75,2	-74,6	-70,6	-74,6	-87,9

* складено автором за даними Державної служби статистики України в Чернігівській області[151]

Як видно з таблиці негативні тенденції зміни рентабельності спостерігаються майже по всіх видах продукції сільського господарства. Найнижчий рівень рентабельності на м'ясну продукцію, вовну. Найвищий рівень рентабельності та позитивну динаміку зміни даного показника має вирощування овочів у відкритому ґрунті.

В області є майже півмільйона гектарів луків і пасовищ. Тому нарощування обсягів виробництва якісного молока і ріст продуктивності дійного стада є на сьогодні пріоритетним напрямком розвитку АПК регіону. У галузі тваринництва проводиться модернізація та переоснащення технологічних процесів з метою підвищення якості молочної сировини і відповідно ціни на неї. В господарствах області працюють 19 доїльних залів, ще в 19 ведеться їх

будівництво. На сьогоднішній день кожний четвертий доїльний зал, що будується в Україні належить Чернігівщині.

Другим важливим напрямком роботи є стабілізація та нарощування поголів'я ВРХ і виробництва м'яса яловичини. Це не тільки дасть збільшення грошових надходжень і поліпшення фінансового стану господарств, а й дозволить зайняти постійною роботою значну кількість людей. Тому проводилась і проводиться робота з активізації процесу залучення інвестицій у галузь.

Валове виробництво сільськогосподарської продукції на Чернігівщині по всіх категоріях господарств за підсумками дев'яти місяців склало 115,5% у порівнянні з таким же періодом 2010 року. Це є сьомим результатом в Україні. Перше місце за темпами валового виробництва посіла Харківська область (139,5%), а останнє — Черкаська (104,7%). В середньому по країні валове виробництво за підсумками третього кварталу склало 113,7%.

Серед районів Чернігівської області найвищі темпи валового виробництва в 2009 році по сільськогосподарських підприємствах — у аграріїв Семенівського (153,5%), Чернігівського (128,6%) та Корюківського (126%) районів, а найнижчі — у сільгоспвиробників Борзнянського (100,3%), Козелецького (100,1%) та Бобровицького (100%).

Серед районів області найбільш вагомий вклад у виробництво продукції сільського господарства у 2010р. зробили аграрії сільськогосподарських підприємств Бахмацького (питома вага району становить 11,1%), Прилуцького (10,6%), Бобровицького (10,1%) та Ічнянського (8,0%) районів. До попереднього року приріст сільськогосподарської продукції отримали підприємства Козелецького (в 1,6 раза), Щорського (на 12,8%), Семенівського (на 5,2%) та Н.Сіверського (2,9%) районів.

У 2010р. у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено валової продукції на суму 183,6 тис. грн., у т.ч. 115,0 тис. грн. – продукції рослинництва та 68,6 тис. грн. – тваринництва (у 2009р., відповідно, 209,8 тис. грн., 139,7 тис. грн., 70,1 тис. грн.) [151, 152].

Такі результати роботи аграрного сектору економіки області у першу чергу стали можливими за рахунок зростання продукції рослинницької галузі — нинішній врожай по більшості культур значно вищий, ніж торішній. Крім того, за підсумками дев'яти місяців агропромисловий комплекс Чернігівщини збільшив виробництво м'яса усіх видів. Зокрема, виробництво м'яса птиці зросло майже у два рази.

З 2005 по 2009 роки на підтримку сільського господарства в Чернігівській області з державного бюджету було витрачено близько 440 млн. грн. за програмами та більше 340 млн. грн. на виплату дотацій за поставлену продукцію тваринництва. Процес виділення державних коштів на підтримку сільськогосподарського виробництва відображено в табл. 2.13.

Загальні обсяги витрат державного бюджету на фінансову підтримку сільського господарства області дуже значні. В порівнянні із загальною сумою видатків обласного бюджету вони становили близько 9% щороку за період 2005 – 2009 років.

Беззаперечним є той факт, що підтримка сільгоспвиробників є обтяжливою для бюджету, про що свідчать часті затримки з відповідними платежами. За досліджуваний період близько 6% від наданих коштів виплачувалися із суттєвою затримкою, тобто в наступному році, не кажучи вже про затримки протягом року. Така непослідовна організація державної підтримки сільського господарства призводить до несвоєчасності отримання коштів та зниження ефективності будь-якого планування розвитку в сільському господарстві.

Усі передбачені державою заходи щодо фінансової підтримки сільського господарства можна умовно поділити на чотири групи:

- підтримка тваринництва;
- підтримка рослинництва;
- загальна підтримка сільськогосподарських виробників;
- заходи соціального характеру.

**Державна фінансова підтримка сільського господарства
Чернігівської області у 2005 – 2009 роках*, тис. грн.**

(станом на 01.04.2010)

Види виплат	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	Всього
Доплата за молодняк ВРХ, свиней та курей	17114,3	16355,9	26376,0	25977,7	2844,3	88668,2
Підтримка м'ясного та молочного скотарства	2954,0	2776,9	11946,7	13421,7	9338,3	40437,6
Підтримка вівчарства та виробництва вовни	151,5	71,6	83,8	110,8	59,8	477,5
Підтримка бджільництва	218,0	476,3	2,8	1,9	3,0	702,0
Розвиток селекції у тваринництві	4179,6	3774,0	3076,6	3800,5	510,4	15341,1
Дотація за молодняк ВРХ (спеціальна)	-	-	-	-	778,0	778,0
Дотація виробникам молока	29075,5	32157,8	48147,2	66087,8	42715,3	122995,3
Дотація виробникам худоби та птиці	21828,5	23253,9	30700,8	40476,6	6736,0	218183,6
Всього по тваринництву	75521,4	79136,4	120333,9	149877,0	62985,1	487583,8
Розвиток селекції у рослинництві	3450,0	6465,8	5706,9	5601,4	3499,2	24723,3
Підтримка садівництва	542,5	187,7	206,0	1669,7	2032,0	4637,9
Компенсація на посів озимих (з розрахунку на 1 га)	-	19515,7	17177,0	21190,4	-	57883,1
Компенсація на посів ярих (з розрахунку на 1 га)	-	23444,7	8715,1	17922,2	-	50082
Розвиток льонарства	3788,7	-	-	-	-	3788,7
Компенсація витрат на докорінне поліпшення земель	737,0	-	-	-	-	737,0
Часткова компенсація витрат на придбання мінеральних добрив	-	-	6038	-	-	6038
Всього по рослинництву	8518,2	49613,9	37843,0	46383,7	5531,2	147890,0
Фінансова підтримка господарств, що працюють в складних кліматичних умовах	3528,3	4740,2	9861,0	11819,0	-	29948,5
Компенсація вартості придбання сільгосптехніки	4194,8	744,3	5440,4	3830,0	158,3	14367,8
Здешевлення кредитів	16499,8	10975,0	17718,0	33023,0	16915,9	95131,7
Здешевлення страхових премій	208,1	427,0	1928,0	3242,0	858,4	6663,5
Фінансування дорадчої служби	-	-	-	37,3	62,4	99,7
Всього по загальних методах підтримки	24431	16886,5	34947,4	51951,3	17995,0	146211,2
Оздоровлення та відпочинок дітей працівників АПК	-	-	217,4	516,2	111,6	845,2
Всього	108470,6	145366,8	193341,7	248728,2	86622,9	782529,7

* Складено за даними Головного управління агропромислового розвитку ЧОДА [116]

В таблиці 2.14 представлена структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції.

**Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в
сільськогосподарських підприємствах, % ***

Стаття витрат	2009			2010		
	усього	рос- линни- цтво	тваринни- цтво	усього	рос- линни- цтво	тваринни- цтво
Витрати, усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Витрати на оплату праці	11,7	8,5	19,3	11,2	8,6	17,1
Відрахування на соціальні заходи	3,3	2,5	5,4	4,1	3,2	6,2
Матеріальні витрати на	<u>70,6</u> 100,0	<u>71,1</u> 100,0	<u>69,4</u> 100,0	<u>68,2</u> 100,0	<u>67,8</u> 100,0	<u>69,0</u> 100,0
насіння та посадковий матеріал	13,2	18,5	х	15,3	22,2	х
корми	20,4	х	71,3	21,5	х	69,7
іншу продукцію сільськогосподарства	1,6	1,3	2,3	1,5	1,2	2,0
міндобрива	20,9	29,3	х	20,1	29,0	х
нафтопродукти	15,5	18,0	9,2	15,2	17,9	9,1
електроенергію	2,2	1,4	4,1	2,0	1,2	3,8
паливо	1,1	1,3	0,6	0,9	1,1	0,4
запчастини, ремонтні й будівельні матеріали	10,7	12,2	7,0	7,5	7,8	7,0
оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями та інші матеріальні затрати	14,4	18,0	5,5	16,0	19,6	8,0
Амортизація основних засобів	4,7	5,1	3,6	4,7	5,2	3,5
Інші витрати	9,7	12,8	2,3	11,8	15,2	4,2
у тому числі						
орендна плата за земельні частки (паї)	6,1	8,6	х	6,9	9,9	х
майнові паї	0,1	0,2	0,1	0,5	0,7	0,2

* складено автором за даними Державної служби статистики України в Чернігівській області[112]

За даними таблиці можна зробити висновок, що найбільшу питому вагу в структурі витрат становлять матеріальні витрати, за аналізує мий період і в рослинництві, і в тваринництві значення цього показника становить майже 70%. На другому місці знаходяться витрати на оплату праці.

У галузі існує ряд проблем, які істотно стримують процес розвитку. Однією з основних є брак інвестицій та висока вартість довготермінових кредитних ресурсів, що в свою чергу є перешкодою для здійснення модернізації

та реконструкції техніко-технологічної бази на вітчизняних підприємствах.

Більша частина сільськогосподарської техніки, яка знаходиться в експлуатації аграрних підприємств, була закуплена ще за часів Радянського Союзу та перейшла до сучасних власників у спадок від реорганізованих колгоспів та радгоспів, відпрацювала один-два амортизаційні терміни і вже майже повністю вичерпала свій ресурс. За даними ННЦ ААНУ “Інститут аграрної економіки” рівень забезпечення агровиробників сільськогосподарською технікою є вкрай низьким всього 40-50 %, при цьому більш як 90 % її є фізично та морально зношеною, у зв’язку з чим збільшуються витрати аграрних підприємств на планові й позапланові ремонти технічного парку та витрати паливно-мастильних матеріалів.

Серед чинників, що негативно позначилися на розвитку галузі, слід відзначити також залишений у спадок радянською системою спосіб економічного мислення багатьох управлінців, їх невміння працювати в умовах ринкових відносин, створювати та достойно захищати імідж підприємства і його продукцію.

В останні роки значно зменшилась хімізація землеробства. Результати проведеного дослідження свідчать про поступове послаблення її впливу на сільськогосподарське виробництво протягом 1990-2009 років.

В свою чергу це негативно позначилося на ефективності використання землі та недобору сільськогосподарської продукції. За даними Державної інспекція захисту рослин Чернігівської області в 2009 році використано в сільському господарстві 579,786 тонн пестицидів на площі 833,6 тис. га. Зокрема, використано інсектицидів – 34,622 тонн на площі 26,29 тис. га, фунгіцидів – 93,847 тонн на площі 125,4 тис. га, гербіцидів – 332,55 тонн на площі 433,4 тис. га, протруювачів – 63,877 тонн, інших засобів захисту рослин – 54,89 тонн. оброблено біометодом 7,36 тис. га сільськогосподарських угідь, що значно менше за потребу[151, 152].

Сучасні вимоги ринкової економіки ставлять перед підприємствами завдання з урахуванням кон’юнктури ринку і вибраного напрямку спеціалізації

практикувати динамічні сівозміни, які дають можливість господарю адекватно реагувати на вимоги ринку за умови дотримання наукових принципів чергування польових культур. На кожному полі має бути сівозміна хронологічно адаптована до типу ґрунту з відповідним спектром попередників і перед-попередників, що дасть можливість дещо підвищити рівень культури землеробства та якісні характеристики сільськогосподарських угідь.

Отже, оптимальне поєднання праці, капіталу, землі та підприємницьких здібностей є могутнім стимулом, спроможним забезпечити економічне зростання виробництва сільськогосподарської продукції, запорукою виходу аграрного сектора економіки на рівень європейського та світового розвитку. Вирішення всього комплексу проблем, які накопичилися у сфері агропромислового виробництва Чернігівської області, можливе лише за умови здійснення кардинальних змін у структурі виробничого потенціалу та його якісного оновлення. Це можливо здійснити тільки за рахунок створення сприятливого інвестиційного клімату та залучення приватних (внутрішніх і зовнішніх) інвестицій.

Нажаль, сьогодні продуктивність нашого сільського господарства у 3-5 разів нижча, ніж у Європейських країнах. І це при тому, що природні умови для розвитку агропромислового сектору у нас набагато кращі. Саме тому уряд ставить три основні задачі перед керівниками регіонів:

- перша – підвищення стану технологій у сільському господарстві до рівня, який зможе гарантувати продовольчу безпеку держави;
- друга – правильний, обґрунтований для агротехніки і для споживчого ринку баланс посіву різних культур;
- третя – створення належної інфраструктури для зберігання перехідних запасів і оптової торгівлі.

2.3. Аналіз стану сільського господарства Чернігівської області

Ставлення до розвитку підприємств сільського господарства (як і до розвитку промислових підприємств) з боку держави протягом тривалого періоду визначається залишковим принципом. З одного боку, це є наслідком ринкової орієнтації. Ринкові перетворення на теренах колишнього СРСР були сприйняті як необхідність переходу до макроекономічного регулювання і невтручання в справи підприємства, що обернулося втратою уваги до мікроекономічного рівня, а відповідно й втратою контролю над базовою ланкою економіки. З іншого боку, для такого перебігу подій щодо відносин між державою і підприємствами були й певні історичні передумови. Ще в 70-80х роках склалося таке ставлення до розвитку підприємств, коли перевага надавалася будівництву нових підприємств, а старі залишалися без достатнього фінансування (навіть для проведення капітального або поточного ремонту). У 90-х роках більш уваги в контексті ринкових реформ приділялося макроекономіці. Ставка робилася на важелі загальноекономічного впливу. Домінував погляд, що достатньо лише створити відповідні умови в економічному середовищі, а вже завдяки ним, підприємства самі запрацюють добре та ефективно. Проте практика показала, що самі підприємства без допомоги держави не в змозі запрацювати з повною потужністю. Крім того, потрібна не просто допомога, а сприяння саме на рівні підприємств. Необхідність цього диктується сучасним станом підприємств (в тому числі і підприємств сільського господарства).

Фінансовий стан підприємств сільського господарства України останнім часом характеризується загальним погіршенням. Причин депресивного розвитку сільського господарства існує багато, але головні з них лежать в інерції сформованої структури виробництва, його технологічної відсталості і фізичному зносі основних фондів, у відсутності державної антикризової політики, визначення яких дозволило б провести необхідну реструктуризацію потужностей, в умовах господарювання, що склалася в результаті

неефективних, з погляду реального сектора економіки, перетворень, що не дозволяють сільським підприємствам накопичувати власні ресурси для модернізації. Таке їхнє становище свідчить про певну небезпеку для АПК і економіки країни в цілому, так і для кожного конкретного підприємства. Адже сільське господарство, будучи основним структуроутворюючим елементом АПК, виконує не тільки виробничу функцію, але і несе певне соціальне навантаження. В нинішній час спостерігається чітко виражена тенденція втрати сільськогосподарськими підприємствами здатності виробництва продукції, причому не тільки нової, але і тієї, що випускалася ними раніше в умовах стабільного розвитку економіки.

Оцінюючи ситуацію, що склалась на макрорівні, доцільно також проаналізувати економічну ситуацію і на регіональному рівні, тому що кожний регіон і його стан, як окрема складова єдиної системи, впливає на стан економіки в цілому.

До макроекономічних факторів можна віднести: політичну нестабільність, недосконалість законодавчої бази, надмірний податковий тягар, відсутність державної підтримки.

На мікрорівні фінансова нестабільність вітчизняних підприємств пояснюється наступними чинниками:

- 1) енергомісткістю та надзвичайно складною виробничою і соціальною інфраструктурою;
- 2) виробництво базується на досягненні великих обсягів, а не на якості виготовленої продукції;
- 3) досить значним відсотком відходів виробництва;
- 4) нераціональною структурою активів підприємств: браком обігових коштів, наявністю понаднормових основних засобів;
- 5) нестачею кваліфікованих працівників;
- 6) недостатньою автоматизацією виробничих і управлінських процесів;
- 7) високою собівартістю продукції та низьким рівнем попиту у народному господарстві;

8) зростанням обсягів кредиторської і дебіторської заборгованостей, майже половина з яких прострочена;

9) недостатньою компетентністю вищого керівництва самих підприємств.

За результатами господарської діяльності за 2010р. із 376 аграрних підприємств від сільськогосподарської діяльності та послуг одержали прибуток 163, збиток – 213 господарств. У середньому на одне прибуткове підприємство одержано 1681,8 тис. грн. прибутку, на одне збиткове – 945,2 тис. грн. збитку. Підприємствами, що звітували, оброблялося 813,5 тис. га сільськогосподарських угідь (39,3% усіх сільгоспугідь області). Середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві цих підприємств була 24,7 тис. осіб, що на 4,5% менше, ніж у попередньому році.

Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та надання послуг у сільському господарстві становив 2495,1 млн. грн. Рівень рентабельності по області склав 3,0%, він коливався від 21,3% по Носівському району до -46,5% по м. Ніжину. Більш рентабельним виявилось надання сільськогосподарських послуг – 7,5%, прибутковість від реалізації продукції сільського господарства склала 2,8%[151].

Серед сільськогосподарської продукції економічно вигідною є продукція рослинництва, рівень рентабельності якої був 7,1% (у 2009р. – 18,2%) (див. рис. 2.3). Тваринницька галузь лишилася стабільно збитковою, у 2010р. рівень збитковості становив -6,0% (-8,9% рік тому). Виробництво та реалізація продукції тваринництва були прибутковими лише в господарствах Варвинського (рентабельність – 17,7%), Прилуцького (13,7%), Носівського (8,0%), Ічнянського (5,5%), Семенівського (3,2%) районів та м. Прилук (12,1%) та м. Ніжина (3,2%)[152].

Рівень рентабельності (збитковості) продукції
рослинництва та тваринництва в Чернігівській області*

(відсотків)

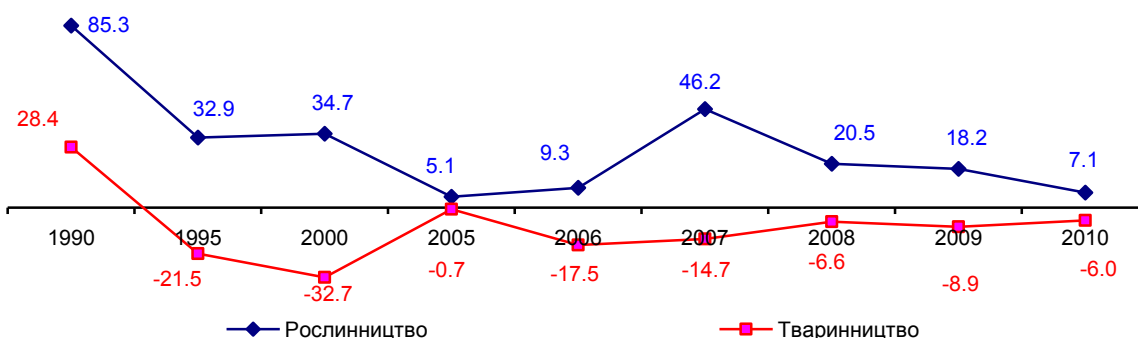

Рис. 2.3. Рівень рентабельності (збитковості) продукції
рослинництва та тваринництва в Чернігівській області (%)

* складено автором за даними Головне управління статистики у Чернігівській області та Управління статистики сільського господарства та навколишнього середовища[112]

У тваринницькій галузі рентабельним було вирощування свиней (8,6%) та виробництво яєць (5,0%), у 2008р. – виробництво молока (4,2%) та яєць (0,8%).

Із рослинницької продукції найбільш економічно вигідним було виробництво овочів відкритого ґрунту (рентабельність 183,6%). Значні прибутки були й від виробництва цукрових буряків (фабричних) (рентабельність – 51,9%), гречки (50,3%), насіння льону (45,1%), соняшника (32,4%), картоплі (23,1%). Рентабельність зернових, порівняно з 2009р., зменшилася з 10,3% до 3,0%.

Сільгосппідприємствами за звітний рік отримано коштів із Державного бюджету на суму 34,3 млн. грн., із них 9,4 млн. грн. для розвитку тваринництва. За рахунок податку на додану вартість отримано 123,0 млн. грн., у т.ч. 94,4 млн. грн. – за реалізовану тваринницьку продукцію.

По Чернігівській області за 2010 рік на 6-ти підприємствах району не вдалося подолати кризових явищ, і їх фінансовий стан можна охарактеризувати як критичний. Станом на 01.10.2011р. проваджуються справи про банкрутство по 18 підприємствах району, причому 67% від загальної кількості справ ініційовано Державною податковою адміністрацією. Протягом 9 місяців 2011

року порушено 14 справ про банкрутство, з них 12 підприємств визнані банкрутами. Крім того, за цей період 16 суб'єктів господарювання було ліквідовано. Серед ліквідованих підприємств більшу частку складають залишкові сільськогосподарські підприємства, приватні та фермерські господарства.

За обсягом виробництва продукції рослинництва Чернігівська область у 2010р. посіла 16 місце серед регіонів України, виробивши 3,4% продукції країни. Чернігівщина у 2010р. посіла 17 місце серед областей України за обсягом виробництва продукції тваринництва, виробивши 2,9% продукції країни. Найбільший вклад зробила Черкаська область, виробивши 10,1% тваринницької продукції країни. Упродовж останніх років в області спостерігається щорічне скорочення виробництва м'яса. За 2010 р. усіма категоріями господарств області реалізовано на забій худоби та птиці в живій вазі 63,2 тис. т, що становить 99,1% обсягу 2009 р. Скорочення відбулося за рахунок господарств населення – на 3,5%, у сільськогосподарських підприємствах відбулося збільшення обсягів реалізованого м'яса на 2,6%. Порівняно з 1990р. реалізація на забій худоби та птиці в усіх категоріях господарств зменшилася у 4,6 рази.

У структурі виробництва м'яса за видами в усіх категоріях господарств за останній рік відбулися зміни – з виробництва яловичини акценти змістилися до свинини й у 2010р. одержано: яловичини – 38,2%, свинини – 40,9%, баранини – 0,5%, птиці – 13,2%, м'яса інших видів худоби – 7,2%.

З кожним роком спостерігається збільшення посівних площ соняшника, у 2010р. його посіви становили 39,3 тис. га, що більше попереднього року на 15,2 тис. га (в 1,6 рази). Насіння соняшнику намолочено 61 тис. т (в 1,6 рази більше попереднього року) при середній урожайності 15,7 ц з 1 га (15,8 ц у 2009р.). Основними виробниками соняшнику є Дніпропетровська (855,5 тис. т), Запорізька (758,2 тис. т) та Кіровоградська (713,4 тис. т) області. Середня врожайність в Україні становила 15,0 ц з 1 га.

У 2010р. в області накопано 1178,0 тис. т картоплі, що менше минулого року на 23,2%. Зменшення відбулося за рахунок зниження урожайності із 185 ц до 141 ц з 1 га, середня врожайність в Україні була 133 ц. По виробництву картоплі Чернігівщина займає 4 місце в Україні після Вінницької (1580,2 тис. т), Київської (1496,3 тис. т), та Львівської (1258,8 тис. т) областей.

У господарствах усіх категорій виробництво овочів знизилося порівняно з 2009р. на 12,2% і становило 174,7 тис. т.

Обсяги виробництва плодоягідної продукції зменшилися на 11,4% і становили 15,6 тис. т.

Господарствами населення у 2010р. вирощено 94,3% загального врожаю картоплі, 95,6% овочів, 87,6% плодів і ягід, 8,9% зерна та 5,1% цукрових буряків (фабричних).

Серед регіонів України Чернігівщина займає 12 місце по виробництву зернових та цукрових буряків, 15 – соняшнику, 23 – овочів та 24 – плодів та ягід (див. табл. 2.15)[151].

Ціни на продукти харчування в області у 2010р. зросли на 10,4% (у 2009р. – на 11,9%). Слід зазначити, що подорожчання охопило майже всі продовольчі товари. Зниження цін зафіксоване лише на свинину, сало та тваринні жири. Найбільше (майже в 1,5 раза) зросли ціни на овочі (у 2009р. – навпаки, знизилися на 18,2%). При цьому картопля зросла в ціні більше ніж удвічі, капуста білокачанна та цибуля ріпчаста – у 1,5 раза, буряк – на 43,0%. Водночас морква стала дешевшою на 11,8%. Продовжувалася тенденція зростання цін на ринку молокопродуктів. При цьому майже на третину подорожчали сир і м'який сир (творог), на 28,8% – молоко. Цукор за рік став дорожчим на 18,6% (у 2009р. – на 78,3%). Фрукти в цілому подорожчали на 15,6%, з них: яблука – на 22,5%, сухофрукти – на 13,4%.

Ціни на хліб і хлібопродукти за рік підвищилися на 14,9% (у 2009р. – на 9,2%). За цей період найбільше подорожчали крупи (майже удвічі – гречані, у 1,5 раза – пшоно, на 27,9–30,6% – перлові, ячні та манні, на 15,0% – вівсяні пластівці). На 20,1% зросло в ціні борошно.

Таблиця 2.15

Питома вага та місце регіонів у виробництві сільськогосподарських культур у 2010 році*

	Зернові і зернобобові культури		Цукрові буряки (фабричні)		Соняшник на зерно		Картопля		Овочі		Плоди та ягоди	
	питома вага, %	місце регіонів	питома вага, %	місце регіонів	питома вага, %	місце регіонів	питома вага, %	місце регіонів	питома вага, %	місце регіонів	питома вага, %	місце регіонів
Україна	100.0	х	100.0	х	100.0	х	100.0	х	100.0	х	100.0	х
Автономна Республіка Крим	3.6	14	–	–	0.5	17	2.0	21	4.9	9	6.6	4
області												
Вінницька	7.9	1	17.9	1	4.1	12	8.5	1	3.8	11	10.8	1
Волинська	1.5	22	3.4	10	0.0	23-25	5.3	8	3.1	15	1.9	19
Дніпропетровська	6.9	4	0.2	17	12.6	1	2.3	19	6.9	2	7.5	3
Донецька	4.6	10	0.1	18-20	8.7	5-6	2.5	17-18	5.1	6-7	5.8	5-6
Житомирська	2.8	18	2.2	14	0.4	18	6.2	5	2.6	20-21	1.8	20
Закарпатська	0.6	25	–	–	0.0	23-25	2.7	15-16	3.0	16	5.6	7-8
Запорізька	4.8	9	0.0	21-22	11.2	2	1.4	23	3.5	12-13	3.4	13-14
Івано-Франківська	0.9	24	0.6	16	0.1	20-22	4.1	12-13	1.5	25	2.2	16-17
Київська	5.1	8	8.0	5	1.8	14	8.0	2	5.6	5	3.0	15
Кіровоградська	6.0	6	3.7	9	10.5	3	2.2	20	2.7	17-19	1.5	21
Луганська	2.1	19	0.0	21-22	5.6	8	1.8	22	3.2	14	1.0	23
Львівська	1.6	20-21	3.9	8	0.0	23-25	6.7	3	5.1	6-7	5.1	9
Миколаївська	5.6	7	0.1	18-20	8.7	5-6	0.9	25	4.3	10	2.2	16-17
Одеська	7.5	2	0.1	18-20	4.9	10	2.9	14	5.8	3	4.2	11
Полтавська	7.3	3	13.1	2	6.9	7	4.4	11	5.0	8	5.8	5-6
Рівненська	1.6	20-21	7.3	6	0.1	20-22	5.7	7	2.7	17-19	4.9	10
Сумська	3.4	15	2.4	13	1.9	13	5.2	9	1.9	24	0.8	25
Тернопільська	3.2	16-17	11.3	4	0.2	19	4.5	10	2.4	22	1.1	22
Харківська	3.2	16-17	3.4	11	10.4	4	2.5	17-18	5.7	4	3.7	12
Херсонська	3.9	12-13	–	–	5.3	9	1.3	24	10.3	1	3.4	13-14
Хмельницька	4.4	11	11.7	3	0.6	16	5.8	6	2.6	20-21	9.1	2
Черкаська	6.4	5	7.1	7	4.5	11	4.1	12-13	3.5	12-13	2.1	18
Чернівецька	1.2	23	0.8	15	0.1	20-22	2.7	15-16	2.7	17-19	5.6	7-8
Чернігівська	3.9	12-13	2.7	12	0.9	15	6.3	4	2.1	23	0.9	24

* складено автором за даними Головне управління статистики у Чернігівській області та Управління статистики сільського господарства та навколишнього середовища[112]

Виходячи із зазначеного вище, можна стверджувати, що кризові явища на підприємстві не настають раптово. Як процес криза має свій початок і кінець в часі. Крім того, криза характеризується не просто як процес, а як багатостадійний процес, який визначає диференціацію механізмів антикризового управління в розрізі окремих стадій його протікання як на рівні галузі, так і на рівні підприємства. Отже, основною формою виявлення кризи на підприємствах сільського господарства є порушення фінансової рівноваги.

Результати господарської діяльності сільськогосподарських підприємств залежать від визначення джерел формування оборотного капіталу. Недостатність джерел формування оборотного капіталу призводить до недофінансування господарської діяльності та до фінансових ускладнень в сільському господарстві. Наявність надлишкових обсягів оборотного капіталу порівняно з нормою у сільському господарстві сприяє створенню наднормативних запасів товарно-матеріальних цінностей, відволіканню оборотного капіталу з господарського обороту, зниженню відповідальності за цільове й раціональне використання як власного, так і позикового капіталу.

Проаналізуємо структуру джерел формування оборотного капіталу на досліджуваних сільськогосподарських підприємствах, наведену в таблиці 2.16.

З даних таблиці 2.16 видно, що протягом досліджуваного періоду основним джерелом оборотного капіталу виступає позиковий капітал. Стійка тенденція до росту частки позикового капіталу просліджується по багатьох сільськогосподарських підприємствах, де даний показник за останні два роки становить 100 %. По інших підприємствах спостерігається коливання частки власного чи позикового капіталу при загальній перевазі позикового капіталу.

Структура поточних зобов'язань (табл. 2.17) по досліджуваних підприємствах різна. Практично на всіх підприємствах найбільша питома вага в структурі позикового капіталу належить кредиторській заборгованості.

Таблиця 2.16

Структура джерел формування оборотного капіталу на сільськогосподарських підприємствах

Чернігівської області *, %

Підприємства	2005 рік		2006 рік		2007 рік		2008 рік		2009 рік		2010 рік	
	ВОК	ПК	ВОК	ПК	ВОК	ПК	ВОК	ПК	ВОК	ПК	ВОК	ПК
1. СТОВ "Старт"	21,8	78,1	36,6	63,3	54,9	45,0	46,7	53,3	41,4	58,6	84,6	15,4
2. СТОВ "Україна"	58,2	41,7	50,0	49,9	52,2	47,7	53,0	47,0	37,9	63,1	45,5	54,5
3. ПСП "Сокиренське"	-	-	5,6	94,3	-	100	-	100	-	100	24,1	75,9
4. ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД"	53,8	46,1	38,6	61,3	38,0	61,9	50,5	49,5	59,2	40,8	85,4	14,6
5. СТОВ "Батьківщина"	57,8	42,1	78,9	21,1	73,2	26,7	60,4	39,6	14,4	85,6	54,5	45,5
6. ТОВ "Ресурс - Агро"	62,5	37,4	60,8	39,1	61,6	38,4	56,3	43,6	66,8	33,2	96,6	3,4
7. ПП "Олішівське"	65,2	34,7	2,5	97,4	12,9	87,0	15,6	84,3	10,3	89,7	46,8	53,2
8. ТОВ "Носівка-Агро"	30,7	69,2	48,7	51,2	53,2	46,7	53,0	47,0	2,5	97,5	20,1	79,9
9. ТОВ "Семенівка-Агро"	17,2	82,8	10,9	89,0	-	100	-	100	-	100	37,7	62,3
10. ТОВ "Ніжин-Агро"	14,1	85,8	12,6	87,3	6,9	93,0	-	100	-	100	2,6	97,4

* Розраховано за даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Чернігівської області

ВОК – власний оборотний капітал (%),

розраховано за формою № 1 “Баланс”: ВОК = I розд. пасиву + III розд. пасиву – I розд. Активу;

ПК – позиковий капітал (%), розраховано за формою № 1 “Баланс”: ПК = (III розд. +IV розд.) пасиву

Таблиця 2.17

Структура поточних зобов'язань на сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області, % *

Підприємства	Період									
	2006 рік		2007 рік		2008 рік		2009 рік		2010 рік	
	Поточні зобов'язання, %									
	у тому числі		у тому числі		у тому числі		у тому числі		у тому числі	
	КК	КЗ	КК	КЗ	КК	КЗ	КК	КЗ	КК	КЗ
1. СТОВ "Старт"	25,6	74,4	24,6	75,4	20,1	79,9	21,7	78,3	16,7	83,3
2. СТОВ "Україна"	31,3	68,7	30,9	69,1	25,8	74,1	14,7	85,2	17,8	82,2
3. ПСП "Сокиренське"	48,1	51,9	55,5	44,5	-	-	1,8	98,2	70,3	29,6
4. ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД"	26,5	73,5	24,2	75,8	8,3	91,7	6,2	93,7	18,7	81,2
5. СТОВ "Батьківщина"	50,3	49,7	45,7	54,3	52,5	47,5	0,1	99,9	68,9	31,1
6. ТОВ "Ресурс - Агро"	69,9	30,1	71,8	28,2	62,2	37,7	27,9	72,1	19,5	80,4
7. ПП "Олішівське"	75,4	24,6	79,3	20,7	63,6	36,6	38,5	61,5	75,2	24,7
8. ТОВ "Носівка-Агро"	-	100	-	100		100	-	100	-	100
9. ТОВ "Семенівка-Агро"	31,3	68,7	25,6	74,4	26,3	73,6	35,2	64,7	42,0	58,0
10. ТОВ "Ніжин-Агро"	21,6	78,4	10,6	89,4	1,0	99,0	0,5	95,5	8,5	91,5

* Розраховано за даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Чернігівської області.

КК – короткострокові кредити, розраховано за формою № 1 "Баланс": КК = ряд. 500 пасиву; **КЗ** – кредиторська заборгованість, розраховано за формою № 1 "Баланс": КЗ = ряд. [530÷610] пасиву.

По ТОВ "Ресурс - Агро" частка кредиторської заборгованості зростає з 30 % до майже 80 %, СТОВ "Україна"(Бахмач) – з 68 % до 82 %. Якщо в 2009 році СТОВ "Україна", СТОВ "Старт", ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД", ПСП "Сокиренське", ТОВ "Носівка-Агро" використовували кредиторську заборгованість, то СТОВ "Батьківщина", ПП "Олішівське", ТОВ "Ніжин - Агро" віддали перевагу короткостроковим кредитам і позикам.

Необхідним етапом у дослідженні оборотного капіталу є аналіз наявності власного оборотного капіталу та забезпечення ним запасів підприємства.

З **додатка А** видно, що у таких підприємств, як ТОВ "Ніжин -Агро" відсутній власний оборотний капітал. Протягом досліджуваних років спостерігається різке коливання коефіцієнта забезпечення запасів власним оборотним капіталом у більшості досліджуваних підприємств. Це свідчить про те, що матеріальні запаси не покриваються власним оборотним капіталом і потребують залучення позикових коштів.

Враховуючи те, що виробничі запаси займають до 85 % у структурі поточних активів сільськогосподарських підприємств, розрахунок надлишку або нестачі власного оборотного капіталу виконано при формуванні запасів, які визначаються як різниця між загальною сумою наявного власного оборотного капіталу та величиною запасів [136]. Детальний розрахунок наведено в **додатку Б**, а загальний результат винесено в таблицю 2.18.

Дані таблиці 2.18 показують, що майже всі досліджувані підприємства, крім ТОВ "Ресурс - Агро", відчували нестачу власного оборотного капіталу в 2010 році, тому повинні були в своїй діяльності використовувати позичковий капітал, щоб компенсувати цю нестачу.

Одним із показників фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств є рівень покриття запасів стабільними джерелами фінансування.

Визначимо тип фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств Чернігівської області станом на 01.01.2011 р. (див. табл. 2.19), використовуючи методику Шеремета А.Д., Сайфуліна Р.С. та Ізмайлової К.В.[136].

**Надлишок або нестача власного оборотного капіталу на
сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області в 2005-2010
роках, тис. грн. ***

Підприємства	Надлишок (+) або нестача (-) власного оборотного капіталу					
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
1. СТОВ "Старт"	-1377,5	-122,3	+174,0	-77,6	-43,8	-683,2
2. СТОВ "Україна"	+556,4	+1038,5	+2870,4	+2292,4	+1755,3	-492
3. ПСП "Сокиренське"	-	-2577,5	-4522,6	-4030,0	-12593,8	-9727,2
4. ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД"	-150,9	-386,1	-342,9	-584,0	+995,2	-405,4
5. СТОВ "Батьківщина"	+323,1	+868,3	+1146,2	-485,8	-1184,3	-2311,5
6. ТОВ "Ресурс - Агро"	+569	+2216,1	+2416,6	-516,1	+95,4	+861,1
7. ПП "Олішівське"	+14382,8	+7068	-13827,9	-36070,5	-37117,2	-137444,4
8. ТОВ "Носівка-Агро"	+77,6	+422,7	+435,8	+364,6	-3469,5	-5215,9
9. ТОВ "Семенівка -Агро"	-1176,9	-1406,7	-1749,5	-1987,0	-2571,7	-1974,5
10. ТОВ "Ніжин-Агро"	-471,9	-2957,5	-2358,1	-1915,2	-2532,9	-11560,1

* Розраховано за даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Чернігівської області та **додатка Б**.

Згідно з зазначеною вище методикою абсолютна фінансова стійкість характерна тільки для ТОВ "Ресурс - Агро", а всі інші підприємства мають нестійкий фінансовий стан, який порушує їхню платоспроможність і ліквідність, але є передумови для поліпшення їхньої фінансової стійкості.

Таблиця 2.19

**Визначення типу фінансової стійкості
сільськогосподарських підприємств Чернігівської області станом на 01.01.2011 р., тис. грн. ***

Показники	Підприємства									
	СТОВ "Старт"	СТОВ "Україна"	ПСП "Сокиренське"	ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД"	СТОВ "Батківщина"	ТОВ "Ресурс - Агро"	ПП "Олішівське"	ТОВ "Носівка-Агро"	ТОВ "Семенівка-Агро"	ТОВ "Ніжин-Агро"
1. Власний оборотний капітал	306,1	3247,9	-5926,6	2871,6	1577,6	1993,7	-82625,1	-2080,4	-219,3	-5449,8
2. Довгострокові зобов'язання	150,0	182,7	213,6	-	-	-	-	-	-	-
3. Наявність власних і довгострокових джерел покриття запасів (р. 1 + р. 2)	456,1	3430,6	- 5713,0	2871,6	1577,6	1993,7	-82625,1	-2080,4	-219,3	-5449,8
4. Короткострокові кредити та позики	315,0	4478,6	9468,0	874,1	-	-	147754,8	-	1079,2	3376,8
5. Загальний розмір основних джерел покриття запасів (р. 3 + р. 4)	771,1	7909,2	3755,0	3745,7	1577,6	1993,7	65129, 7	-2080,4	859,9	- 2073,0
6. Запаси	989,3	3739,9	3800,6	3277,0	3889,1	1132,6	54819,3	3135,5	1755,2	9110,3
7. Надлишок (+) або нестача (-) власного оборотного капіталу (р. 1- р. 6)	-683,2	-492,0	-9727,2	-405,4	- 2311,5	+861,1	-137444,4	- 5215,9	- 1974,5	-14560,1
8. Надлишок (+) або нестача (-) власних коштів і довгострокових кредитів і позик (р. 3 – р. 6)	-533,2	-309,3	-9513,6	-405,4	- 2311,5	+861,1	-137444,4	- 5215,9	- 1974,5	-14560,1
9. Надлишок (+) або нестача (-) основних джерел покриття запасів (р. 5 – р. 8)	+1304,3	+8218,5	+13268,6	+4151,1	+3889,1	+1132,6	+202574, 1	+3135,5	+2834,4	+12487,1
Тип фінансової стійкості: НС-нестійкий, А-абсолютно стійкий	НС	НС	НС	НС	НС	А	НС	НС	НС	НС

* Розраховано за даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Чернігівської області

Вихідні дані для розрахунку фінансових показників діяльності сільськогосподарських підприємств в системі дискримінантної функції наведені у [додатку Д](#).

Отримані результати зведемо до таблиці 2.20.

Проаналізувавши основні моделі розроблені зарубіжними науковцями можна стверджувати, що жодна з існуючих дискримінантних методик діагностування банкрутства не ґрунтується на принципі поєднання декількох видів кризового стану, а дозволяє діагностувати тільки фінансову кризу, що обмежує їх застосування. Саме тому наступним етапом еволюційного розвитку стає поєднання формалізованих та евристичних методів оцінки ймовірності банкрутства. Це дозволило підвищити ефективність аналітичного процесу і дати оцінку процесів та явищ без спеціальної обробки економічної інформації.

Враховуючи велику чисельність показників фінансової стійкості, різницю у рівні їх критичних оцінок та спричинені цим складнощі при оцінці кредитоспроможності підприємства і ризику його банкрутства, багато економістів радять застосовувати інтегральну оцінку фінансової стійкості на основі скорингового аналізу Д. Дюрана.

Розглянемо просту скорингову модель із трьома показниками (табл. 2.21), що дозволяє визначити клас:

I клас – підприємства з гарним запасом фінансової стійкості, що дозволяє собі бути впевненим у поверненні позикових засобів;

II клас – підприємства із певним ступенем ризику по заборгованості, але ще не розглядаються як ризиковані;

III клас – проблемні підприємства;

IV клас – підприємства з високим ризиком банкрутства, навіть після прийняття мір з фінансового оздоровлення. Кредитори ризикують втратити свої кошти та відсотки.

V клас – підприємства найвищого ризику, практично неспроможні.

Таблиця 2.20

**Ступінь ймовірності кризових явищ на сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області
за допомогою дискримінантних моделей**

Роки	Підприємства									
	СТОВ "Старт"	СТОВ "Україна"	ПСП "Сокиренське"	ТОВ "Агрофірма Чернецьке ЛТД"	СТОВ "Батьківщина"	ТОВ "Ресурс - Агро"	ПП "Олішівське"	ТОВ "Носівка-Агро"	ТОВ "Семенівка Агро"	ТОВ "Ніжин-Агро"
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Двохфакторна модель оцінки ймовірності банкрутства										
2006	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне
2007	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне
2008	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне
2009	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне
2010	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне	неспроможне
2. Оцінка ймовірності банкрутства підприємства на основі Z-рахунку Альтмана										
2006	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	фін. стійке
2007	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	неспроможне
2008	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	неспроможне
2009	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	неспроможне
2010	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	неспроможне
3. Модель Романа Ліса										
2006	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	неспроможне	неспроможне
2007	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	неспроможне	неспроможне
2008	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	неспроможне	неспроможне
2009	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	неспроможне	неспроможне
2010	фін. стійке	неспроможне	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	фін. стійке	неспроможне	неспроможне

**Групування сільськогосподарських підприємств на класи
по рівню платоспроможності**

Показники	Межі класів згідно критеріям				
	I клас	II клас	III клас	IV клас	V клас
Загальна рентабельність, %	30% і вище – 50 балів	29,9-20% – 49,9-35 балів	19,9-10% – 34,9-20 балів	9,9-1% – 19,9-5 балів	< 1% – 0 балів
Коефіцієнт покриття	2 і вище – 30 балів	1,99-1,7 – 29,9-20 балів	1,69-1,4 – 19,9-10 балів	1,39-1,1 – 9,9-1 бал	1 і нижче – 0 балів
Коефіцієнт автономії	0,7 і вище – 20 балів	0,69-0,45 – 19,9-10 балів	0,44-0,3 – 9,9-5 балів	0,29-0,2 – 4,99-1 бал	< 0,2 – 0 балів
Межі класів	100 балів і вище	99-65 балів	64-35 балів	34-6 балів	0 балів

Згідно цих критеріїв, визначимо, до якого класу відноситься досліджуване підприємство та отримані дані зведемо у таблицю 2.22.

Таким чином, згідно отриманих даних таблиці 2.22 ступеня ризику, сільськогосподарські підприємства в період з 2005 по 2010 роки відноситься до IV та V класу, що свідчить про глибоку фінансову кризу та високий рівень банкрутства на підприємстві.

За цією ж методикою було оцінено рівень ймовірності банкрутства всього сільського господарства Чернігівського регіону на основі даних Чернігівського обласного статистичного управління (див. табл. 2.23).

Таблиця 2.22

**Групування сільськогосподарських підприємств Чернігівської області на класи
по рівню платоспроможності за 2005 – 2010 рр.**

Підприємства	2005 рік		2006 рік		2007 рік		2008 рік		2009 рік		2010 рік	
	КП	КА	КП	КА	КП	КА	КП	КА	КП	КА	КП	КА
1. СТОВ "Старт"	1,05	0,22	1,20	0,20	0,90	0,18	0,98	0,12	1,00	0,16	0,99	0,20
2. СТОВ "Україна"	1,30	0,12	0,86	0,15	0,90	0,16	1,01	0,14	0,75	0,13	0,89	0,12
3. ПСП "Сокиренське"	0,96	0,16	0,91	0,14	0,94	0,14	0,97	0,11	0,88	0,15	0,96	0,13
4. ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД"	1,01	0,21	0,92	0,22	0,94	0,19	1,02	0,18	1,01	0,17	0,98	0,21
5. СТОВ "Батьківщина"	1,24	0,10	1,22	0,12	1,19	0,11	1,23	0,11	1,21	0,13	1,22	0,12
6. ТОВ "Ресурс - Агро"	1,16	0,17	1,18	0,14	1,19	0,16	1,15	0,13	1,12	0,14	1,17	0,11
7. ПП "Олішівське"	0,87	0,04	0,85	0,06	0,91	0,08	0,90	0,07	0,85	0,08	0,89	0,08
8. ТОВ "Носівка-Агро"	0,95	0,19	1,00	0,21	0,97	0,15	0,96	0,19	1,06	0,14	0,95	0,18
9. ТОВ "Семенівка-Агро"	1,03	0,17	1,02	0,18	0,98	0,14	0,95	0,16	0,87	0,12	0,92	0,13
10. ТОВ "Ніжин-Агро"	0,95	0,18	1,00	0,16	0,94	0,13	0,97	0,15	0,90	0,18	0,97	0,16

- Розраховано за даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Чернігівської області.

ЗР – загальна рентабельність, %- не розраховували (більшість підприємств не мало прибутку, а отримувало збитки).

КП – коефіцієнт покриття, розраховано за формою № 1 "Баланс" (КП = Оборотні активи / Поточні зобов'язання).

КА – коефіцієнт автономії, розраховано за формою № 1 "Баланс" (КА = Власний капітал / Сума активів).

**Загальна оцінка фінансової стійкості сільського господарства
Чернігівської області за 2008-2010рр.**

Показники	2008 рік		2009 рік		2010 рік	
	Фактичний рівень показника	К-ть балів	Фактичний рівень показника	К-ть балів	Фактичний рівень показника	К-ть балів
Загальна рентабельність, %	0	0	0	0	0	0
Коефіцієнт покриття	0,42	0	0,41	0	0,37	0
Коефіцієнт автономії	- 1,04	0	- 1,13	0	- 1,42	-
Сума балів	-	0	-	0	-	0

Згідно отриманих критеріїв, можна зазначити, що у 2008, 2009 так і в 2010 роках всі підприємства сільськогосподарського виробництва відносяться до V класу, що свідчить про глибоку фінансову кризу в АПК.

Також масштаби кризового стану визначаються на основі проведеної диференційованої або інтегральної оцінки загрози банкрутства з метою вибору відповідного фінансового механізму захисту від неї.

Практика антикризового регулювання використовує при оцінці масштабів кризового стану галузі три принципових характеристики:

- легка криза;
- важка криза;
- катастрофа.

При непохідності кожна із цих характеристик може одержати більш поглиблену диференціацію.

Масштаби кризового стану сільського господарства та можливих шляхів виходу з нього

Імовірність банкрутства	Масштаб кризового стану галузі	Спосіб реагування
Можлива	Легка криза	Нормалізація поточного фінансового стану галузі
Висока	Важка криза	Повне використання внутрішніх механізмів фінансової стабілізації галузі
Дуже висока	Катастрофа	Пошук ефективних форм оздоровлення галузі (усунення диспропорцій)

За результатами табл. 2.25 можна визначити, що майже всі галузеутворюючі підприємства сільського господарства Чернігівської області за 2006-2010рр. мають високу та дуже високу ймовірність банкрутства. А масштаб кризи сільськогосподарської галузі можна оцінити як "важка криза" чи "катастрофа".

Оцінивши масштаб кризи, можна визначити механізми фінансової стабілізації сільськогосподарських підприємств в межах загальної антикризової політики держави.

Звідси випливає, що ринкові регулятори неспроможні вирішити багато існуючих економічних проблем, тому необхідно регулювання ринкових процесів, особливо з точки зору забезпечення виживання та наступного розвитку підприємницьких структур.

Досвід доводить, що там, де не спрацьовують ринкові механізми, потрібне втручання держави. Тільки за умов гнучкого поєднання ринкових інструментів та державного регулювання можливе налагодження механізму регулювання економічної діяльності та досягнення загальної ефективності ринку.

Таблиця 2.25

Ступінь ймовірності кризових явищ на галузеутворюючих підприємствах сільського господарства Чернігівської області (за масштабом кризи)

Роки	Підприємства									
	СТОВ "Старт"	СТОВ "Україна"	ПСП "Сокиренське"	ТОВ "Агрофірма Чернецьке ЛТД"	СТОВ "Батьківщина"	ТОВ "Ресурс - Агро"	ПП "Олішівське"	ТОВ "Носівка-Агро"	ТОВ "Семенівка Агро"	ТОВ "Ніжин-Агро"
Масштаб кризи										
2006	Важка криза	Катастрофа	Катастрофа	Важка криза	Катастрофа	Легка криза	Важка криза	Легка криза	Важка криза	Важка криза
2007	Легка криза	Важка криза	Легка криза	Легка криза	Легка криза	Важка криза	Катастрофа	Катастрофа	Легка криза	Легка криза
2008	Важка криза	Катастрофа	Важка криза	Важка криза	Важка криза	Катастрофа	Катастрофа	Важка криза	Важка криза	Катастрофа
2009	Катастрофа	Легка криза	Важка криза	Легка криза	Важка криза	Важка криза	Катастрофа	Катастрофа	Катастрофа	Важка криза
2010	Важка криза	Катастрофа	Катастрофа	Важка криза	Катастрофа	Важка криза	Катастрофа	Катастрофа	Легка криза	Катастрофа

Висновки до другого розділу

За результатами проведеного аналізу сучасного стану сільського господарства України можна зробити такі висновки:

1. На основі дослідження тенденцій розвитку сільського господарства України визначено причини низької ефективності його функціонування, зокрема: відсутність достатнього рівня фінансування сільського господарства; слабкий вплив державного регулювання; низький рівень техніко-технологічного забезпечення галузі.

2. Комплексна оцінка стану сільського господарства дозволила ідентифікувати системну, всеохоплюючу кризу в галузі. За період 2001-2010рр. валова додана вартість сільського господарства та обсяги виробництва сільської продукції зменшились в 2 рази, також відбулося зниження вартості основних засобів на 83,3 %, а кількість найманих працівників зменшилась на 63,8 %.

Втрати сільськогосподарськими підприємствами обігових коштів і проблеми із залученням кредитних ресурсів призвели до блокування процесу відтворення основних засобів сільськогосподарського призначення та оборотних коштів. Підприємства не мали змоги оновити машинно-тракторний парк, придбати необхідну кількість мінеральних добрив, запасних частин, отрутохімікатів, пально-мастильних матеріалів та насіння вищих репродуктивних кондицій. В результаті сільськогосподарські товаровиробники вимушено перейшли на екстенсивний тип розвитку, що супроводжується деіндустріалізацією виробництва і застосуванням ручної праці у великих масштабах.

3. Доведено, що комплекс кардинальних заходів на макрорівні, спрямованих на стабілізацію сільськогосподарського виробництва і доходів аграрних підприємств полягав у розробці програм розвитку окремих складових галузі, що мають несистемний та декларативний характер.

4. Оцінка розвитку сільського господарства Чернігівської області дає підстави стверджувати, що воно завжди було базовою галуззю економіки

регіону. Проте, питома вага області в загальному виробництві продукції сільського господарства в Україні становить 3,2% і за виробництвом займає 17 місце серед регіонів. У ринкових умовах господарювання сільськогосподарські товаровиробники переорієнтувалися на виробництво продукції рослинництва, як більш рентабельної, це спонукало до змін у співвідношенні питомої ваги продукції рослинництва й тваринництва в загальному обсязі валової продукції сільського господарства.

5. Негативні тенденції зміни рентабельності спостерігаються майже по всіх видах продукції сільського господарства Чернігівської області. Найнижчий рівень рентабельності на м'ясну продукцію, вовну. Найвищий рівень рентабельності та позитивну динаміку зміни даного показника має вирощування овочів у відкритому ґрунті.

6. На основі оцінки масштабів кризового стану сільського господарства Чернігівської області в період з 2006 по 2010 роки, ідентифіковано глибину фінансової кризи. Майже всі галузеутворюючі підприємства сільського господарства Чернігівської області за 2006-2010рр. мають високу та дуже високу ймовірність банкрутства. А масштаб кризи сільськогосподарської галузі можна оцінити як "важка криза" чи "катастрофа".

7. Результати дослідження дають підстави стверджувати про нагальну необхідність та доцільність антикризового регулювання сільського господарства України.

Основні положення розділу, результати дослідження і висновки опубліковані в наукових працях автора [7, 9, 11, 12].

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

3.1 Напрями розробки державної антикризової політики сільського господарства

Антикризова політика – це сукупність цілей, пріоритетних завдань, методів, цілеспрямованих дій суб'єктів господарювання (насамперед держави і певною мірою потужних корпорацій та наднаціональних органів) щодо промислового циклу з метою зменшення глибини циклічних коливань, стабілізації економічної кон'юнктури і збільшення темпів економічного зростання. Найважливішу роль у цьому відіграє держава. Державне антикризова політика є основою антициклічного регулювання економіки. Функціональний механізм державної антикризової політики в загальному вигляді представлений на рис. 3.1.

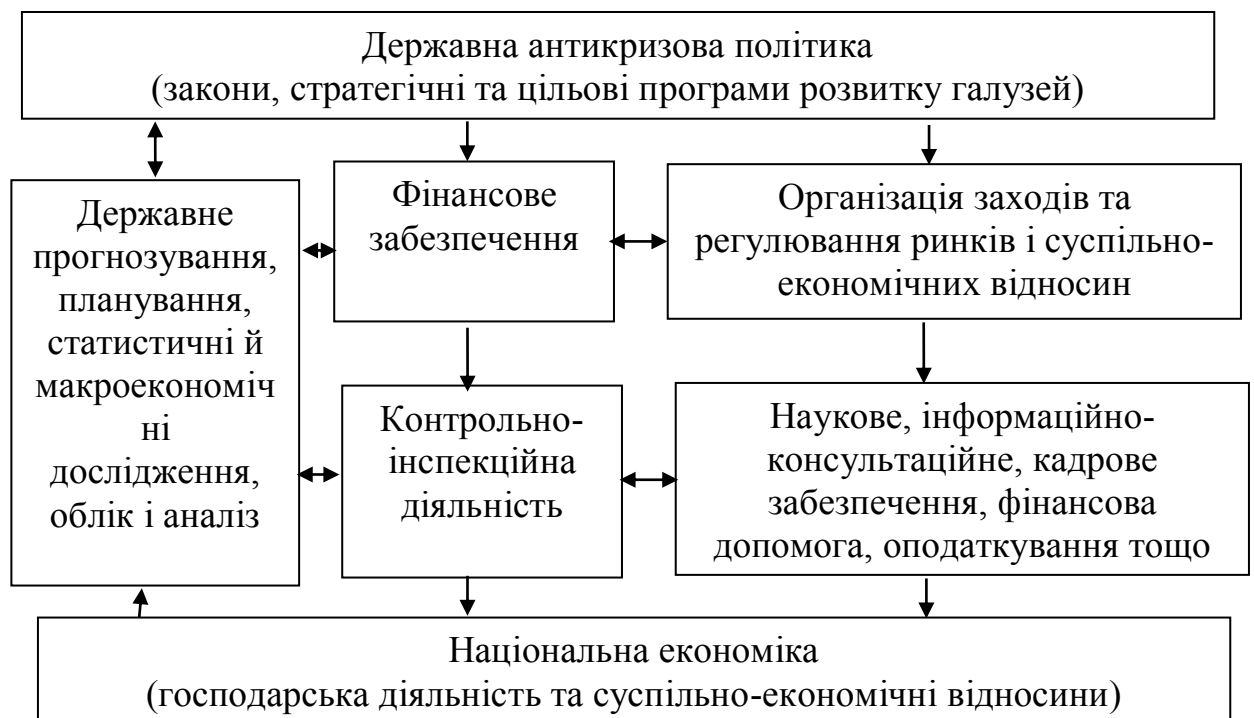

Рис. 3.1. Функціональний механізм державної антикризової політики[51]

Відомо, що теоретичне обґрунтування необхідності антикризового регулювання економіки дав англійський економіст Дж. М. Кейнс. Він визнав суперечності в економіці й висловив на той час сміливу думку: якщо хворобі дати можливість лікуватися самостійно (тобто якщо дати кризі розвинутися й чекати поки вона сама зникне), хворий (економіка) загине. Серед антикризових заходів вчений назвав державну політику дешевих кредитів, зниження банківського відсотка, здійснення політики прискореної амортизації, надання податкових знижок при встановленні нового устаткування, зниження податків на прибутки корпорацій тощо. На наш погляд, два останні заходи мають безпосереднє значення в умовах сучасної ситуації в Україні. Це стає особливо зрозумілим, якщо мати на увазі не тільки саму необхідність виходу з кризи, але й водночас – реалізацію стратегічної цілі суспільства – інвестиційно-інноваційного розвитку. На особливу увагу заслуговують пропозиції щодо використання податкових механізмів і важелів державного впливу на економіку з метою забезпечення її безкризового розвитку.

Враховуючи все вищезгадане, на нашу думку під антикризовою політикою держави в сільському господарстві слід розуміти набір методів, важелів та інструментів, який має на меті недопущення прояву кризових явищ та створення умов для розвитку даної галузі, як важливої складової механізму забезпечення продовольчої, інноваційної та економічної складових національної безпеки.

Державна антикризова політика в розвитку АПК України до 2015 р. спрямована на вирішення завдань, пов'язаних з відновленням показників рівня 1990 р. Державні програми розвитку АПК акцентують увагу на підвищенні врожаю зернових, забою худоби, надоїв молока тощо. Припускається екстенсивний шлях розвитку сільського господарства, оскільки, згідно з програмами, на 15 млн. га, які відведені під зернові культури, прогнозується збирати 50-60 млн. т зерна, тобто в середньому по 3,5-4 т з гектара[87].

Сьогодні основним завданням антикризової політики в сільському господарстві України є забезпечення наукових і інноваційних засад припинення

спаду та нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної сільгосппродукції. Для вирішення цих проблем необхідно визначити пріоритети в аграрній науці та інноваційній діяльності на найближчу перспективу, у тому числі передбачити перебудову соціально-економічних відносин, розвиток сільських територій, вітчизняного сільськогосподарського машинобудування і технічного сервісу, розширення використання біотехнологій, ресурсо- та енергозбереження. Слід зазначити, що антикризова державна політика значно посилюється в періоди екстремального розвитку - від посилення державного контролю над галузями і підприємствами в період кризи до централізованого адміністрування в сферах виробництва і розподілу продукції.

Метою такої політики в Україні має стати підтримка прибутковості сільськогосподарського товаровиробника і стабільної економічної ситуації в галузі, забезпечення продовольчої безпеки, належних умов для конкурентоспроможних товаровиробників у міжнародному поділі праці. Ці питання в більшості розвинутих країнах вирішують за допомогою бюджетного фінансування. У нашій країні вони не вирішені належним чином і до сьогодні.

Суб'єктами державного регулювання кризовими явищами є органи управління, або управлінський персонал, що здійснюють санаційні заходи чи заходи виходу з кризових ситуацій.

Оскільки йдеться про антикризову політику, тому держава постає центральним суб'єктом, який відповідає за наслідки і кризи як такої, і власної антикризової політики. Для здійснення антикризових заходів державі потрібні певні кошти, адже організація громадських робіт, закупівля надлишків товарів або підтримка виробників вимагають значних державних витрат. Аграрний сектор (сільське господарство, харчова і переробна промисловість) забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує 17 відсотків валового внутрішнього продукту та близько 60 відсотків фонду споживання населення. Крім того, аграрний сектор є одним з основних бюджетоутворювальних секторів національної економіки, частка якого у

зведеному бюджеті України за останні роки становить 8—9 відсотків, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту.

Напрями антикризової політики	удосконалення державної аграрної, фінансової, кредитної та податкової політики, організаційно-економічного механізму державної підтримки розвитку аграрного сектора, освіти та науки
	підвищення ефективності і конкурентоспроможності аграрного виробництва з переведенням його на інноваційну модель розвитку в результаті техніко-технологічного переоснащення, зокрема технічного забезпечення: <ul style="list-style-type: none"> - процесу збирання врожаю зернових та олійних культур - впровадження технології прямої сівби - впровадження диференційованої системи обробітку ґрунту в сівозміні
	розвитку вітчизняного науково-технічного і виробничого потенціалу, підвищення ефективності його використання, зокрема: <ul style="list-style-type: none"> - наукового супроводження впровадження новітніх технологій і техніки, визначення їх ефективності і обсягів застосування, напрямів удосконалення технологій і техніки - дослідження біологізації технологій виробництва продукції рослинництва та способів управління продуктивним процесом рослин - обґрунтування вимог до сільськогосподарської техніки - технічного переоснащення дослідних господарств Української академії аграрних наук, наукових установ та навчально-дослідних господарств закладів аграрної освіти
	створення належних умов для відродження галузі тваринництва, забезпечення виробництва конкурентоспроможної тваринницької продукції на внутрішньому і зовнішньому ринку, зокрема: <ul style="list-style-type: none"> - впровадження технологій виробництва молока на комплексах з безприв'язним утриманням корів - створення підприємств з відгодівлі великої рогатої худоби - створення комплексів з відгодівлі гібридних свиней - створення випробувально-демонстраційного комплексу технологій та обладнання для екологічно безпечних безвідходних ферм
	підвищення кваліфікаційного рівня конструкторів і технологів машинобудування для агропромислового комплексу

Рис.3.2. Напрями антикризової політики в сільському господарстві України[87]

Методи антикризової політики держави в сільському господарстві умовно можна поділити на дві групи:

- адміністративні - ґрунтуються на силі державної влади і не пов'язані із залученням додаткових фінансових витрат;

- економічні – засоби грошово-кредитної політики та податково-бюджетної політики.

Особлива роль аграрного сектору в соціально-економічному житті країни обумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природнокліматичних умов та геостратегічним положенням, спроможністю України зайняти вагоме місце на міжнародному продовольчому ринку. Сільськогосподарська діяльність провадиться майже на всій території країни. У сільській місцевості проживає третина загальної кількості населення. У галузі зайнято 4 млн. осіб із числа сільського населення.

Визначальним є соціальне значення галузі як економічної бази для забезпечення життєдіяльності третини населення країни та незамінного виробника продуктів харчування і сировини для промисловості. Одне робоче місце у сільському господарстві дає змогу організувати близько 10 робочих місць, а вироблена 1 гривня – одержувати понад 12 гривень продукції в інших галузях.

Аграрний бізнес в економіці ринкового типу, без сумніву, повинен відігравати визначальну роль. Заходи державної аграрної політики щодо зниження наслідків світової фінансової кризи, насамперед, мають бути спрямовані на зміцнення ролі держави через механізми податкової та державної бюджетної підтримки галузі, підтримку експортного потенціалу галузі, розвитку підприємництва у сільській місцевості та зміцнення конкурентоспроможності продукції на світових ринках.

Державний бюджет країн складається головним чином з податкових надходжень. У провідних країнах світу податкові надходження іноді становлять понад 90 % державного бюджету. Щодо України, то в 2009 році податкові надходження у зведеному бюджеті становили 76,2 %, а в державному – 73,7 % [1]. Отже саме податки є головним важелем здійснення антикризової політики держави. Оскільки інструментом реалізації цих відносин виступають головним

чином податки, то й податкові важелі та механізми є головними в системі антикризових заходів країни. Механізми використання податкових важелів змінюються не тільки у історичному масштабі, але й на різних фазах циклу.

Застосовуючи податкові механізми реалізації антикризової політики, необхідно враховувати подвійний соціально-економічний зміст податків. З одного боку, податки забезпечують наповнення бюджету, а отже дають змогу реалізувати функції держави, зокрема й функцію забезпечення економічного розвитку й пом'якшення циклічних коливань. З іншого боку, активне податкове поповнення бюджету зменшує кошти економічних суб'єктів, внаслідок чого скорочується їх спроможність до розширеного відтворення індивідуального капіталу й таким чином – звужуються межі суспільного відтворення, що проявляється у скороченні обсягів валового внутрішнього продукту країни. Отже залишається незмінним питання щодо пошуку оптимального оподаткування, згідно з яким держава має встановлювати такий спосіб оподаткування, який би враховував спроможність кожного економічного суб'єкта сплачувати податки і відповідно – забезпечувати благо усього суспільства.

Необхідно наголосити на тому, що податкові важелі антикризової політики використовуються не лише на рівні стягування податків та їхньої концентрації у бюджеті. Податкові важелі органічно застосовуються як елемент цілісної системи фінансово-податкової й кредитно-грошової політики держави. Світова практика реалізації державами антикризової політики доводить, що існують загальнометодологічні підходи до використання різноманітних важелів такої політики. Так, на етапі спаду класичним варіантом є політика зниження податків і поширення податкових пільг, завдяки чому господарські суб'єкти зберігають кошти для підтримки виробництва і навіть власного існування. Пожвавлюється ринкова кон'юнктура й починається економічний підйом. На етапі підйому держава збільшує податки, скасовує податкові пільги (поряд зі збільшенням відсоткових ставок і скороченням обсягів прямих капіталовкладень), що гальмує надмірний ріст економіки, послаблює

суперечність між виробництвом і споживанням і таким чином – згладжує різкі коливання при переході від однієї фази промислового циклу до іншої. Важливим є питання визначення оптимальних меж оподаткування. Між збільшенням обсягів податкових надходжень до бюджету і створенням сприятливих умов для розвитку господарських суб'єктів існує зрозуміла суперечність. З цього приводу необхідно звернути увагу на наступне. Останнім часом в економічній літературі вельми часто порушується питання про необхідність використання механізму податкового планування [1]. Проте, тільки вузьке коло вчених висловлює власну точку зору щодо цього питання. До того ж у новому "Податковому кодексі України" відсутнє не тільки обґрунтування механізму податкового планування, але й необхідності застосування такого механізму.

З метою стабілізації ситуації в агропромисловому комплексі України розроблено ряд основних законодавчих актів, що визначають напрями антикризової політики держави. Серед цих нормативних документів основне місце посідають Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України, розроблена в рамках виконання Програми економічних реформ Президента України В. Януковича «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»; Державна цільова економічна програма впровадження в агропромисловому комплексі новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2016 року; Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Саме ці три програми містять квінтесенцію антикризової політики в агропромисловому секторі України.

Необхідність розробки і прийняття Національної доктрини, як субсидіарного джерела права, обумовлена тим, що за роки незалежності України в українському суспільстві в цілому, в органах центральної та місцевої влади, господарського управління так і не склалося цілісне, всебічне, обґрунтоване і стратегічно виважене бачення ролі та місця агропродовольчого комплексу в економіці країни та шляхів його подальшого розвитку.

Доктрина проголошує принципово нові завдання, що покладаються на сільське господарство, як сектор економіки по забезпеченню продовольчої безпеки країни і створенню міцного економічного фундаменту забезпечення життєдіяльності українського села та його жителів, а також напрями реформ для безумовного виконання цих завдань.

Забезпечити більш повне використання існуючого потенціалу можливо, за умови продовження і поглиблення аграрних реформ, спрямованих на формування ефективної науково – технологічної, цінової, податкової, бюджетної, фінансово – кредитної та страхової політики держави, раціональне поєднання галузевої і територіально-самоврядної систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій.

Отже, основною метою реформування агропродовольчого комплексу як складової економіки України є перетворення його на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки держави та міцну економічну основу соціально – економічного розвитку українського села.

Проте щоб вивести Україну в число найбільш розвинутих в аграрному відношенні країн світу, необхідно здійснити організаційну, економічну, технічну та технологічну модернізацію агропродовольчого комплексу, спрямовану на забезпечення його конкурентоспроможності, соціальної орієнтації, екологічності, рівноправної участі аграрної сфери в регулюючих і розподільчих діях суспільства і держави.

Для досягнення мети доктриною передбачається проведення реформ у наступних напрямках:

1. Реформування міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин, спрямоване на забезпечення рівноправних економічних умов господарювання та паритетності у відносинах.

2. Завершення земельної реформи, спрямоване на розвиток соціально орієнтованих ринкових земельних відносин, включення вартості землі в

економічний оборот, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення, забезпечення їх агроекологічного захисту.

3. Реформування організації сільськогосподарського виробництва, спрямоване на підтримку формування і функціонування некомерційних об'єднань власників земельних ділянок з метою спільного їх обробітку та збуту продукції, розвиток конкурентоспроможних інтеграційних агропромислових об'єднань, переважно на засадах кооперативних господарювання.

4. Переведення сільського господарства на інноваційно-інвестиційну модель розвитку шляхом створення системи мотивацій суб'єктів господарювання до впровадження наукоємних технологій, формування агротехнологічних парків, підтримки міжнародного співробітництва в інноваційній сфері.

5. Техніко - технологічна модернізація матеріально-технічної бази агропромислового виробництва, спрямована на високотехнічне і технологічне переоснащення сільськогосподарського виробництва та агротехнічного сервісу.

6. Розбудова інфраструктури аграрного ринку, спрямована на розвиток біржової й інших форм оптової торгівлі з прозорими механізмами ціноутворення сільськогосподарської продукції, формування оптимальних каналів збуту та інформаційно-комунікаційного забезпечення операторів ринку.

7. Формування сприятливого фінансово – кредитного клімату за активної участі держави на ринку фінансів для забезпечення розширеного відтворення та інноваційного розвитку сільського господарства як сектора економіки з уповільненим оборотом капіталу. Створення фонду підтримки розвитку українського села через введення 1%-го збору від продажу усіх товарів і послуг на внутрішньому ринку.

8. Реформування системи управління аграрним сектором, спрямоване на раціональне поєднання територіально – самоврядної і галузевої систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій.

9. Реформування аграрної науки, освіти та сільськогосподарського дорадництва, спрямоване на розв'язання пріоритетних завдань з інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та безперервної високопрофесійної освіти працівників сільського господарства.

10. Формування умов для підвищення зайнятості і доходів членів сільських домогосподарств шляхом сприяння диверсифікації сільськогосподарського виробництва, розвитку сільських промислів, відновлення виробничо-соціальної та інших сфер зайнятості населення. Збереження і розвиток форм підприємництва сімейно-родинного типу – основи сільського укладу життя, культури землеробства і традиційних навиків і знань.

11. Реформування інституціональних засад забезпечення облаштування сільських територій через визначення функцій, важелів економічного впливу та відповідальності міністерств і відомств, посилення ролі сільських громад і їх міжсільських об'єднань у формуванні сприятливого середовища для життєдіяльності людей у сільській місцевості.

Метою Державної цільової економічної програми впровадження в агропромисловому комплексі новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2016 року є підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому і зовнішньому ринку за рахунок зменшення питомих витрат пального на 26-40 відсотків, праці - 30-60, прямих експлуатаційних витрат - 22-50, підвищення урожайності сільськогосподарських культур на 30-40 відсотків, збільшення валового виробництва зерна на 10-15 млн. тонн, м'яса - до 5,1 і молока - до 20 млн. тонн шляхом упровадження зонально адаптованих ресурсоощадних екологічно безпечних технологій виробництва сільськогосподарської продукції в рослинництві і тваринництві. Програма передбачає розвиток аграрного сектора за трьома варіантами.

Перший варіант - склався історично, характеризується недосконалою підтримкою аграрного сектора, освіти, науки, сільськогосподарського

машинобудування та сільської місцевості, відсутністю виваженої суспільно-економічної та маркетингової стратегії. За такого варіанта в аграрному секторі постійно виникатимуть проблеми, пов'язані з матеріально-технічним та кадровим забезпеченням, залежністю врожаю від кліматичних умов, що супроводжуватиметься значними втратами врожаю.

Другий варіант - посилення тенденцій комерціалізації сільськогосподарського виробництва, які супроводжуватимуться формуванням великих господарських структур з їх низькою соціальною та екологічною відповідальністю, орієнтацією на зарубіжні технології та техніку. За такого варіанта Україна втратить свій виробничий і науково-технічний потенціал, а галузь потрапить у повну залежність від зарубіжних виробників техніки її монополізованих ринків та інших викликів сучасної економіки, а отже, зросте безробіття, посиляться трудова міграція сільського населення і деградація соціально-побутового базису сільської місцевості.

Третій варіант - визначення чіткої стратегії розвитку аграрного сектора на основі впровадження сучасних енергозберігаючих технологій, якими є технології вирощування сільськогосподарських культур з мінімальним і диференційованим обробітком ґрунту в системі сівозміни та технологія прямої сівби, технічне забезпечення реалізації таких технологій вітчизняною технікою нового покоління, забезпечення суспільно-економічного розвитку сільських територій на основі виважених кроків, спрямованих на підтримання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції і розвитку галузі машинобудування для агропромислового комплексу. Це сприятиме зміцненню індустріальної основи агропромислового комплексу, розвитку виробничого і науково-технічного потенціалу країни, зміцненню матеріального становища і умов життя працівників галузі, збереженню продовольчої безпеки держави.

Для реалізації рекомендується третій варіант, який найбільшою мірою відповідає інтересам держави, аграрного сектора, сільського населення та всього суспільства.

Розглянемо основні аспекти антикризової політики, що закладені в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року (див.рис.3.3).

Напрями активізації	удосконалення системи прогнозування і ведення балансів платоспроможного попиту населення та пропонування на продовольчому ринку;
	удосконалення діяльності Аграрного фонду та Аграрної біржі з розвитком їх інфраструктури і формуванням державних продовольчих та фінансових резервів в обсягах, необхідних для гарантованого забезпечення стабільного функціонування аграрного ринку;
	оперативного застосування товарних і фінансових інтервенцій на визначені види продукції у разі її реалізації на аграрному ринку, щорічного обґрунтування мінімальних і максимальних цін для ефективного застосування інтервенцій з урахуванням інфляції та індексів цін;
	створення в системі Мінагрополітики служби державного моніторингу аграрного ринку для оперативного прийняття рішень з питань вжиття державою заходів для його регулювання та створення умов для вільного доступу всіх учасників аграрного ринку до інформації;
	удосконалення законодавчої та методичної бази у сфері здійснення контролю за якістю продукції, правилами торгівлі, ціновою політикою на аграрному ринку;
	посилення контролю за забезпеченням захисту прав споживачів;
	удосконалення механізму державної підтримки виробництва основних видів сільськогосподарської продукції для гарантування продовольчої безпеки;
	реалізація митної політики з дотриманням вимог СОТ;
	запровадження експертної оцінки майбутнього врожаю із застосуванням сучасних технологій досліджень і розрахунків;
	удосконалення статистичної звітності з метою достовірного оцінювання ємності внутрішнього аграрного ринку та експортного потенціалу.

Рис.3.3. Напрями активізації антикризової політики з регулювання сільського господарства[58]

Успішна діяльність сільського господарства значною мірою залежить від формування й функціонування внутрішнього аграрного ринку та його інфраструктури, створення ефективної маркетингової мережі руху сільськогосподарської продукції від виробника до споживача, яка забезпечила б

паритетність економічних інтересів виробників, переробників і споживачів. Особливості сільськогосподарського виробництва вимагають виваженої державної політики протекціонізму.

Дана програма визначає ряд способів розв'язання проблем агропромислового сектору шляхом розвитку соціальної сфери села та аграрного сектору засобами:

1) здійснення чіткого розмежування функцій і повноважень центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері розвитку сільських територій;

2) удосконалення на законодавчому рівні міжбюджетних відносин центральних та місцевих органів виконавчої влади, зокрема тих, що пов'язані з вирішенням питань фінансування проектів комплексного розвитку сільських територій;

3) забезпечення впровадження соціальних стандартів та нормативів у сільській місцевості;

4) визначення перспектив розвитку сільської поселенської мережі на період до 2015 року на основі розробленої та затвердженої в установленому порядку містобудівної документації;

5) визначення пріоритетів розвитку аграрного сектору з урахуванням зональних та регіональних особливостей;

6) удосконалення механізму надання державної підтримки аграрному сектору та забезпечення розвитку сільських територій з урахуванням вимог СОР;

7) створення організаційно-правових умов для розвитку паритетних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки;

8) юридичного та технічного оформлення права землеволодіння та землекористування;

9) урегулювання земельних відносин та раціоналізації землекористування, формування ринку земель сільськогосподарського призначення;

10) здійснення заходів щодо забезпечення розвитку інфраструктури аграрного ринку, диверсифікації каналів реалізації продукції, забезпечення якості та безпеки продовольства, регулювання попиту і пропонування, захисту ринку від імпорتنих товарів низької якості;

11) здійснення заходів щодо збільшення ємності ринку продукції сільського господарства та продуктів його переробки з урахуванням потреб населення, його купівельної спроможності та максимальних можливостей експорту;

12) інноваційно-інвестиційного зміцнення матеріально-технічної бази аграрного сектору, впровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій;

13) удосконалення страхової та податкової політики у сфері аграрного сектору;

14) підвищення ролі аграрної науки і освіти, розвитку дорадництва;

15) удосконалення системи управління в аграрному секторі;

16) збереження демографічного потенціалу і трудових ресурсів аграрного сектору, формування ефективної системи забезпечення галузі кадрами в результаті підготовки фахівців за цільовим направленням та залучення молодих фахівців для роботи на селі[58].

Якісність правового регулювання позначається на ефективності підприємницької діяльності. Постійною проблемою стають недоліки в державній системі оподаткування аграрних підприємств. Основний недолік і прорахунок полягає в ігноруванні специфіки продовольчого виробництва.

Таблиця 3.1

Етапи реалізації антикризових заходів в контексті Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року[59]

Період	Сутність	Зміст заходів	
2008-2009	Розроблення і прийняття в установленому порядку актів законодавства з питань забезпечення ефективного виконання програми	поліпшення умов проживання населення в сільській місцевості, удосконалення державних будівельних норм, проведення паспортизації сільських територій з визначенням засад оптимізації сільської поселенської мережі, статусу сільського населеного пункту, повноважень органів самоврядування щодо соціального розвитку поселенської мережі	
		створення Міжвідомчої координаційної ради з питань розвитку сільських територій	
		розроблення та затвердження державних програм виробництва і постачання сільгосптоваровиробникам мінеральних добрив, засобів захисту рослин та хімічних меліорантів, відновлення і реконструкції зрошувальних і осушувальних систем	
		удосконалення організаційно-правового механізму створення об'єднань особистих селянських господарств для спільного і ефективного використання земельних ділянок;	
		унормування ведення органічного сільського господарства та виробництва біопалива	
		участі держави у створенні інфраструктури оптових продовольчих ринків	
		внесення змін до актів законодавства щодо спеціальних режимів оподаткування;	
		здійснення комплексу заходів щодо приведення у відповідність з вимогами СОТ і директивами ЄС механізму надання державної підтримки та законодавчої бази з питань розвитку аграрного сектору;	
		створення у разі потреби додаткових державних та недержавних органів управління для організації здійснення передбачених Програмою заходів щодо забезпечення соціального розвитку сільських територій та розширення аграрного ринку;	
		проведення паспортизації сільських територій, розроблення з урахуванням її результатів регіональних програм їх розвитку та містобудівної документації, визначення обсягів та джерел фінансування;	
		проведення організаційної, інформаційно-роз'яснювальної роботи із забезпечення виконання Програми.	
		Формування ринку земель сільськогосподарського призначення	створення державного підприємства з розпоряджання землями державної форми власності; забезпечення раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів; здійснення контролю за дотриманням базових вимог і стандартів ведення сільськогосподарського виробництва як умови доступу до бюджетної підтримки розвитку агропромислового комплексу
			гармонізації стандартів якості на основні види сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів до міжнародних вимог
формування професійних і міжпрофесійних об'єднань товаровиробників із захисту їх інтересів та просування продукції на внутрішній і зовнішній ринок			
2010-2011	Виконання передбачених програмою соціальних і виробничих показників		
2011-2015	Виконання визначених заходів за кожним напрямом розвитку аграрного сектору та сільських територій	досягти передбачених Програмою обсягів виробництва продукції	
		передбачити подальшу роботу з розвитку села та аграрного сектору створити соціальні, економічні та інші умови для забезпечення необхідних темпів і обсягів виробництва та умов проживання сільського населення	

Серед основних завдань вищевказаної програми можна виділити:

- створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського та сільського населення;
- підвищення рівня ефективної зайнятості, посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва у сільській місцевості як основної умови підвищення рівня життя населення;
- підтримка конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах інтеграції України у світовий економічний простір;
- подолання стихійності та тінізації аграрного ринку;
- створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення.

Проведення координації та здійснення контролю за виконанням завдань програми покладається на Мінагрополітики та Міжвідомчу координаційну раду з питань розвитку сільських територій.

У даний час в Україні відсутня довгострокова стратегія щодо розвитку аграрного бізнесу. Значним стримувальним чинником у розвитку агробізнесу є недосконалість нормативної бази. Невиправдано було б стверджувати, що законодавча база аграрних реформувальних заходів відпрацьована достатньо і діє безвідмовно. В Україні донині немає закону з умовною назвою "Про аграрну реформу та стратегію розвитку агробізнесу в Україні". Ним, крім проголошення реформи, визначалися б найважливіші, базові, вихідні засади її здійснення щодо мети, організації здійснення, економічних механізмів, соціального забезпечення тощо. Відсутність закону не може не впливати негативно на її протікання і соціально- економічні наслідки.

Отже враховуючи світовий досвід розвитку світового господарства, у всіх країнах світу здійснюється політика державного регулювання аграрної сфери економіки. Ступінь її розповсюдження, а також співвідношення між

регулюванням і дерегулюванням державою аграрної сфери визначається поєднанням економічних і політичних завдань, які стоять перед державними органами країни в даний період. За дослідженнями Світового Банку на прикладі розвитку 18 країн за останні 25 років: чим менше країни ставлять сільське господарство у відносно гірші умови, тим вищі рівні їх зростання, як у сільському господарстві, так і в економіці в цілому.

Для більшості розвинутих країн це співвідношення (регулювання-дерегулювання) визначається національними інтересами виробників та споживачів продукції агросфери і щораз більше — особливо це стосується США і країн-членів ЄЕС — іншими макроекономічними завданнями. Оскільки грошові кошти, що виділяються на регулювання аграрної сфери розвинутих країн, це кошти, які перерозподіляються державою за рахунок податків, що збираються з фірм інших галузей і споживачів, то постійно виникає питання щодо ефективності їх використання, і чи не сприяють вони створенню бюджетного дефіциту. Практика, однак, показує, що, не дивлячись на контраргументи, розміри субсидій, які виділяються сільському господарству в розвинутих країнах, за останні роки не тільки не знизились, а навіть збільшилися.

Витрати на здійснення державного регулювання аграрної сфери — це плата, яку суспільство (держава) несе за стабільне і повне забезпечення населення продовольством, це для агросфери спосіб вистояти в цілому у міжгалузевій конкуренції.

Для України співвідношення між регулюванням і дерегулюванням агросфери за 1990-ті рр. драматично змінилося на користь останнього. Відбувалося це під переважним впливом політичних факторів, а серед економічних — виділявся фактор необхідності збалансувати державний бюджет. При цьому інтереси вітчизняних сільськогосподарських виробників, — а в перспективі українських споживачів — враховувались дуже слабо. Це, а також необхідність забезпечення національної безпеки (особливо при такій

суперечливій зовнішній політиці) викликає потребу в посиленні продуманого регулювання агросфери України в найближчі роки.

На основі проведеного дослідження нами були визначені основні напрямки антикризового регулювання сільського господарства України:

1. Проведення поміркованої експансивної монетарної політики, яка передбачає щорічне нарощування грошової маси у відповідних пропорціях відносно коефіцієнта зростання ВВП, паралельно — здійснення експансивної фіскальної політики, що характеризувалась би зниженням рівня оподаткування суб'єктів господарської діяльності та громадян, а також щорічне зростання державних витрат на 0,8—1 %, що в комплексі дозволило б активізувати виробництво і ліквідувати шок пропозиції в економіці.

У сучасних економічних умовах України найважливішим аспектом розв'язання цієї проблеми є зростання доходів населення, частка яких у структурі національного доходу держави є в кілька разів нижчою, ніж у розвинутих країнах. Тільки після того, як населення України почне робити банківські заощадження, з'явиться можливість для нагромадження грошової маси і здійснення вітчизняних інвестицій у виробництво.

2. В основу аграрної політики держави слід покласти концепцію паритету доходів сільськогосподарських виробників з доходами працівників інших галузей економіки, а також концепцію паритету віддачі ресурсів.

Концепція паритету доходів є набагато ширшою від концепції паритету цін. Вона полягає у вирівнюванні доходів трудівників сільського господарства з доходами працівників інших галузей економіки і передбачає комплекс спрямованих на це заходів: підтримання цін на промислові ресурси для сільського господарства, субсидування виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції (зокрема — тваринницької), створення сприятливого податкового режиму для аграрних підприємств, поліпшення соціальних умов на селі. Втілення в життя паритету доходів дозволить не лише підвищити доходи сільськогосподарських виробників, які сьогодні є вдвічі

нижчими за середні по народному господарству) але й в цілому збалансувати розвиток аграрної сфери економіки.

3. Потрібно змістити акценти урядової інтервенції в аграрну сферу економіки, зосередивши державну підтримку на виробництві ресурсів для сільського господарства. У першу чергу, це стосується субсидування сільськогосподарського машинобудування, виробництва мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин і тварин. Урядова інтервенція в сільське господарство взагалі може здійснюватись двома шляхами — через ринки сільськогосподарської продукції або через ринки ресурсів для галузі. Тобто, в умовах дефіциту державного бюджету існують дві альтернативи: або підтримувати ціни на продукцію сільського господарства, або субсидувати виробництво ресурсів для нього.

Аналіз досвіду підходів до вирішення цього питання в окремих країнах Заходу, а також певний вітчизняний досвід вирішення цієї проблеми показує, що, з позиції економіки в цілому, субсидування ресурсів для сільського господарства є доцільнішим, ніж підтримання цін на його продукцію. Таке субсидування дає змогу пожвавити вітчизняну промисловість, знизити виробничі витрати сільськогосподарських підприємств, що означає підвищення рівня ефективності господарювання в цілому та ефективності використання виробничих ресурсів зокрема в умовах нарощування обсягів виробництва.

Це стосується насамперед питання раціоналізації напрямів інвестиційних потоків. Для підвищення рівня ефективності економіки потік цих інвестицій повинен спрямовуватись у виробничі фонди, у впровадження у виробництво нових техніки і технологій. Особливість цього процесу полягає в тому, що з об'єктивних причин збільшення інвестицій у фонди здійснюється у промисловості та сфері послуг, а нові техніка і технології — як результат фондового переоснащення промисловості та науки — надходять до сільського господарства. Ці процеси супроводжуються підвищенням цін на продукцію промисловості та послуги, а також зниженням цін на продукцію сільського господарства. Тому, без зміщення існуючих акцентів урядової інтервенції в

економіку, неможливо забезпечити її зростання та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

4. Доцільно забезпечити нарощування обсягів виробництва перспективних видів експортної сільськогосподарської продукції.

Значною мірою це стосується високотрудомісткої продукції (що в наших умовах пояснює її низьку собівартість порівняно зі світовим рівнем собівартості одиниці відповідної продукції). Сюди відносяться: цукор, льон, овочі, молочні продукти, худоба, м'ясо. Саме структура собівартості цієї продукції (в тому числі і як сировини для виробництва відповідних харчових продуктів, де є висока питома вага затрат праці та порівняно низький рівень її оплати) робить її висококонкурентною на світових ринках.

Цей напрямок передбачає необхідність здійснення політики захисту внутрішнього ринку від імпоротної сільськогосподарської продукції шляхом запровадження тарифів на її відповідні вітчизняні різновиди. Тариф є доцільнішим, ніж квота, оскільки він підвищує ціну на внутрішньому ринку (порівняно зі світовою) тільки на розмір власне тарифу і ніколи не перевищить цього рівня. Тим часом, у випадку встановлення квот, будь-яке збільшення внутрішнього попиту спричинятиме необмежене зростання внутрішньої ціни, так як задоволення цього попиту неможливе за рахунок імпорту.

5. Слід кардинально вдосконалити фінансово-кредитний механізм, що обслуговує аграрне виробництво.

6. Одним з магістральних напрямів підвищення ефективності аграрного виробництва і найперспективнішою сферою залучення іноземних інвестицій є розвиток переробних галузей промисловості. Переробка сільськогосподарської сировини забезпечує втричі вищу прибутковість, ніж її виробництво. Тому, з огляду на привабливість цієї сфери вкладання інвестицій, на недорозвиненість переробної промисловості в Україні, а також на перспективний внутрішній ринок для якісних продуктів харчування вітчизняного виробництва, переробна сфера АПК повинна стати пріоритетним напрямом його розвитку. Це має проявлятися в орієнтації на створення високотехнологічних кооперативних

переробних підприємств та створення сприятливого економічного середовища для налагодження роботи на великих державних переробних підприємствах, які зараз здебільшого або не працюють взагалі, або завантажені на 10—20 %. Діяльність дрібних переробних виробництв на базі сільськогосподарських підприємств не є перспективною ні з позицій їх забезпечення сировиною, ні з точки зору наявності можливостей зниження собівартості продукції, запровадження високо механізованих технологій виробництва та досягнення високої якості кінцевої продукції.

7. Базовим чинником всіх трансформаційних процесів в АПК є реформування земельних відносин. Земля повинна стати повноцінною складовою економічного механізму, мати ринкову вартість і за цією вартістю, через земельну ренту, враховуватися у цінах на сільськогосподарську продукцію. Немає іншого, крім земельної ренти, джерела для відновлення та підвищення родючості землі. Тому формування реального земельного власника, ринкових механізмів визначення ціни на землю та її відображення в цінах на продукцію сільського господарства є визначальним фактором виходу АПК з економічної кризи і його подальшого розвитку.

Формування реальної ринкової вартості землі та її врахування в цінах на сільськогосподарську продукцію підвищать їх, дадуть можливість нормально запрацювати законові вартості, грошовому обігу, фінансово-кредитній системі та інфраструктурі, що обслуговує АПК (банкам, фондовим і товарним біржам, постачальницьким організаціям тощо). Тільки за цих умов сільськогосподарські підприємства зможуть одержати довгострокові іпотечні кредити під заставу землі. Сьогодні держава не забезпечує створення трьох основних умов для успішного сільськогосподарського виробництва — приватного землекористування, іпотечного кредитування під заставу земельних ділянок і нерухомості, вільного земельного ринку.

На основі всього перерахованого можна зробити висновок: реальне, а не деклароване регулювання здійснюється в інтересах агросфери (тобто в

інтересах фермерів, через них — в інтересах інших галузей агробізнесу, а потім вже в інтересах народного господарства).

Така відносно вигідна для сільського господарства політика регулювання в розвинутих країнах, а також те, що витрати на її здійснення (державні витрати) чітко визначені та відкриті для контролю, а вигоди для економіки в цілому не настільки очевидні, призвела до того, що в останні десятиріччя спостерігається зростання політики дерегулювання. Як наслідок, регулювання сільськогосподарського виробництва і всієї агросфери в цілому піддаються жорсткій критиці, та робляться спроби (щоправда, більше на рівні рекомендацій, ніж здійснених рішень) проведення політики дерегулювання в цьому секторі економіки як на національному, так, особливо, і на міжнародному рівні.

Здійснення політики антикризового регулювання, спрямованого на захист доходів сільськогосподарських виробників, призводить до багатьох побічних економічних проблем, зокрема, до недостатньої мобільності факторів виробництва в сільському господарстві. В цьому розумінні фермерські програми, безперечно, ведуть до самопоразки, оскільки виділені ними кошти капіталізуються в номінальну вартість активів, збільшуючи тим самим витрати виробництва. Недостатня мобільність факторів виробництва породжує недостатній рівень ефективності в аграрному секторі, що означає, в кінцевому підсумку, неефективне витрачання коштів платників податків. При здійсненні оцінки ефективності регулювання, і зокрема коштів, які виділяються як підтримка сільськогосподарським виробникам, слід враховувати, що постійно відбувається вульгарна підміна тези: добиваються виділення державних коштів для підтримки бідних (з низькими доходами) фермерів, а фактично отримують її великі фермерські господарства з найманими працівниками, чиї власники мають прибутки, які перевищують середні прибутки в інших галузях економіки. Такий стан справ викликаний тенденцією власників великих фірм витіснити дрібних фермерів завдяки своїй здатності захоплювати більше переваг від існуючих схем цінової підтримки.

3.2. Вдосконалення інструментарію антикризового регулювання сільського господарства

Сільське господарство з року в рік знаходиться фактично на межі лише простого відтворення через невідпрацьовані міжгалузеві економічні відносини у державі. У 2005-2010 роках середня норма прибутку на вкладений капітал становила у сільському господарстві 1,3%, у промисловості - 8,0%, у банківській сфері - 14,3%. У період фінансової кризи нижча норма прибутку була лише у будівництві, що призвело до зупинки цієї галузі. Сільськогосподарське ж виробництво зупинити неможливо. Тому за сучасного стану речей село, поступово деградує, виступає донором інших галузей економіки та міст країни - через відтік капіталу з села щорічно вимивається понад 60 млрд. грн., що не дозволяє здійснювати техніко-технологічне переоснащення сільського господарства, достойно оплачувати працю людей, відбудувати соціальну сферу села. Сільське господарство і нині залишається переважно збитковим, а обсяги державної підтримки вкрай недостатні для покриття відтоку капіталу з села.

Так, у 2010 році обсяг бюджетної підтримки сільськогосподарських підприємств становив лише 6,2% від обсягу виробленої валової сільськогосподарської продукції, що нижче у 9 разів у порівнянні з 1990 роком (рівень тотожних державних субвенцій в США становить 27%, країнах ЄС - 45%, Японії – 63%)[77].

Разом з тим ресурсний потенціал агропромислового комплексу, в основі якого високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, далеко не вичерпані. Забезпечити більш повне використання існуючого потенціалу можливо, за умови поглиблення антикризових заходів держави, спрямованих на формування ефективної науково – технологічної, цінової, податкової, бюджетної, фінансово – кредитної та страхової політики держави, раціональне поєднання галузевої і

територіально-самоврядної систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій.

Основною метою антикризового регулювання агропромислового комплексу як складової економіки України є перетворення його на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки держави та міцну економічну основу соціально – економічного розвитку українського села. Основні інструменти здійснення антикризового регулювання сільського господарства умовно можна поділити на декілька груп (рис.3.4).

Законодавча база аграрного антикризового регулювання перш за все передбачає[99, 100, 101]:

1) розділ земельних ділянок, майна, визначення їх частки між працівниками та іншими особами, які мають на це право, з тим щоб приватний сектор став домінуючим;

2) приватизацію підприємств переробної промисловості, постачання та збуту сільськогосподарської продукції, машин і механізмів;

3) розвиток фермерства;

4) розвиток сільськогосподарських товарних фірм;

5) лібералізацію цін на сільськогосподарську сировину і продукцію.

Вирішення цієї проблеми закладено в реформуванні власності на засоби виробництва і земельних відносин:

- реорганізації виробничих структур з державною та кооперативно-колгоспною власністю і зміною економічних відносин у підприємствах та в усій системі АПК;

- удосконаленні взаємовідносин сільського господарства і АПК з державою у вирішенні соціальних проблем села;

- створенні відповідної правової бази.

Рис.3.4. Напрямки удосконалення інструментарію антикризового регулювання сільського господарства

В перелічених вище напрямках реформування сільського господарства найбільш суперечливим є питання про форми господарювання в аграрному секторі економіки. метою врегулювання ситуації в аграрному секторі в листопаді 2008 року був прийнятий за основу законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання негативним наслідкам впливу світової фінансової кризи на розвиток агропромислового комплексу», яким передбачено фінансові інтервенції на аграрному ринку за рахунок коштів Стабілізаційного фонду. Також закон дозволив створити умови для реалізації продукції рослинництва за сприятливими цінами, захистити вітчизняний ринок тваринництва (законопроектом передбачається обмеження конкуренції на внутрішньому ринку з боку імпортерів шляхом тимчасового підвищення ввізного мита на окремі види сільськогосподарської продукції). 17 грудня 2008 року КМУ також видав розпорядження № 1565-р «Про затвердження плану невідкладних заходів щодо запобігання виникненню негативних наслідків для агропромислового комплексу, зумовлених впливом світової фінансової кризи». Заходами, запропонованими Кабінетом Міністрів, зокрема, передбачено тимчасове обмеження імпорту низки видів сільськогосподарської продукції, посилення захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції із застосуванням заходів нетарифного регулювання, зниження тарифів на перевезення сільськогосподарської продукції тощо.

Процес реформування сільськогосподарського виробництва відбувається в різних напрямках. Аналіз стану сільськогосподарського виробництва, проведений в розділі 2, свідчить, що виробничо-технологічні та соціальні структури колгоспів за формою і місткістю можуть відповідати вимогам ринкової економіки. Їм притаманний високий потенціал конкурентноздатності на перспективу, а за економічним змістом вони потребують докорінного реформування. Аналізуючи процес реформування земельних відносин, відзначимо, що він проходить у відповідності з існуючою законодавчою базою, також рішеннями обласної Ради народних депутатів. Одним з основних завдань антикризового регулювання є створення різних форм господарювання, в основі

яких є приватний власник землі і майна. Здійснюються передача земель колективних сільськогосподарських підприємств у колективну власність як форму функціонування приватної власності, їх паювання з визначенням кожного члену трудового колективу земельної частки (паю) з видачею відповідного державного сертифіката. Розвиваються земельно-орендні відносини. Проведена грошова оцінка сільськогосподарських угідь, яка враховується при визначенні вартості земельного паю і встановленні цін на сільськогосподарську продукцію та земельного податку. Джерелом земель для передачі їх у приватну власність та користування громадян були землі, включені в кооперативних, громадських і державних господарствах.

Напрями земельної реформи[125]:

- передача земель у приватну власність для ведення особистого підсобного господарства;
- передача земель громадянам для ведення селянського (фермерського) господарства;
- передача земель у власність і користування іншим підприємствам;
- проведення протиерозійних заходів;
- впровадження проекту земельної реєстраційної системи та банку земельно-кадастрових даних.

В сучасних умовах організація виробництва у первинних підрозділах характеризується тісним переплетінням і взаємодією різних форм власності (державної, приватної, особистої, кооперативної), що призводить до появи різних форм господарювання, різноукладності виробництва. Зміни у відносинах власності відбуваються:

- внаслідок передачі засобів виробництва в оренду на тривалий період;
- у результаті надання повної господарської та економічної самостійності аж до надання прав юридичної особи первинним виробничим підрозділам;
- через визначення відносин з державною власністю на основі договорів, шляхом роздержавлення і приватизації;

- внаслідок розширення внутрішньогосподарських товарно-грошових відносин.

Антикризове регулювання сільського господарства не може відбуватися без втручання держави. Провідна роль при розробці антикризової політики, визначенні заходів антикризового регулювання належить саме державі. Концептуальна схема механізму державного антикризового регулювання представлена на рис. 3.5. на різних стадіях кризи держава виконує різні функції: регулювання та стимулювання здійснюється під час найвищого розвитку галузі; функція стабілізації задіюється державою під час падіння галузі, спаду виробництва в неї; та до надзвичайних заходів держава вдається під час депресії в галузі та підйому.

Господарська реформа спрямовуватиметься на: забезпечення рівних умов розвитку різних форм господарських структур ринкового типу (господарських товариств, колективних сільськогосподарських підприємств, корпорацій кооперативів, селянських (фермерських) і особистих підсобних господарств) і створення мережі сервісної інфраструктури аграрного сектора, в тому числі на приватних, міжгосподарських та кооперативних засадах сільськогосподарського товаровиробника з використанням лізингових умов надання послуг, формування системи закупок продукції у населення, первинної її переробки, зберігання, пакування і транспортування, першочергове перетворення переробних і агросервісних підприємств у відкриті акціонерні товариства за участю сільськогосподарських товаровиробників, а державних сільськогосподарських підприємств у колективні сільськогосподарські підприємства чи у публічні акціонерні товариства.

Рис. 3.5. Концептуальна схема державного антикризового регулювання розвитку сільського господарства України

Створення на наступному етапі корпоратизованих сільськогосподарських підприємств шляхом добровільної горизонтальної інтеграції її структурних підрозділів, або приватно-орендних підприємств. На основі розпаювання земель і майна створюватимуться також товариства з обмеженою відповідальністю, командні товариства, селянські (фермерські) господарства. У процесі приватизації та реструктуризації господарств формуватимуться виробничі, переробні, збутові-закупівельні та обслуговуючі кооперативи.

При організації нових сільськогосподарських формувань на орендній або акціонерній основі, виникає необхідність у розширенні оперативного господарської самостійності госпрозрахункових підрозділів, створенні якісно нової організації структури господарства незалежно від форми власності. Економічні відносини в кооперативах можуть ґрунтуватися на різній основі: оренді майна, паях, придбанні акцій, викупі майна за рахунок кредитів, формуванні колективної власності, приватної власності. З огляду на сказане, пропонуємо логічну послідовність організаційно-економічних заходів по впровадженню моделей (вибору форми господарювання) після поділу господарства на земельні і майнові паї (рис.3.6)

При формуванні основних напрямів антикризового регулювання необхідно брати до уваги факт вступу України до світової організації торгівлі. Сільське господарство завжди було важливою складовою переговорного процесу в рамках вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ). Основною метою успішного завершення цих переговорів було забезпечення належного рівня підтримки агропромислового комплексу країни та створення умов для конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробника після вступу до СОТ. Країни, що приєднуються до Організації, відповідно до Угоди СОТ про сільське господарство беруть на себе певні зобов'язання щодо державної підтримки сільського господарства, доступу до ринку сільськогосподарських і продовольчих товарів, механізму оподаткування виробництва, експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі тощо.

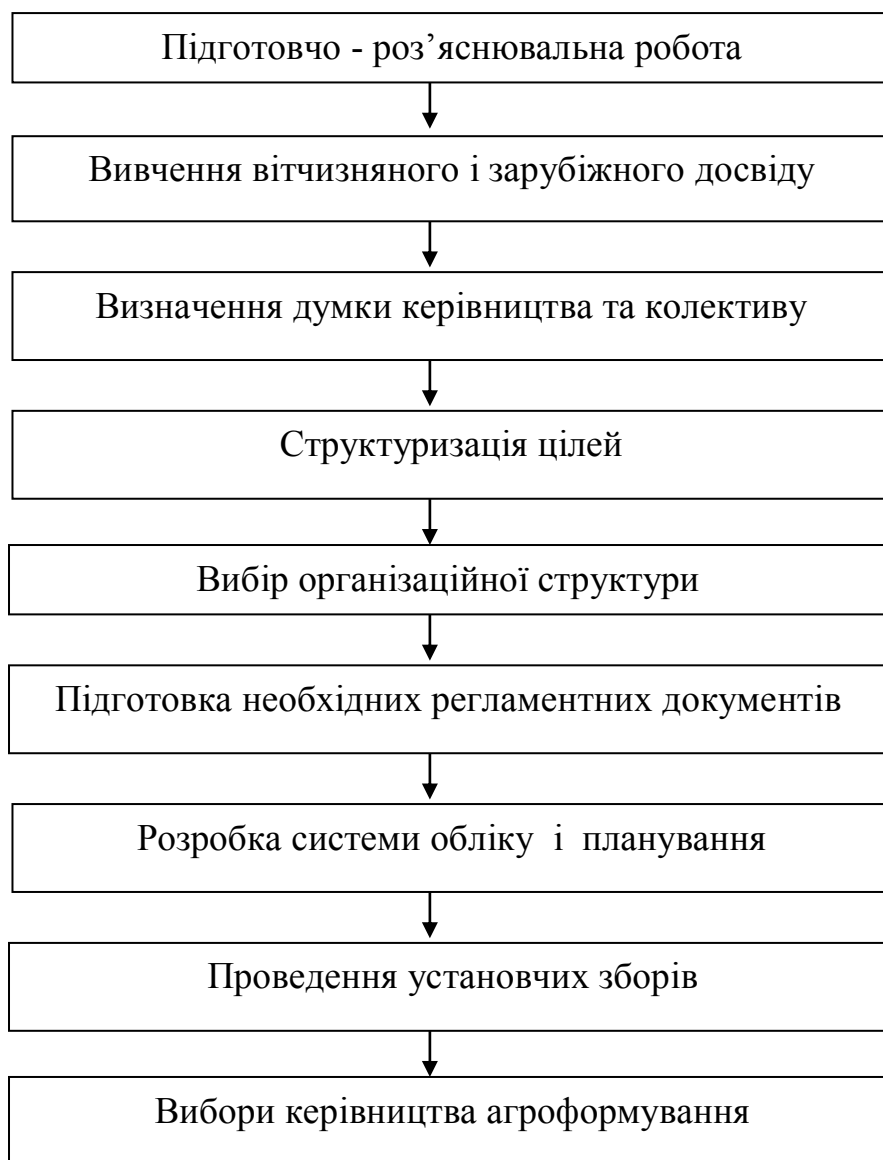

Рис. 3.6. Етапи створення агроформувань

Незважаючи на те, що з вступом до СОТ держава мусила здійснити певну лібералізацію доступу до ринку, Україні вдалось відстояти свою позицію та досягти компромісу стосовно принципових питань переговорів. Основні результати роботи наступні:

1. Державна підтримка. Принциповим досягненням переговорів можна вважати домовленість стосовно підтримки сільського господарства, яка дозволяє ефективно субсидувати агропромисловий комплекс.

Відповідно до загальноприйнятої практики, в системі СОТ діє правило щодо скорочення, для розвинених країн, домовленого сукупного виміру

підтримки сільського господарства на 20 % протягом шести років з моменту вступу до СОТ. В рамках поточного раунду переговорів Доха-Розвиток узгоджується 30% скорочення протягом п'яти років з дати завершення переговорів.

Завдяки своїй позиції на переговорах, Україна не має зобов'язань перед СОТ по скороченню внутрішньої підтримки, що надається через «жовті» програми. Є лише зобов'язання не перевищувати домовлений річний сукупний вимір підтримки (СВП). Щорічний СВП, який акумулює в собі окремі «жовті» програми підтримки, не повинен перевищувати для України 3 млрд. 43 млн. грн. При цьому, можливості надання підтримки не обмежуються цим показником. Додатково Україна може кожен рік витратити на жовті програми до 5% від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства та до 5% від річної вартості по кожному окремому продукту.

Як і всі країни – члени СОТ, Україна не має обмежень на т.зв. "зелені" програми внутрішньої підтримки сільського господарства, вплив яких на торгівлю відсутній або мінімальний, за умови, що ці програми відповідають умовам, визначеним в Угоді СОТ про сільське господарство. Бюджетне фінансування програм "зеленої скриньки" може бути збільшено Україною, тому що воно не обмежується з боку СОТ, - на видатки на створення інфраструктури, консалтинг, маркетингові послуги, охорону навколишнього середовища, навчання, інспектування продукції, розбудову сучасної системи технічних стандартів, прискорення роботи по їх гармонізації з міжнародними та європейськими.

Таким чином, домовлений рівень державної підтримки сільського господарства, за умов певного реформування механізму надання такої підтримки, передбачає достатні можливості для захисту вітчизняного агропромислового комплексу в умовах членства у СОТ та відповідає сучасним потребам.

Наразі необхідним є реформування механізму надання державної підтримки відповідно до принципів СОТ. Пошук оптимальних шляхів для

удосконалення підтримки сільського господарства та моніторинг зобов'язань, прийнятих у рамках СОТ є одним із головних аспектів співпраці департаменту із відповідними структурними підрозділами Мінагрополітики.

2. Встановлення тарифної квоти на цукор-сирець з тростини. Найбільші суперечки у вступному процесі викликали питання про доступ до вітчизняного ринку цукру-сирцю з тростини. Питання полягало у необхідності забезпечення мінімального доступу на вітчизняний ринок відповідно до правил СОТ (не менше 5% від внутрішнього споживання). Тариф на цукор білий та цукор-сирець на рівні 50%, але не менше 300 євро за тонну означав фактичне закриття ринку, неприйнятне не тільки для членів СОТ, а й для українського споживача - Україна протягом останніх років щорічно додатково ухвалювала квоти на пільговий імпорт цукру. В ході складного переговорного процесу була погоджена пропозиція української сторони про запровадження щорічної тарифної квоти в обсязі 260 тис. тонн (впливові країни – члени СОТ наполягали на 480 тис. тонн) зі ставкою ввізного мита 2% в межах квоти на ввезення цукру-сирцю з тростини, що є оптимальним обсягом для захисту ринку, забезпечення конкуренції і створення страхового фонду на випадок неврожаю цукрового буряку. Водночас поза межами квоти українська сторона відстояла захисний митний тариф зі ставкою 50%.

Зобов'язання стосовно встановлення та розподілу тарифної квоти на цукор-сирець з тростини містяться у Звіті Робочої групи з Розгляду заявки України про вступ до СОТ (параграф 136) та у частині I розділу I - Графіку поступок і зобов'язань по товарах, затвердженого Законом України "Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі" від 10 квітня 2008 року № 250-VI. З 2011 року Україна затвердить порядок розподілу тарифних квот на ввезення цукру-сирцю з тростини на підставі методу "Перший прийшов, перший отримав". З цією метою Урядом України було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 28.02.2011 № 204 "Про внесення змін до Порядку розподілу тарифної квоти на ввезення в Україну цукру-сирцю з тростини".

Відповідно до Постанови для подачі заявки до Мінекономіки з метою отримання ліцензії необхідним є попереднє погодження Державним агентством резерву та Мінагрополітики, що дозволяє здійснювати додаткове адміністрування з метою збереження рівноваги на вітчизняному ринку цукру.

3. Застосування спеціальних режимів оподаткування ПДВ сільськогосподарських товаровиробників. Важливим моментом переговорів стало також збереження Україною права застосування спеціального режиму оподаткування ПДВ для сільськогосподарських товаровиробників шляхом акумуляції, що в умовах нестачі вільних бюджетних коштів є вагомим та дієвим механізмом непрямою підтримки сільськогосподарських товаровиробників (щорічно близько 2 млрд. грн.).

Слід зазначити, що окремі країни – члени СОТ обґрунтовано відзначали невідповідність режиму акумуляції ПДВ вимогам Статті III ГАТТ 1994 "Національний режим щодо внутрішнього оподаткування та регулювання", відповідно до якої "Товари, які походять з території будь-якої сторони, імпортовані на територію будь-якої іншої сторони, не повинні підпадати, прямо чи опосередковано, під внутрішні податки та інші внутрішні збори будь-якого роду, які перевищують податки та збори, що прямо чи опосередковано застосовуються до аналогічних вітчизняних товарів...".

Незважаючи на це, делегація України змогла захистити режим акумуляції ПДВ, який передбачає застосування ПДВ за ставкою 20 % щодо всієї реалізованої сільськогосподарської продукції, незалежно від того, чи вона імпортована, чи вироблена на території України. Отже, відповідно до зобов'язань держави перед СОТ, у сільськогосподарському секторі відносин не забороняється використовувати механізм акумуляції ПДВ, направлений на підтримку вітчизняних виробників.

Крім того, з метою виконання зобов'язань, прийнятих у рамках СОТ та забезпечення належного рівня підтримки сільськогосподарських товаровиробників в умовах СОТ були прийняті певні законодавчі зміни,

спрямовані на збереження непрямой підтримки аграріїв в умовах членства в СОТ.

Відповідні дотації збережені і у прийнятому Податковому Кодексі України.

4. Участь у переговорах раунду Доха-Розвиток у сфері сільського господарства. Проект домовленості країн-членів СОТ у сфері сільського господарства містить в собі зобов'язання стосовно суттєвої лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією, зокрема значного скорочення рівнів субсидування та тарифів. Проект домовленості містить умови щодо скорочення субсидій, які викривлюють торгівлю (не менш як на 30%), тарифів та інші питання подальшої лібералізації торгівлі. Однак, завдяки консультаціям, проведеним у рамках СОТ, Україна приєдналась до групи країн, що нещодавно вступили до Організації, це дає змогу зберегти незмінним рівень підтримки сільського господарства та тарифів незалежно від результатів раунду Доха-Розвиток і додаткові конкурентні переваги на світовому ринку.

На сьогодні, з метою формування позицій з найважливіших питань порядку денного раунду "Доха – Розвиток", які відповідають зовнішньоекономічним інтересам України, центральні органи виконавчої влади розробляють пропозиції до позиційних документів від України.

Українська сторона приймає активну участь у роботі Дохійського раунду переговорів. Підготовлено позиційні документи України на переговорах раунду "Доха-Розвиток" у сфері сільського господарства. Матеріали направлено Представництву України у Женеві для подальших консультацій та переговорів стосовно проекту домовленостей з сільського господарства в рамках раунду "Доха-Розвиток" (TN/AG/W/4/Rev.4 від 06.12.2008).

Позицію України стосовно можливості застосування Україною спеціального захисного механізму (SSM) було офіційно підтримано в рамках групи країн, що нещодавно приєднались до СОТ, що зафіксовано у документі Комітету сільського господарства СОТ від 6 липня 2010 року JOB/AG/12 та розповсюдженого Секретаріатом серед країн-членів СОТ.

З метою захисту національних інтересів Мінекономіки спільно із відповідальними ЦОВВ підготовлено позиційний матеріал стосовно необхідності закріплення за Україною права використовувати зазначений захисний механізм, який обговорюється у рамках раунду "Доха-Розвиток". Повідомлення від України було офіційно розповсюджене Секретаріатом СОТ JOB/AG/14 від 20.09.2010.

Україна продовжуватиме роботу щодо забезпечення участі у багатосторонніх переговорах СОТ з метою формування та узгодження з членами СОТ позицій з найважливіших питань порядку денного раунду "Доха-Розвиток", які відповідають зовнішньоекономічним інтересам України та є чинником впливу на формування новітніх правил торгівлі на світовому рівні.

3.3 Економіко-математичне моделювання цінової політики в системі антикризового регулювання сільського господарства в Україні

Світова фінансова криза, яка в процесі свого розгортання породжує економічну кризу в багатьох країнах світу, змусила уряди і центральні банки вживати швидких і масштабних рішень щодо підтримання стійкості фінансової системи країни, забезпечення ліквідності банківської системи, підтримання виробництва і економічного зростання, а також мінімізації соціальних втрат працівників і населення.

Економічна стратегія — обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення масштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, гарантування економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту.

Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей народного господарства, засобів та способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних

процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві, та враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання.

Економічна тактика — сукупність найближчих цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу економічної політики в конкретних умовах, що складаються в поточному періоді розвитку народного господарства.

Здійснення державою економічної стратегії і тактики у сфері господарювання спрямовується на створення економічних, організаційних та правових умов, за яких суб'єкти господарювання враховують у своїй діяльності показники прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку.

Серед значного різноманіття антикризових заходів, які вживаються різними країнами світу, чільне місце посідають заходи, спрямовані на безпосередню підтримку компаній як фінансового, так і реального секторів економіки, що потерпають від кризи. Системним наслідком таких заходів, на думку авторів, має стати відновлення або прискорення економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності компаній, збереження, або збільшення зайнятості[13, 16].

У загальному розумінні ризик - це міра невизначеності, випадковості і конфліктності в людській діяльності, що характеризується можливою небезпекою, невдачею, відхиленням, або збитком.

Фінансово-економічний ризик (ризик у ділових операціях) - це об'єктивно-суб'єктивна економічна категорія, що відображає ступінь імовірності успіху (невдачі) в досягненні своїх цілей з урахуванням впливу контрольованих і неконтрольованих факторів при наявності прямих і зворотних зв'язків. Дане визначення відображає системний підхід і показує вплив системи внутрішніх факторів, конкуруючих систем і надсистеми в цілому.

П.М. Сорока та Б.П. Сорока [126] дають таке визначення категорії ризику - це об'єктивно - суб'єктивна категорія, яка пов'язана зі стохастичністю у функціонуванні будь-якої економічної системи і відображає міру або ступінь

досягнення сподіваного результату. Поряд з тим існує і інше визначення ризику як об'єктивно - суб'єктивної категорії, яка пов'язана з подоланням невизначеності, випадковості і конфлікту в ситуації неминучого вибору і відображає ступінь досягнення очікуваного результату. Ризик - об'єктивний фактор, органічно пов'язаний із фундаментальними інституціями сучасного суспільства. Джерела ризику досить різноманітні, але насамперед він виникає в умовах невизначеності, відсутності вичерпної інформації щодо умов прийняття рішень. Отже, тільки при багатоваріантності майбутнього, наявності елементів непередбаченості можна говорити про наявність ризику. Саме це визначення підкреслює взаємозв'язок ризиків з економічними кризами, яке передбачає передбачення майбутнього фінансового та економічного становища галузі та країни в цілому, і відповідну побудову багатоваріантної системи планів по пристосуванню діяльності до майбутніх умов.

Невизначеність є досить широким поняттям, яке відображає об'єктивну неможливість отримання абсолютного значення про внутрішні та зовнішні умови функціонування соціально-економічних систем, неоднозначність їх параметрів. Відповідно будь-яка галузь, в тому числі і сільське господарство, як відкрита система, перебуває під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, які породжують фінансові ризики. Об'єктивна складова ризику полягає в існуванні невизначеності функціонування економічних систем, що є основою фінансового ризику, а отже, й ризиків функціонування сільського господарства. Причин існування невизначеності досить багато, основними серед яких є динамічність бізнесу; мінливість економічної кон'юнктури; неповнота інформації про економічні процеси, об'єкти та явища; імовірнісний характер науково-технічного прогресу; вплив на економіку як відкриту систему інших систем – політичної, соціальної культурної тощо; форс-мажорні обставини, що можуть мати негативний вплив на підприємницьку діяльність[160].

На нашу думку, ризик розвитку сільського господарства пов'язаний із загрозою недоодержання додаткового прибутку. Ризик, що є наслідком порушення рівноваги в системному підході до управління, у свою чергу, є

причиною подальшого порушення стану рівноваги. Тому актуальними стають питання ефективного регулювання функціонування сільського господарства, що знаходиться під постійним впливом ризику. При цьому слід зазначити, що при відсутності альтернатив рішень відсутній і ризик. Отже, ризик може існувати лише за умови можливості активного управління та прийняття рішень.

Таким чином ризик можливий лише тоді, коли приймаються управлінські рішення в умовах невизначеності. Для характеристики ризику з точки зору антикризового управління слід розглянути його як узагальнену об'єктивно - суб'єктивну характеристику ситуації прийняття рішень в умовах невизначеності, яка відображає можливість прояву та значимість для суб'єкта, який приймає рішення, можливої суми збитків, внаслідок прийняття того чи іншого рішення.

Ризик функціонування сільського господарства є результатом взаємодії на ринку економічно самостійних суб'єктів господарювання, що прагнуть, по можливості, оптимізувати свою фінансово – господарську діяльність за рахунок інших суб'єктів господарювання. У цьому виявляється ризик, що є наслідком конфліктної ситуації, обумовленої наявністю в конкуруючих суб'єктів різних цілей, різних можливостей та способів їх використання, а також інформації щодо подальшого розвитку ситуації.

Вихідним пунктом в аналізі фінансово-економічного ризику повинен бути процес його ідентифікації і класифікації.

Заслуговує на значну вагу класифікація економічних ризиків, розроблених П.М. Сорокою та Б.П. Сорокою, в основу якої покладено поділ всіх ризиків на чисті та спекулятивні. Серед чистих ризиків автори виділяють природні, екологічні, політичні, технічні, виробничі, комерційні, ділові, інноваційні, венчурні, операційні. Серед спекулятивних виділяють фінансові, інвестиційні, інфляційні, процентні, кредитні, валютні. В цілому дана класифікація дозволяє поділити ризик на чистий та спекулятивний. Особливістю спекулятивного ризику є те, що його настання може призвести як до збитків, так і отримання додаткових економічних вигод.

Під зовнішніми або системними ризиками розуміють ризики, що не залежать від діяльності сільського господарських підприємств, тобто суб'єкт не може впливати на величину даних ризиків, а може лише спробувати передбачити момент їх виникнення та нейтралізувати їх негативний вплив. Серед таких ризиків слід виділити інфляційний, валютний, податковий, відсотковий, ціновий та інші види фінансових ризиків. Оцінка зовнішніх ризиків буде являти собою процес прогнозування розміру конкретного зовнішнього фінансового ризику в майбутньому. При цьому, прогнозування розміру фінансових ризиків може здійснюватися за допомогою різних методів, але найбільш вагомим є статистичний метод прогнозування, тобто прогнозування на основі достатньо великої інформаційно–аналітичної бази, що дозволяє досягнути великої точності прогнозних даних.

Для більш детального дослідження ризиків запропоновано два статистичні методи оцінки (прогнозування) їх рівня: графічний та аналітичний. Процес прогнозування буде проводитися наступним чином: спочатку буде зроблений прогноз рівня фінансового ризику за допомогою графічного методу, а потім отримані результати перевірено за допомогою аналітичного методу.

Економічний процес, який залежить від більш ніж одного фактору, можливо описати за допомогою багатofакторної регресії.

В загальному вигляді, якщо припустити, що $i = \overline{1, n}$, лінійна багатofакторна модель з n -змінними має вигляд:

$$y_i = b_0 + \sum_{i=1}^n b_i x_{it} = b_0 + b_1 x_{1t} + b_2 x_{2t} + \dots + b_m x_{mt} + e_t, \quad (3.1)$$

де x_{it} - аргументи, що задані;

b_i – невідомі параметри моделі, які необхідно оцінити;

e_t - випадкова величина, яка є відхиленням від теоретичної функціональної залежності t -му році.

Побудуємо економетричну модель залежності середньої ціни реалізації продукції рослинництва від урожайності основних сільськогосподарських культур ц. з 1 га та обсягу виробництва, тис. т.

Вхідні дані для моделювання відображено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Вхідні дані для моделювання середньої ціни реалізації на продукцію рослинництва

Роки	Зернові та зернобобові культури			Цукрові буряки (фабричні)			Соняшник			Картопля			Овочі відкритого ґрунту		
	Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц з 1 га	Обсяг виробництва, тис. т.	Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами	Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц з 1 га	Обсяг виробництва, тис. т.	Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами	Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц з 1 га	Обсяг виробництва, тис. т.	Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами	Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц з 1 га	Обсяг виробництва, тис. т.	Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами	Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц з 1 га	Обсяг виробництва, тис. т.	Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами
	X1	X2	Y	X1	X2	Y	X1	X2	Y	X1	X2	Y	X1	X2	Y
1996	15,9	10021	171,4	167	6150	61,7	9	30,3	301,6	168	16872,8	259,8	161	161	321,6
1997	17,6	11245	182,9	161	4676,7	70,6	6	26	249,2	119	11814,6	191,8	157	157	333,5
1998	14,6	8358	163,6	157	3487	56,8	5,1	24,4	320,3	139	13298,1	211,9	188	188	400,5
1999	14,5	7449	204	170	3414	107,8	6,9	54,5	495,1	73	7305,1	398,4	166	166	607,5
2000	16	8323,4	461,3	185	33413,5	133	6,7	66,4	510	149	14711,4	430,4	118	118	634
2001	19,1	10832,4	397,2	166	3574,1	165,4	5,2	35,3	568,8	127	13084,3	361,9	122	122	727
2002	22,9	12376,7	300,5	237	4497,2	153,1	9,6	62,2	747,3	112	11497,4	473,5	123	123	1003,3
2003	22,3	10573,1	523,2	246	4764,3	163,2	9,2	116,2	877,9	148	15216,4	526,6	132	132	923,2
2004	30,2	18680,8	467,1	268	5763,6	147	8,2	61,8	1050,8	155	15718,3	484,8	137	137	1601,3
2005	25,8	15946,7	368,6	319	6951	176,1	11,2	122,4	1181,9	132	12583,4	642,6	128	128	1857,1
2006	23,3	12967	500,4	351	7892,4	176,1	11,4	134,7	1127,5	166	14785,4	995,2	158	158	1850,9
2007	28,9	16509	831,9	308	4133,4	144,3	15	125,8	1927,2	185	16102,1	917,6	170	170	2164,1
2008	32,1	21613,6	837,5	367	3672,3	179	16,3	369	1903,6	179	15070,2	1036,3	202	202	2881,2
2009	31,9	20489,7	767,2	371	2214,4	202,9	15,8	379,6	3136,1	185	15346,8	1151,4	181	181	3101,6
2010	25,1	15182,5	1160,5	316	3664,6	416,4	15,7	610,4	2892,4	141	11780	1947,9		159	4567,5

Як і у випадку простої лінійної регресії, невідомі параметри можна визначити за допомогою методу найменших квадратів (1 МНК), тобто мінімізувати суму квадратів відхилень:

$$\min \sum_{i=1}^n e_t^2 = \min \sum_{i=1}^n (y_i - b_0 - b_1 x_{1t} - b_2 x_{2t} - \dots - b_{et})^2, \quad (3.2)$$

де b_1, b_2, \dots, b_n – параметри багатofакторної регресії;

x_1, x_2, \dots, x_n – аргументи, що задані;

e_t - випадкова величина, яка є відхиленням від теоретичної функціональної залежності t-му році.

Для того, щоб знайти **min**, необхідно прирівняти до нуля часткові похідні цієї функції. В результаті отримаємо систему нормальних рівнянь, розв'язавши яку отримаємо вирази для знаходження невідомих параметрів **b**, тобто:

$$\partial \sum_{i=1}^n e_i^2 / \partial b_j = -2 \sum_{i=1}^n (y_i - b_0 - b_1 x_{1t} - b_2 x_{2t} - \dots - b_{et} x_{et}) x_{ji} = 0, \quad (3.3)$$

де $j = \overline{0, m}$.

Система «нормальних» рівнянь для визначення параметрів багатofакторної регресії має вигляд:

$$\begin{cases} b_0 n + b_1 \sum_{i=1}^n x_{1i} + b_2 \sum_{i=1}^n x_{2i} + \dots + b_m \sum_{i=1}^n x_{mi} = \sum_{i=1}^n y_i \\ b_0 \sum_{i=1}^n x_{1i} + b_1 \sum_{i=1}^n x_{1i}^2 + b_2 \sum_{i=1}^n x_{1i} x_{2i} + \dots + b_m \sum_{i=1}^n x_{1i} x_{mi} = \sum_{i=1}^n y_i x_{1i} \\ \dots \\ b_0 \sum_{i=1}^n x_{mi} + b_1 \sum_{i=1}^n x_{1i} x_{mi} + b_2 \sum_{i=1}^n x_{2i} x_{mi} + \dots + b_m \sum_{i=1}^n x_{mi}^2 = \sum_{i=1}^n y_i x_{mi} \end{cases}$$

Розрахункові дані для складання системи нормальних рівнянь відображено у додатках А.1-А.5.

Розв'яжемо систему методом оберненої матриці.

1. Матриця аргументів для моделювання середньої ціни реалізації зернових та зернобобових культур:

$$A = \begin{vmatrix} 15 & 340 & 200\,568 \\ 340 & 8\,262 & 4\,929\,888 \\ 200\,568 & 4\,929\,888 & 2\,965\,250\,772 \end{vmatrix}$$

Матриця вільних членів матиме вигляд:

$$S = \begin{vmatrix} 1814144 \\ 1037008 \\ 496879 \end{vmatrix}$$

Побудуємо обернену матрицю:

$$A = \begin{vmatrix} 0,22 & 0,00 & 0,00 \\ -1,38 & 0,00 & -0,01 \\ -3,05 & 0,00 & -0,01 \end{vmatrix}$$

Шляхом добутку оберненої матриці на матрицю вільних членів отримаємо матрицю параметрів:

$$S1 = \begin{vmatrix} 0,01 \\ 1,27 \\ 0,57 \end{vmatrix}$$

Отже, маємо наступні параметри моделі:

$$b_0 = 0,01;$$

$$b_1 = 1,27;$$

$$b_2 = 0,57.$$

Отримана синтезована багатофакторна модель має вигляд:

$$y = 0,01 + 1,27x_1 + 0,57x_2$$

2. Матриця аргументів для моделювання середньої ціни реалізації цукрових буряків:

$$A = \begin{vmatrix} 15 & 3\,789 & 98\,269 \\ 3\,789 & 1\,049\,661 & 23\,053\,114 \\ 98\,269 & 23\,053\,114 & 1\,448\,397\,230 \end{vmatrix}$$

Матриця вільних членів матиме вигляд:

$$S = \begin{vmatrix} 2353 \\ 651786 \\ 14467132 \end{vmatrix}$$

Побудуємо обернену матрицю:

$$A = \begin{vmatrix} 0,92 & -0,0030 & 0,0000 \\ 0,00 & 0,0000 & 0,0000 \\ 0,00 & 0,0000 & 0,0000 \end{vmatrix}$$

Шляхом добутку оберненої матриці на матрицю вільних членів отримаємо матрицю параметрів:

$$S1 = \begin{vmatrix} -2,04 \\ 0,62 \\ 0,0002 \end{vmatrix}$$

Отже, маємо наступні параметри моделі:

$$b_0 = -2,04;$$

$$b_1 = 0,62;$$

$$b_2 = 0,0002.$$

Отримана синтезована багатофакторна модель має вигляд:

$$y = -2,04 + 0,62x_1 + 0,0002x_2$$

3. Матриця аргументів для моделювання середньої ціни реалізації олійних культур

$$A = \begin{vmatrix} 15 & 151 & 2\ 219 \\ 151 & 1\ 749 & 30\ 120 \\ 2\ 219 & 30\ 120 & 733\ 802 \end{vmatrix}$$

Матриця вільних членів матиме вигляд:

$$S = \begin{vmatrix} 17290 \\ 220490 \\ 4515186 \end{vmatrix}$$

Побудуємо обернену матрицю:

$$A = \begin{vmatrix} 0,78 & -0,09 & 0,00 \\ -0,09 & 0,01 & 0,00 \\ 0,00 & 0,00 & 0,00 \end{vmatrix}$$

Шляхом добутку оберненої матриці на матрицю вільних членів отримаємо матрицю параметрів:

$$S1 = \begin{vmatrix} -367,29 \\ 111,50 \\ 2,69 \end{vmatrix}$$

Отже, маємо наступні параметри моделі:

$$b_0 = -367,29;$$

$$b_1 = 111,5;$$

$$b_2 = 2,69.$$

Отримана синтезована багатофакторна модель має вигляд:

$$y = -367,29 + 111,5x_1 + 2,69x_2$$

4. Матриця аргументів для моделювання середньої ціни реалізації картоплі:

$$A = \begin{vmatrix} 15 & 2\ 178 & 205\ 186 \\ 2\ 178 & 329\ 190 & 30\ 744\ 031 \\ 205\ 186 & 30\ 744\ 031 & 2\ 890\ 529\ 521 \end{vmatrix}$$

Матриця вільних членів матиме вигляд:

$$S = \begin{vmatrix} 10030 \\ 1534155 \\ 138331640 \end{vmatrix}$$

Побудуємо обернену матрицю:

$$A = \begin{vmatrix} 2,35 & 0,00 & 0,00 \\ 0,00 & 0,00 & 0,00 \\ 0,00 & 0,00 & 0,00 \end{vmatrix}$$

Шляхом добутку оберненої матриці на матрицю вільних членів отримаємо матрицю параметрів:

$$S1 = \begin{vmatrix} 788,96 \\ 30,24 \\ -0,33 \end{vmatrix}$$

Отже, маємо наступні параметри моделі:

$$b_0 = 788,96;$$

$$b_1 = 30,24;$$

$$b_2 = -0,33.$$

Отримана синтезована багатофакторна модель має вигляд:

$$y = 788,96 + 30,24x_1 - 0,33x_2$$

5. Матриця аргументів для моделювання середньої ціни реалізації овочів:

$$A = \begin{vmatrix} 15 & 2\ 335 & 2\ 302 \\ 2\ 335 & 374\ 277 & 367\ 941 \\ 2\ 302 & 367\ 941 & 362\ 694 \end{vmatrix}$$

Матриця вільних членів матиме вигляд:

$$S = \begin{vmatrix} 22974 \\ 3826829 \\ 3676101 \end{vmatrix}$$

Побудуємо обернену матрицю:

$$A = \begin{vmatrix} 2,57 & 0,00 & -0,02 \\ 0,00 & 0,00 & 0,00 \\ -0,02 & 0,00 & 0,00 \end{vmatrix}$$

Шляхом добутку оберненої матриці на матрицю вільних членів отримаємо матрицю параметрів:

$$S1 = \begin{vmatrix} -845,00 \\ 96,03 \\ -81,92 \end{vmatrix}$$

Отже, маємо наступні параметри моделі:

$$b_0 = -845;$$

$$b_1 = 96,03;$$

$$b_2 = -81,92.$$

Отримана синтезована багатофакторна модель має вигляд:

$$y = -845 + 96,03x_1 - 81,92x_2$$

Шляхом підстановки значень аргументів у рівняння, одержимо трендові значення кількості не працюючих осіб (табл. 3.3):

**Трендові значення середньої ціни реалізації продукції рослинництва
протягом 1996-2010 рр.**

Роки	Середня ціна реалізації зернових та зернобобових культур	Середня ціна реалізації цукрових буряків	Середня ціна реалізації олійних культур	Середня ціна реалізації картоплі	Середня ціна реалізації овочів
1996	234,95	103,37	717,64	304,92	1426,62
1997	289,83	99,34	371,58	491,27	1370,18
1998	210,07	96,61	266,93	606,82	1807,57
1999	226,51	104,71	548,52	587,39	1497,16
2000	279,76	119,90	558,19	443,15	819,91
2001	373,32	102,25	307,37	314,47	876,35
2002	523,98	146,73	870,26	384,20	890,46
2003	536,84	152,40	970,76	246,38	1017,44
2004	734,99	166,32	713,08	292,54	1087,99
2005	582,77	198,38	1210,43	630,84	961,01
2006	529,79	218,53	1265,78	932,79	1384,29
2007	722,07	190,97	1643,27	1073,11	1553,60
2008	759,56	227,70	2441,71	1231,96	2005,10
2009	776,13	229,91	2414,45	1322,17	1708,80
2010	566,29	195,87	3023,47	1167,90	4567,52

Для перевірки адекватності багатofакторної моделі використовують F-критерій Фішера:

$$F_{розр}(v_1 v_2) = \left[\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}{n-1} \right] : \left[\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - y_{ti})^2}{n-m} \right], \quad (3.4)$$

де $F_{розр}(v_1 v_2)$ – розрахункове значення критерію Фішера з $v_1 = n - 1$, $v_2 = n - m$ ступенями вільності;

y_i – фактичне значення функції у i -му році;

y_{ti} – трендове значення функції у i -му році;

\bar{y} – середнє значення залежної змінної;

n – кількість періодів;

m – кількість змінних.

Для нашого випадку $F_{крит} = 2,16$. Розрахункові дані для визначення критерію Фішера та коефіцієнту детермінації відображено у додатках Б.1-Б.5. Розраховані значення критерію Фішера відображено у таблиці 3.4

Таблиця 3.4

Розраховані значення критерію Фішера

Роки	Модель середньої ціни реалізації зернових та зернобобових культур	Модель середньої ціни реалізації цукрових буряків	Модель середньої ціни реалізації олійних культур	Модель середньої ціни реалізації картоплі	Модель середньої ціни реалізації овочів
Критерій Фішера	7,53	6,71	22,14	8,17	2,21

$F_{розрах} > F_{крит}$, отже моделі є адекватними та можуть бути використаними для прогнозування залежної змінної.

Визначимо коефіцієнт детермінації (див. формулу):

$$R^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (y_{ti} - \bar{y})^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}, \quad (3.5)$$

де R^2 – коефіцієнт детермінації;

y_i – фактичне значення функції у i -му році;

y_{ti} – трендове значення функції у i -му році;

\bar{y} – середнє значення залежної змінної.

Розраховані значення коефіцієнта детермінації відображено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Розраховані значення коефіцієнта детермінації

Роки	Модель середньої ціни реалізації зернових та зернобобових культур	Модель середньої ціни реалізації цукрових буряків	Модель середньої ціни реалізації олійних культур	Модель середньої ціни реалізації картоплі	Модель середньої ціни реалізації овочів
Критерій Фішера	0,78	0,82	0,85	0,83	0,84

Значення коефіцієнта детермінації свідчить є дуже близьким до 1 та свідчить про те, що рівнянням регресії обумовлено від 78 до 85% дисперсії, на частку інших факторів припадає від 15 до 22%.

Далі спрогнозуємо результативний показник на 2011 та 2012 роки, для цього відобразимо дані точкового прогнозу незалежних змінних у табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Дані точкового прогнозу незалежних змінних

Роки	Модель середньої ціни реалізації зернових та зернобобових культур		Модель середньої ціни реалізації цукрових буряків		Модель середньої ціни реалізації олійних культур		Модель середньої ціни реалізації картоплі		Модель середньої ціни реалізації овочів	
	X1	X2	X1	X2	X1	X2	X1	X2	X1	X2
2011	25,71	15526,60	325,93	3498,91	16,15	649,07	139,2	11440,48	194,07	158,87
2012	26,33	15870,70	335,87	3333,21	16,59	687,75	137,4	11100,96	196,13	158,73

За допомогою синтезованої багатofакторної моделі (див. формулу) та даних табл. визначимо прогнозний обсяг середньої ціни реалізації продукції рослинництва (табл. 3.7):

Таблиця 3.7

Прогнозний обсяг середньої ціни реалізації продукції рослинництва

Роки	Модель середньої ціни реалізації зернових та зернобобових культур	Модель середньої ціни реалізації цукрових буряків	Модель середньої ціни реалізації олійних культур	Модель середньої ціни реалізації картоплі	Модель середньої ціни реалізації овочів
2011	588,38	202,04	3177,19	1225,44	4776,91
2012	610,47	208,20	3330,91	1282,97	4986,30

Для того, щоб знайти верхню та нижню межу прогнозного інтервалу нам необхідно визначити ширину інтервального прогнозу. Це можливо здійснити за допомогою такої формули:

$$\Delta = t_{\alpha} \sqrt{\frac{\sum (y_i - y_{ti})^2}{n(n-1)}} \quad (3.6)$$

де Δ - напівширина інтервалу довіри;

y_i – фактичне значення функції у i -му році;

y_{ti} – трендове значення функції у i -му році;

n – кількість періодів.

Розрахуємо верхню і нижню межі прогнозного інтервалу для прогнозованого періоду. Напівширина довірчого інтервалу дорівнює (табл. 3.8):

Таблиця 3.8

**Верхня та нижня межа інтервалу довіри для моделей середньої ціни
реалізації продукції рослинництва**

Роки	Модель середньої ціни реалізації зернових та зернобобових культур		Модель середньої ціни реалізації цукрових буряків		Модель середньої ціни реалізації олійних культур		Модель середньої ціни реалізації картоплі		Модель середньої ціни реалізації овочів	
	Верхня межа інтервалу довіри	Нижня межа інтервалу довіри	Верхня межа інтервалу довіри	Нижня межа інтервалу довіри	Верхня межа інтервалу довіри	Нижня межа інтервалу довіри	Верхня межа інтервалу довіри	Нижня межа інтервалу довіри	Верхня межа інтервалу довіри	Нижня межа інтервалу довіри
2011	968,73	208,02	323,42	80,66	3988,44	2365,94	1725,14	725,73	5824,14	3729,68
2012	990,82	230,11	329,58	86,82	4142,16	2519,66	1782,68	783,26	6033,53	3939,07

Темпи росту середньої ціни реалізації продукції рослинництва Чернігівського регіону до 1996 р. відображено у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

**Темпи росту середньої ціни реалізації продукції рослинництва
Чернігівського регіону до 1996 р., %**

Роки	Середня ціна реалізації зернових та зернобобових культур	Середня ціна реалізації цукрових буряків	Середня ціна реалізації олійних культур	Середня ціна реалізації картоплі	Середня ціна реалізації овочів
1997	123,36	96,10	51,78	161,11	96,04
1998	89,41	93,46	37,20	199,01	126,70
1999	96,41	101,30	76,43	192,64	104,95
2000	119,07	115,99	77,78	145,33	57,47
2001	158,89	98,91	42,83	103,13	61,43
2002	223,01	141,95	121,27	126,00	62,42
2003	228,49	147,43	135,27	80,80	71,32
2004	312,83	160,90	99,36	95,94	76,26
2005	248,04	191,91	168,67	206,89	67,36
2006	225,49	211,41	176,38	305,91	97,03
2007	307,32	184,74	228,98	351,93	108,90
2008	323,28	220,28	340,24	404,03	140,55
2009	330,33	222,42	336,44	433,61	119,78
2010	241,02	189,49	421,31	383,02	320,16
2011	250,42	195,45	442,73	401,89	334,84
2012	259,82	201,42	464,15	420,75	349,52

Графічно темпи росту середньої ціни реалізації продукції рослинництва Чернігівського регіону до 1996 р. відображено на рис. 3.7.

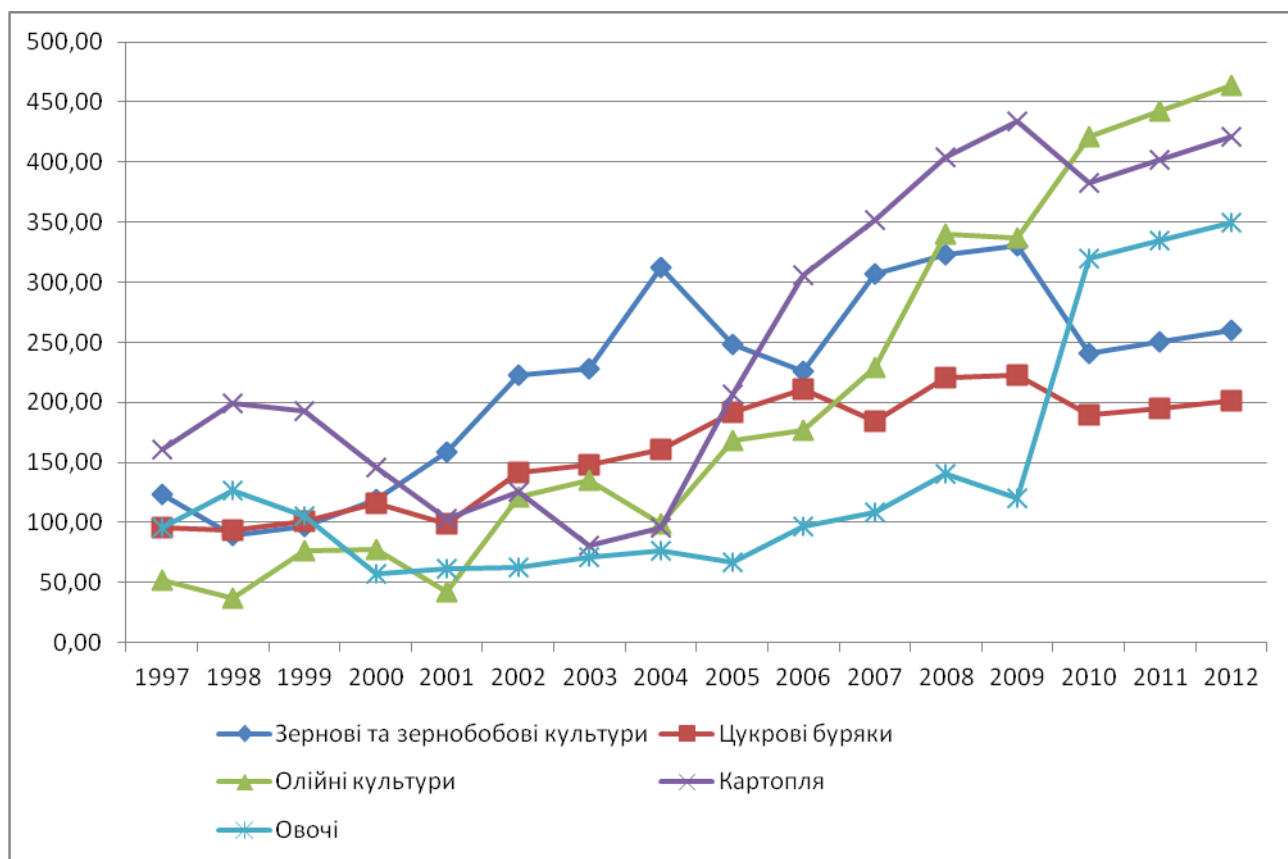

Рис. 3.7 Темпи росту середньої ціни реалізації продукції рослинництва до 1996 р., %

Отже, найбільші темпи росту середньої ціни реалізації картоплі (433,61%) маємо у 2009 році, зернових та зернобобових культур (330,33%) також у 2009 році; овочів (320,16%) – у 2010 році; цукрових буряків (222,42%) - у 2009 році, олійних культур (421,31%) - у 2010 році.

У прогностному періоді темпи росту середньої ціни реалізації продукції рослинництва Чернігівського регіону збільшуватимуться. У 2012 році маємо такі прогностні значення темпів росту середньої ціни реалізації: картопля - 420,75%, зернових та зернобобових культур - 259,82%; овочів - 349,52%; цукрових буряків 201,42% - у 2009 році, олійних культур - 464,15%.

Побудуємо економетричну модель залежності середньої ціни реалізації продукції тваринництва від поголів'я, тис. голів та обсягу виробництва тис. т.

Таблиця 3.10

Вхідні дані для моделювання середньої ціни реалізації на продукцію тваринництва

Роки	Худоба та птиця			Молоко та молочні продукти			Яйця		
	Поголів 'я худоби та птиці, тис. голів	Обсяг виробництва, тис. т.	Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами	Поголів 'я корів, тис. голів	Обсяг виробництва, тис. т.	Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами	Поголів 'я птиці, тис. голів	Обсяг виробництва, тис. т.	Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами
	X1	X2	Y	X1	X2	Y	X1	X2	Y
1996	7898	94,3	321,6	761,9	1037,5	885,6	314,5	5802,9	185,9
1997	7455	81,6	333,5	679,6	918,9	926,1	323,9	5811,4	209
1998	7249	73,3	400,5	669,6	763,7	1300,6	332,9	5831,9	263,6
1999	7040	72,3	607,5	641,4	689,7	1520,4	335,8	5945,5	334,9
2000	7066	64,4	634	601,1	584	2292,7	339,3	5883,7	525,9
2001	6877	59,6	727	635,3	504,4	3852,9	353	5982,5	575,6
2002	6814	60,8	1003,3	649,5	484,6	3212,8	376,4	6203,5	476,2
2003	7030	64,1	923,2	621,4	451	3137,5	364,2	6165,8	655,3
2004	6973	56,3	1601,3	621,6	384,1	5015,9	357,1	5831,8	795,8
2005	6511	53,2	1857,1	633,6	356,2	7016,9	358,7	5808,9	1050,8
2006	6437	53,1	1850,9	611	345,1	6052,2	325,2	5394	1025,8
2007	6031	54,1	2164,1	578,6	325,3	6594,9	290,5	4731,9	1617,8
2008	5377	45,5	2881,2	580,2	294,8	10592,7	270,2	4160,4	1974,2
2009	4737	40,1	3101,6	591,8	271,3	9905,2	247,2	3711,5	1765,9
2010	4239	40,3	4567,5	581,1	257,5	10122,2	257	3737,9	2823,4

Розрахункові дані для складання системи нормальних рівнянь наведено у додатках .

1. Матриця аргументів для моделювання середньої ціни реалізації худоби та птиці:

$$A = \begin{vmatrix} 15 & 97\,734 & 913 \\ 97\,734 & 651\,278\,219 & 6\,135\,759 \\ 913 & 6\,135\,759 & 58\,705 \end{vmatrix}$$

Матриця вільних членів матиме вигляд:

$$S = \begin{vmatrix} 22974 \\ 132781835 \\ 1179006 \end{vmatrix}$$

Побудуємо обернену матрицю:

$$A = \begin{vmatrix} 3,75 & 0,00 & 0,03 \\ 0,00 & 0,00 & 0,00 \\ 0,03 & 0,00 & 0,00 \end{vmatrix}$$

Шляхом добутку оберненої матриці на матрицю вільних членів отримаємо матрицю параметрів:

$$S1 = \begin{vmatrix} 9105,35 \\ -1,15 \\ -1,41 \end{vmatrix}$$

Отже, маємо наступні параметри моделі:

$$b_0 = 9105,35;$$

$$b_1 = -1,15;$$

$$b_2 = -1,41.$$

Отримана синтезована багатofакторна модель має вигляд:

$$y = 9105,35 + 1,15x_1 - 1,41x_2$$

2. Матриця аргументів для моделювання середньої ціни реалізації молока та молочної продукції:

$$A = \begin{vmatrix} 15 & 9\,458 & 7\,668 \\ 9\,458 & 5\,995\,492 & 4\,979\,941 \\ 7\,668 & 4\,979\,941 & 4\,739\,563 \end{vmatrix}$$

Матриця вільних членів матиме вигляд:

$$S = \begin{vmatrix} 72429 \\ 43979715 \\ 27142404 \end{vmatrix}$$

Побудуємо обернену матрицю:

$$A = \begin{vmatrix} 47,03 & -0,09 & 0,01 \\ -0,09 & 0,00 & 0,00 \\ 0,01 & 0,00 & 0,00 \end{vmatrix}$$

Шляхом добутку оберненої матриці на матрицю вільних членів отримаємо матрицю параметрів:

$$S1 = \begin{vmatrix} 5871,70 \\ 9,48 \\ -13,73 \end{vmatrix}$$

Отже, маємо наступні параметри моделі:

$$b_0 = -5871,7;$$

$$b_1 = 9,48;$$

$$b_2 = -13,73.$$

Отримана синтезована багатофакторна модель має вигляд:

$$y = 5871,7 + 9,48x_1 - 13,73x_2$$

3. Матриця аргументів для моделювання середньої ціни реалізації яєць:

$$A = \begin{vmatrix} 15 & 4\,846 & 81\,004 \\ 4\,846 & 1\,587\,954 & 26\,631\,204 \\ 81\,004 & 26\,631\,204 & 448\,010\,161 \end{vmatrix}$$

Матриця вільних членів матиме вигляд:

$$S = \begin{vmatrix} 14280 \\ 4286135 \end{vmatrix}$$

$$\left| 68608657 \right|$$

Побудуємо обернену матрицю:

$$A = \begin{vmatrix} 6,26 & -0,04 & 0,00 \\ -0,04 & 0,00 & 0,00 \\ 0,00 & 0,00 & 0,00 \end{vmatrix}$$

Шляхом добутку оберненої матриці на матрицю вільних членів отримаємо матрицю параметрів:

$$S1 = \begin{vmatrix} 3556,80 \\ 19,98 \\ -1,68 \end{vmatrix}$$

Отже, маємо наступні параметри моделі:

$$b_0 = 3556,8;$$

$$b_1 = 19,98;$$

$$b_2 = -1,68.$$

Отримана синтезована багатofакторна модель має вигляд:

$$y = 3556,8 + 19,98x_1 - 1,68x_2$$

Шляхом підстановки значень аргументів у рівняння, одержимо трендові значення кількості не працевлаштованих осіб (табл. 3.11).

Для перевірки адекватності багатofакторної моделі використовують F-критерій Фішера. Розрахункові дані для обчислення критерію Фішера та коефіцієнту детермінації наведено у додатках.

Для нашого випадку $F_{крит} = 2,16$.

Таблиця 3.11

**Трендові значення середньої ціни реалізації продукції тваринництва
протягом 1996-2010 рр.**

Роки	Середня ціна реалізації худоби та птиці	Середня ціна реалізації молока та молочних продуктів	Середня ціна реалізації яєць
1996	104,00	1154,53	105,24
1997	422,54	305,88	278,83
1998	670,99	1730,96	424,29
1999	913,05	2479,96	291,63
2000	893,62	3549,65	465,27
2001	1118,52	4967,19	573,27
2002	1188,54	5373,77	670,09
2003	936,45	5568,84	489,54
2004	1012,74	6489,60	908,06
2005	1547,93	6986,57	978,46
2006	1632,89	6924,75	1005,15
2007	2098,29	6889,52	1422,62
2008	2861,33	7323,60	1975,85
2009	3604,56	7756,35	2269,41
2010	4177,05	7844,44	2420,96

Таблиця 3.12

Розраховані значення критерію Фішера

Роки	Модель середньої ціни реалізації худоби та птиці	Модель середньої ціни реалізації молока та молочних продуктів	Модель середньої ціни реалізації яєць
Критерій Фішера	14,34	3,95	13,3

$F_{розр} > F_{крит}$. Модель є адекватною і її можна використовувати для прогнозування залежної змінної.

Визначимо коефіцієнт детермінації (див. табл. 3.13):

Таблиця 3.13

Розраховані значення коефіцієнту детермінації

Роки	Модель середньої ціни реалізації худоби та птиці	Модель середньої ціни реалізації молока та молочних продуктів	Модель середньої ціни реалізації яєць
Критерій Фішера	0,89	0,78	0,93

Значення коефіцієнту детермінації свідчить є дуже близьким до 1 та свідчить про те, що рівнянням регресії обумовлено від 78 до 93% дисперсії, на частку інших факторів припадає від 7 до 12%.

Далі спрогнозуємо результативний показник на 2011 та 2012 роки, для цього відобразимо дані точкового прогнозу незалежних змінних у табл. 13.

Таблиця 3.14

Дані точкового прогнозу незалежних змінних

Роки	Модель середньої ціни реалізації худоби та птиці		Модель середньої ціни реалізації молока та молочних продуктів		Модель середньої ціни реалізації яєць	
	X1	X2	X1	X2	X1	X2
2011	3994,96	36,70	569,05	205,50	253,17	3600,23
2012	3751,02	33,10	556,99	153,50	249,33	3462,57

За допомогою синтезованої багатофакторної моделі (див. формулу) та даних табл. визначимо прогнозне значення середньої ціни реалізації продукції тваринництва (табл. 3.15):

Таблиця 3.15

Прогнозний обсяг середньої ціни реалізації продукції тваринництва

Роки	Модель середньої ціни реалізації худоби та птиці	Модель середньої ціни реалізації молока та молочних продуктів	Модель середньої ціни реалізації яєць
2011	4462,47	8444,37	2575,34
2012	4747,89	9044,30	2729,72

Розрахуємо верхню і нижню межі прогнозного інтервалу для прогнозованого періоду. Напівширина довірчого інтервалу дорівнює (табл. 3.16):

Таблиця 3.16

Верхня та нижня межа інтервалу довіри для моделей середньої ціни реалізації продукції тваринництва

Роки	Модель середньої ціни реалізації худоби та птиці		Модель середньої ціни реалізації молока та молочних продуктів		Модель середньої ціни реалізації яєць	
	Верхня межа інтервалу довіри	Нижня межа інтервалу довіри	Верхня межа інтервалу довіри	Нижня межа інтервалу довіри	Верхня межа інтервалу довіри	Нижня межа інтервалу довіри
2011	5512,40	3412,54	10839,63	6049,11	3236,98	1913,71
2012	5797,82	3697,96	11439,56	6649,04	3391,36	2068,09

Темпи росту середньої ціни реалізації продукції тваринництва Чернігівського регіону до 1996 р. відображено у табл. 3.17.

Таблиця 3.17

**Темпи росту середньої ціни реалізації продукції тваринництва
Чернігівського регіону до 1996 р., %**

Роки	Середня ціна реалізації худоби та птиці	Середня ціна реалізації молока та молочних продуктів	Середня ціна реалізації яєць
1997	406,28	26,49	264,94
1998	645,18	149,93	403,16
1999	877,93	214,80	277,11
2000	859,25	307,45	442,10
2001	1075,50	430,23	544,73
2002	1142,82	465,45	636,72
2003	900,44	482,35	465,17
2004	973,78	562,10	862,85
2005	1488,40	605,14	929,74
2006	1570,08	599,79	955,10
2007	2017,59	596,74	1351,79
2008	2751,28	634,34	1877,47
2009	3465,93	671,82	2156,42
2010	4016,40	679,45	2300,42
2011	4290,84	731,41	2447,11
2012	4565,28	783,38	2593,80

Графічно темпи росту середньої ціни реалізації продукції тваринництва Чернігівського регіону до 1996 р. відображено на рис. 3.8.

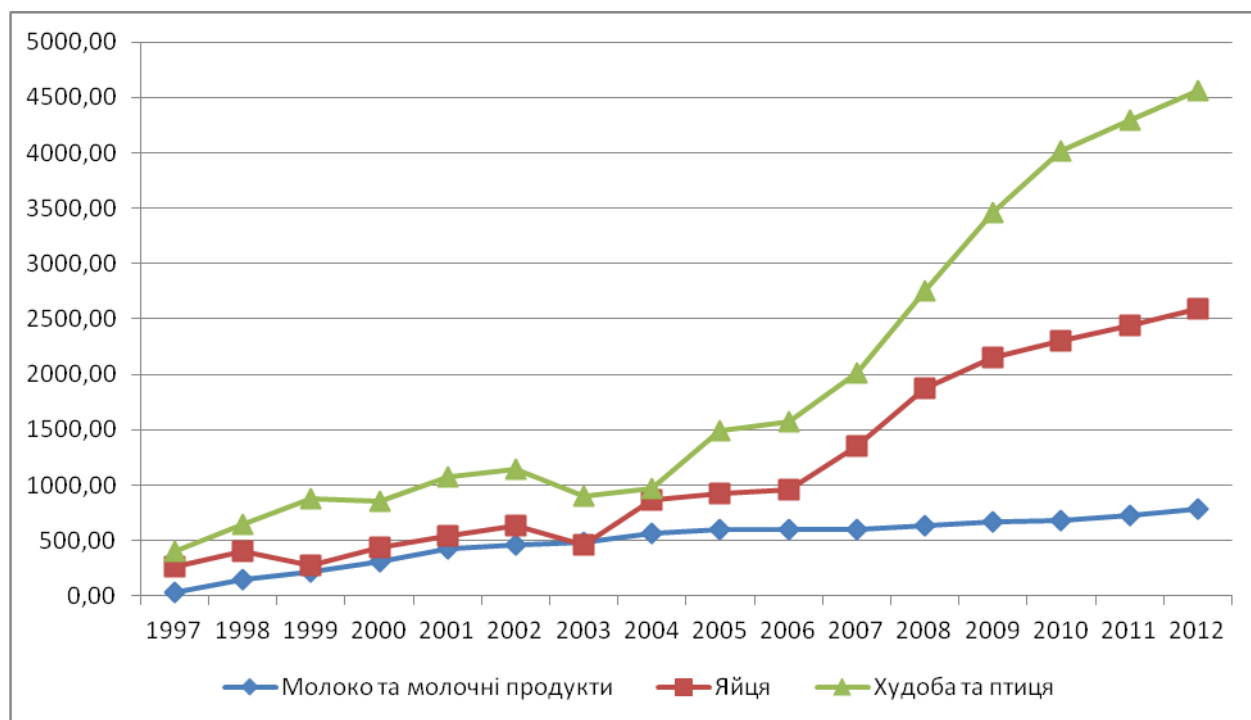

Рис. 3.8. Темпи росту середньої ціни реалізації продукції тваринництва до 1996 р., %

Отже, необхідно зазначити, що темпи росту середньої ціни реалізації продукції тваринництва у декілька разів перевищують темпи росту середньої ціни реалізації рослинництва. Найбільші темпи росту середньої ціни реалізації худоби та птиці (4016,40%) маємо у 2010 році, молока та молочних культур (679,45%) також у 2010 році; овочів (2300,42%) – у 2010 році.

У прогностному періоді темпи росту середньої ціни реалізації продукції рослинництва Чернігівського регіону збільшуватимуться. У 2012 році маємо такі прогностні значення темпів росту середньої ціни реалізації: худоби та птиці 4565,28%, молока та молочних культур - 783,38% також у 2010 році; овочів - 2593,80%.

Виходячи із фактичних та прогностних значень середньої ціни реалізації сільськогосподарської продукції Чернігівського регіону, визначимо індекси цін протягом 1997-2012 рр.

Отже, індекси цін на сільськогосподарську продукцію протягом 1997-2012 рр. поступово зростає і у прогностні 2011-2012 рр. коливається у межах від 1,03 до 1,06.

Таблиця 3.18

Індекси цін на продукцію сільського господарства Чернігівського регіону протягом 1997-2012 рр.

Галузь	Показник	Рік															
		1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Рослинництво	Індекс цін на зернові та зернобобові культури	1,23	0,72	1,08	1,24	1,33	1,4	1,02	1,37	0,79	0,91	1,36	1,05	1,02	0,73	1,04	1,04
	Індекс цін на цукрові буряки	0,96	0,97	1,08	1,15	0,85	1,44	1,04	1,09	1,19	1,1	0,87	1,19	1,01	0,85	1,03	1,03
	Індекс цін на олійні культури	0,52	0,72	2,05	1,02	0,55	2,83	1,12	0,73	1,7	1,05	1,3	1,49	0,99	1,25	1,05	1,05
	Індекс цін на картоплю	1,61	1,24	0,97	0,75	0,71	1,22	0,64	1,19	2,16	1,48	1,15	1,15	1,07	0,88	1,05	1,05
	Індекс цін на овочі	0,96	1,32	0,83	0,55	1,07	1,02	1,14	1,07	0,88	1,44	1,12	1,29	0,85	2,67	1,05	1,04
Тваринництво	Індекс цін на худобу та птицю	4,06	1,59	1,36	0,98	1,25	1,06	0,79	1,08	1,53	1,05	1,29	1,36	1,26	1,16	1,07	1,06
	Індекс цін на молоко та молочні продукти	0,26	5,66	1,43	1,43	1,4	1,08	1,04	1,17	1,08	0,99	0,99	1,06	1,06	1,01	1,08	1,07
	Індекс цін на яйця	2,65	1,52	0,69	1,6	1,23	1,17	0,73	1,85	1,08	1,03	1,42	1,39	1,15	1,07	1,06	1,06
Середній індекс цін на продукцію галузі		1,53	1,72	1,19	1,09	1,05	1,40	0,94	1,19	1,30	1,13	1,19	1,25	1,05	1,20	1,05	1,05

Не дивлячись на сталу тенденцію підвищення цін реалізації на сільськогосподарську продукцію, за останні роки галузь рослинництва мала невисокий рівень рентабельності, а тваринництво взагалі було збитковим. Тому для створення повноцінного аграрного ринку в першу чергу необхідно посилити державне регулювання і підтримку прибутковості аграрних товаровиробників шляхом надання фінансової допомоги у вигляді дотацій.

На основі дослідження можна зробити висновок про низьку результативність використання однофакторних моделей в сучасних умовах для прогнозування стану економіки, а застосування багатфакторних моделей вимагає великого обсягу інформації, яка характеризується складністю в отриманні.

З урахуванням запропонованої моделі було розраховано скорегований (рекомендований) індекс цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами, який би дозволив підвищити ефективність їх функціонування. Кінцевим результатом повинна стати зміна рівня рентабельності за окремими видами сільськогосподарської продукції і як наслідок підвищення ефективності заходів антикризового регулювання.

Тобто, чим досконаліше враховані ризики, тим менше перешкод для досягнення мети, цілей та задач антикризової політики сільськогосподарських підприємств, і тим вищий рівень захисту від наслідків кризових явищ (див. рис. 3.9).

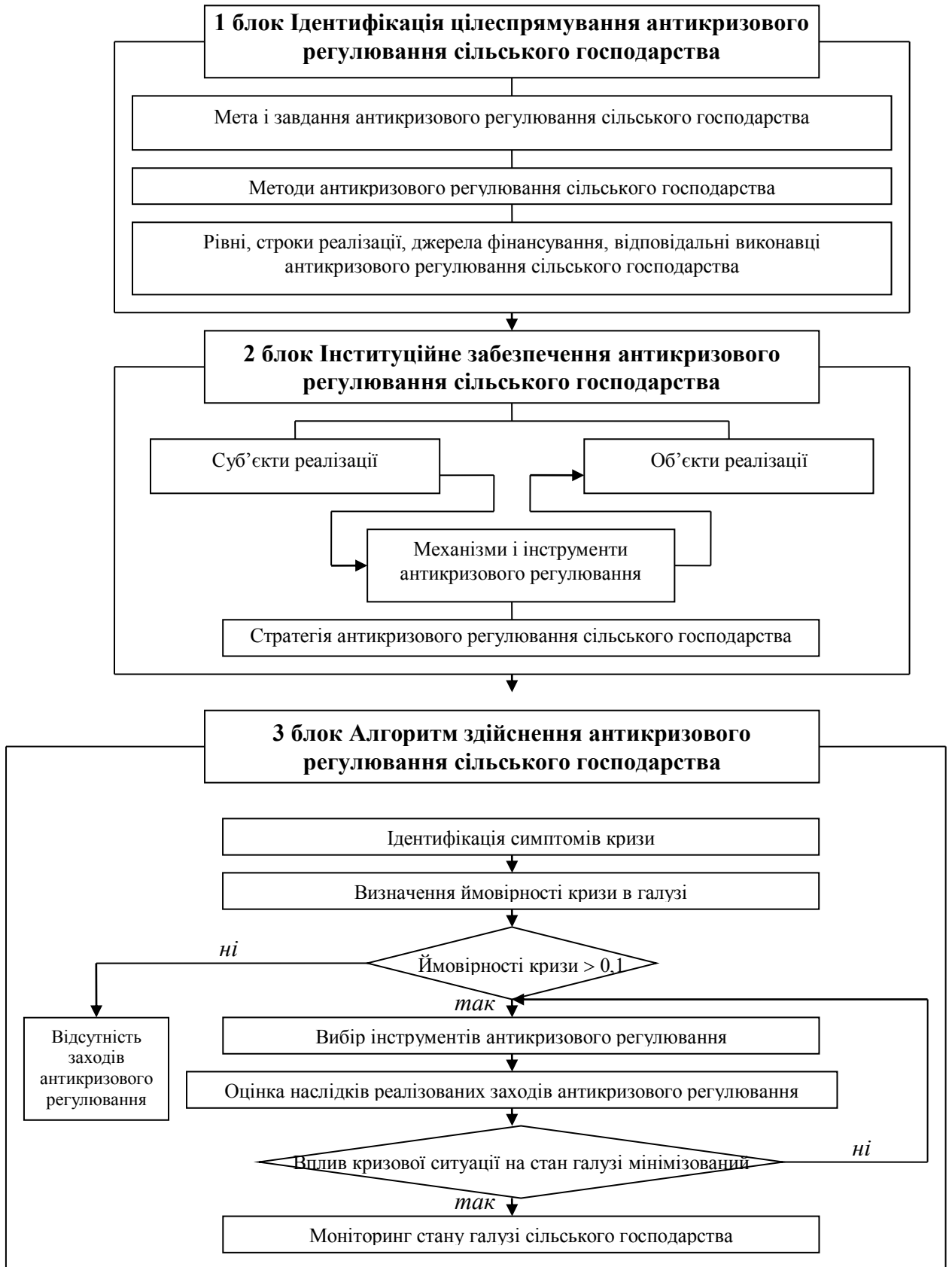

Рис. 3.9. Модель антикризового регулювання сільського господарства

Повний цикл антикризового регулювання сільського господарства включає три основні блоки:

1. ідентифікація цілеспрямованого антикризового регулювання сільського господарства;
2. інституційне забезпечення антикризового регулювання сільського господарства;
3. алгоритм здійснення заходів антикризового регулювання сільського господарства.

Базовим блоком даної схеми необхідно вважати алгоритм здійснення антикризових заходів, який може застосовуватися як до галузі в цілому, так і до окремих суб'єктів сільського господарства.

Висновки до третього розділу

З метою підвищення ефективності функціонування сільського господарства в Україні сформульовані такі пропозиції з удосконалення антикризового регулювання:

1. Основною метою антикризового регулювання агропромислового комплексу як складової економіки України є перетворення його на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки держави та міцну економічну основу соціально – економічного розвитку українського села.

2. Антикризова політика держави в сільському господарстві - це набір методів, важелів та інструментів, який має на меті недопущення прояву кризових явищ та створення умов для розвитку даної галузі, як важливої складової механізму забезпечення продовольчої, інноваційної та економічної складових національної безпеки.

3. Реалізація політики антикризового регулювання, яка спрямована на захист доходів сільськогосподарських виробників, призводить до багатьох

побічних економічних проблем, зокрема, до недостатньої мобільності факторів виробництва в сільському господарстві. Недостатня мобільність факторів виробництва породжує недостатній рівень ефективності в аграрному секторі, що означає, в кінцевому підсумку, неефективне витрачання коштів платників податків.

4. Основним завданням антикризової політики в сільському господарстві України є забезпечення наукових і інноваційних засад припинення спаду та нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної сільгосппродукції. Для вирішення цих проблем необхідно визначити пріоритети в аграрній науці та інноваційній діяльності на найближчу перспективу, у тому числі передбачити перебудову соціально-економічних відносин, розвиток сільських територій, вітчизняного сільськогосподарського машинобудування і технічного сервісу, розширення використання біотехнологій, ресурсо- та енергозбереження.

5. З метою підвищення ефективності заходів антикризового регулювання було здійснено структурування інструментарію регулювання на 6-ть основних груп: державне фінансування, планування та прогнозування, правове регулювання, податкові заходи, грошово-кредитні заходи та страхування і лізинг.

6. Антикризове регулювання сільського господарства не може відбуватися без втручання держави. Провідна роль при розробці антикризової політики, визначенні заходів антикризового регулювання належить саме державі.

7. Розроблено концептуальну схему державного механізму антикризового регулювання, яка дозволяє визначити функції держави на різних стадіях кризи в сільському господарстві: регулювання та стимулювання здійснюється під час найвищого розвитку галузі; функція стабілізації задіюється державою під час падіння галузі, спаду виробництва в неї; та до надзвичайних заходів держава вдається під час депресії в галузі.

8. При формуванні основних напрямів антикризового регулювання необхідно брати до уваги факт вступу України до світової організації торгівлі.

Сільське господарство завжди було важливою складовою переговорного процесу в рамках вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ). Визначено основні принципи співпраці, які полягають у державній підтримці вітчизняного сільськогосподарського виробника, застосування спеціальних режимів оподаткування ПДВ сільськогосподарських товаровиробників, проведення земельної реформи, лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією.

9. Для отримання об'єктивних висновків про прояв та поглиблення симптомів кризових явищ у сільському господарстві запропоновано модель антикризового регулювання сільського господарства в Україні. Згідно з якою, повний цикл антикризового регулювання сільського господарства включає три основні блоки: ідентифікацію цілеспрямованого антикризового регулювання сільського господарства; інституційне забезпечення антикризового регулювання сільського господарства; алгоритм здійснення заходів антикризового регулювання сільського господарства.

10. Необхідність економіко-математичного прогнозування розвитку сільського господарства України пов'язана зі специфікою функціонування галузі, та причинами виникнення кризових явищ в ній. Для прогнозування середньої ціни реалізації сільськогосподарської продукції за видами діяльності (тваринництва та рослинництва) на основі врахування таких економічних показників як обсяг виробництва, середні ціни реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами, урожайність сільськогосподарських культур, рівень рентабельності (збитковості) господарської діяльності розроблено інтегральний показник середньої ціни сільськогосподарської продукції, який дозволить оцінити вплив даних факторів на результати функціонування сільського господарства та врахувати їх при розробці та реалізації заходів антикризового регулювання даної галузі.

Основні положення розділу, результати дослідження і висновки опубліковані в наукових працях автора [13, 16, 162].

ВИСНОВКИ

Природа економічних криз визначає головну мету антикризових перетворень, умови стійкого розвитку економіки, напрями регулювання процесів змін елементів і взаємозв'язків економічної системи задля забезпечення їхньої синхронізації й збалансованості. Провідна роль у рішенні цього завдання приділяється державному регулюванню. Саме в руках держави зосереджені найбільш діючі важелі впливу на процеси, що протікають в економічній системі й за її межами.

На основі проведеного дослідження варто зробити наступні висновки.

1. Антикризове регулювання можна визначити як процес, за допомогою якого здійснюється вплив держави на економіку з метою скорочення строків і зменшення глибини кризи, а також пом'якшення його негативних соціально-економічних наслідків. Основними функціями державного антикризового регулювання є: вироблення заходів стабілізації економіки під час кризових потрясінь; захист ключових підприємств, що перебувають у стратегічно важливих галузях, від кризових процесів, що протікають в економіці.

2. Стабільний економічний розвиток, економічне зростання повинні бути основною метою антикризового регулювання. З огляду на це, антикризове регулювання повинне здійснюватись з врахуванням стратегії економічного розвитку країни. Базуючись на цьому, підходи до антикризового регулювання економіки мають бути орієнтовані не лише на подолання наслідків кризи, але, в першу чергу, на забезпечення трансформаційних змін в економіці як наслідок ефективної поведінки держави до та під час економічної кризи. В першу чергу це стосується світової економічної кризи, зважаючи на неможливість в умовах глобалізації уникнути її впливу для конкретної держави.

3. Антикризове регулювання сільського господарства представляє собою процес регулювання на основі моніторингу сучасного стану, виявлення кризових факторів, реалізації комплексу антикризових заходів, підвищення

ефективності гнучкості прийняття та реалізації рішень, що побудовано на особливостях функціонування сільського господарства в Україні і має на меті виявлення кризових факторів і їх попередження для забезпечення стійкого розвитку даної галузі.

4. Метою державного регулювання сільського господарства є досягнення ефективного і стабільного функціонування економіки та на цій основі — поступального економічного, соціального, наукового і культурного розвитку України, забезпечення внутрішньої та зовнішньої екологічної, продовольчої, економічної, політичної, соціальної безпеки та самостійності і незалежності для населення і країни. Антикризова політика держави в сільському господарстві представляє набір методів, важелів та інструментів, який має на меті недопущення прояву кризових явищ та створення умов для розвитку даної галузі, як важливої складової механізму забезпечення продовольчої, інноваційної та економічної складових національної безпеки.

5. Сучасний стан сільського господарства вимагає вдосконалення методичних підходів до антикризового регулювання сільського господарства в контексті Національної доктрини розвитку агропромислового комплексу України до 2015 р., які, на відміну від існуючих, повинні враховувати інноваційні регулятори трансформації національної економіки.

6. На основі дослідження тенденцій розвитку сільського господарства України визначено причини низької ефективності його функціонування, зокрема: відсутність достатнього рівня фінансування сільського господарства; слабкий вплив державного регулювання; низький рівень техніко-технологічного забезпечення галузі. Комплексна оцінка стану сільського господарства дозволила ідентифікувати системну, всеохоплюючу кризу в галузі. За період 2001-2010рр. валова додана вартість сільського господарства та обсяги виробництва сільської продукції зменшились в 2 рази, також відбулося зниження вартості основних засобів на 83,3 %, а кількість найманих працівників зменшилась на 63,8 %.

7. Оцінка розвитку сільського господарства Чернігівської області дало

змогу виявити негативні тенденції зміни рентабельності майже по всіх видах продукції сільського господарства. Переорієнтація виробників на виробництво продукції рослинництва, як більш рентабельної, що призвело до диспропорції співвідношення продукції рослинництва й тваринництва в загальному обсязі валової продукції галузі.

8. Результати аналізу свідчать, що майже всі галузеутворюючі підприємства сільського господарства Чернігівської області за 2006-2010рр. мають високу та дуже високу ймовірність банкрутства. А масштаб кризи сільськогосподарської галузі можна оцінити як "важка криза" чи "катастрофа". Це відповідно, вимагає необхідності впровадження антикризового регулювання даної галузі.

9. Ресурсний потенціал агропромислового комплексу, в основі якого високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, далеко не вичерпаний. Забезпечити більш повне використання існуючого потенціалу можливо, за умови поглиблення антикризових заходів держави, спрямованих на формування ефективної науково – технологічної, цінової, податкової, бюджетної, фінансово – кредитної та страхової політики держави, раціональне поєднання галузевої і територіально-самоврядної систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій.

10. Антикризове регулювання сільського господарства не може відбуватися без втручання держави. Провідна роль при розробці антикризової політики, визначенні заходів антикризового регулювання належить саме державі. На різних стадіях кризи держава виконує різні функції: регулювання та стимулювання здійснюється під час найвищого розвитку галузі; функція стабілізації задіюється державою під час падіння галузі, спаду виробництва в неї; та до надзвичайних заходів держава вдається під час депресії в галузі та підйому.

З огляду на це дисертація має вагомe значення для подальшого розвитку теорії та практики формування та реалізації заходів антикризового регулювання

сільського господарства в ринкових умовах. В сьогоднішніх умовах стратегічною метою економічної і соціальної політики має стати забезпечення комплексного, багатофункціонального розвитку сільського господарства, за якого зростає його роль як просторової бази не лише сільськогосподарського виробництва, а й несільськогосподарських видів діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексійчук В. М. Напрями реформування системи кредитного забезпечення в АПК /В. М. Алексійчук // Економіка АПК. – 1998. – № 1. – С. 40-45.
2. Амбросов В. Підтримка цін і стабілізація доходів сільськогосподарських товаровиробників /В.Амбросов, Онегіна В. // Економіка України, 2002. — №1. — С.66—69.
3. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В. Г. Андрійчук. — К. : КНЕУ, 2002. — 624 с.
4. Антикризисное управление: теория, практика, инфраструктура: Учеб.-практич. пособие / [Отв. ред. Г.А. Александров] – М.: Изд-во БЕК, 2002. – 544 с.
5. Аренс Э. А., Аудит / Аренс Э. А., Лоббек Дж. К. - М.: Финансы и статистика, 1995. – 560 с.
6. Аріков В. Вдосконалення організаційних та економічних засад механізму державного управління сталим розвитком АПК / В. Аріков // Економіка та держава. – 2007. - № 11. – С. 70-72.
7. Бакуменко П.И. Предпосылки кризисных явлений в экономике Украины / В.В. Гливенко, П.И. Бакуменко // Материалы Международной научно-практической конференции “Актуальные вопросы экономического развития: теория и практика в современных условиях”. – г. Гомель, УО "ГГУ им. Ф. Скорины". – 2011. – С. 100-101.
8. Бакуменко П.І. Передумови формування антикризової політики в сільському господарстві України / П.І. Бакуменко // Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Теорія і практика сучасного менеджменту: проблеми та шляхи їх вирішення», м. Чернігів. Європейський університет, Чернігівська філія) (Україна). - 2011. - С. 67-69.
9. Бакуменко П.І. Напрями реалізації антикризової політики України / П.І.Бакуменко //Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих учених «Актуальні проблеми розвитку

- соціально-економічних систем». – 2011. – С.44-46.
10. Бакуменко П.І. Основні міжнародні напрями антикризової політики / П.І. Бакуменко // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Історико - правові і соціально-економічні аспекти розвитку суспільства », м. Чернігів, МГОУ (філія) (Україна). -2011. – С.123-124.
 11. Бакуменко П.І. Податкове навантаження та методика оцінки його впливу на малі підприємства / В.В. Виговська, П.І. Бакуменко // Матеріали науково-практичного круглого столу «Проблеми впровадження та перспективи вдосконалення Податкового кодексу України». - 2011. – С. 21-24.
 12. Бакуменко П.І. Аналіз інституту банкрутства в Україні / В.Г. Маргасова, П.І. Бакуменко // Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1 "Економіка". – 2011. – №3(011). – С. 23-30.
 13. Бакуменко П.І. Антикризова політика в сільському господарстві України / П.І. Бакуменко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки". – 2011. – №4(54). – С. 231-233.
 14. Бакуменко П.І. Економічні кризи та цикли в агропромисловому комплексі України / П.І. Бакуменко // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: економічні науки. – 2011. – №3(57). – С. 201-203.
 15. Бакуменко П.І. Передумови формування антикризової політики розвитку сільського господарства / П.І. Бакуменко // Збірник тез 3 Всеукраїнської науково-практичної конференції "Інтеграційні процеси та стимулювання економічного зростання в нестабільній економіці". – 2011. – С. 15-16.
 16. Бакуменко П.І. Проблеми агропромислового сектора України в контексті глобальної фінансової кризи / П.І. Бакуменко // Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1 "Економіка". – 2011. – №4(012). – С. 23-30.
 17. Бакуменко П.І. Тенденції формування антикризового управління АПК / П.І. Бакуменко // Збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції "Імперативи розвитку України в умовах глобалізації". – 2011. – С. 79-80.

18. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління / [Т.С. Клебанова, О.М. Бондар та ін.]; під ред. О.В. Мозенкова. – Х.: ВД „ІНЖЕК”, 2003. – 272 с.
19. Білуха М.Т. Судово - бухгалтерська експертиза. Підручник для студентів вузів / М.Т. Білуха. – К.: Вища школа, 1992. – 278 с.
20. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: Учебный курс. / И.А. Бланк – К.: Ника-Центр, 2000. – 528 с.
21. Богданов А.А. Тектология. Общая организационная наука. / А.А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – 315 с.
22. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту: Пер. з англ. / Є.Ф. Брігхем. – К.: Молодь, 1997. – 1000 с.
23. Бутко М.П. Організаційні аспекти функціонування сільського господарства Чернігівщини і перспективи його розвитку / М.П. Бутко, С.М. Зеленський, О.О. Зеленська // Економіка АПК. — 2004. — №5. — С.28—35.
24. Бутко М.П., Зеленська О.О., Зеленський С.М. Проблеми відтворення основних засобів сільського господарства Чернігівської області / Бутко М.П., Зеленська О.О., Зеленський С.М. [та ін.] // Економіка АПК. — 2005. — №9. — С.45—52.
25. Варченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки / О.Варченко // Економіка України, 2004. — №7. — С.53—59.
26. Василенко А. Санація та мирова угода / А. Василенко // Все про бухгалтерський облік. – 2003. - № 3. - С. 22-25.
27. Гаврилюк О.В. Інвестування в агросектор: ідентифікація та напрями усунення перешкод / О. В. Гаврилюк // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 63- 68.
28. Герасименко Ю.В. Методологічні аспекти розробки регіональної інвестиційної програми АПК / Ю.В. Герасименко // Економіка АПК, 2010. — №9. — С.81—85.

- 29.Гонта О.І. Політика транснаціоналізації економіки регіонів: теорія, методологія, практика: монографія / О.І.Гонта. — Чернігів : Вид-во Чернігівського ЦНТЕІ, 2008. — 496с.
- 30.Гринів Л.С. Національна економіка: навч. посіб. / Л.С. Гринів, М.В. Тігурчак. — Л.: Магнолія — 2006, 2009. — 464 с.
- 31.Грушевський М.С. Історія України — Руси / М.С. Грушевський. - В 4 т. — К.: Наукова думка, 1992. — Т.3. — 345 с.
- 32.Гудзь О.Є. Фінансово-кредитна інфраструктура аграрної сфери України / О. Є. Гудзь //Економіка АПК. — 2009. — № 6. — С. 59-63.
- 33.Гудзь Т.П. Економіко-правові аспекти управління підприємством в кризовому фінансовому становищі // Матеріали І Міжнар. (II Всеукр.) наук. конф. студентів та молодих вчених «Управління розвитком соціально економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання». — Донецьк: ДНУ. — 2001. — Ч.1. — С. 89-92.
- 34.Дворецький А.М. Стан та проблеми розвитку сільського господарства в агроформуваннях Чернігівської області / А.М. Дворецький // Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. - № 5, Т. 3 — С. 34-37.
- 35.Дем'яненко М. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М.Я.Дем'яненко, Ф.В. Іванина // Економіка АПК, 2009. — №9. — С.3—9.
- 36.Дем'яненко С. Спільна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України / С. Дем'яненко // Економіка України, 2003. — №3. — С.80—86.
- 37.Дем'яненко С.І. Сільське господарство України: криза та відновлення / С.І. Дем'яненко. — К.: КНЕУ, 2004. — 207 с.
- 38.Державне регулювання економіки / [Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З.]. — К. : Атіка-Ельга-Н, 2002. — 592 с.
- 39.Економіка підприємства: Підручник / [За заг. ред С.Ф. Покропивного]. — 2-ге вид. — К.: КНЕУ, 2001. — 528 с.
- 40.Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи. [аналітична доповідь] - К.: НІСД, 2009.- 52 с.

41. Ермоленко А. А. Программы развития сельского хозяйства в Украине и проблемы их реализации / А. А. Ермоленко // Бизнес Информ. — 2007. — № 10. — С. 11—14.
42. Жаринов А.В. Научные основы агропромышленного производства / А.В.Жаринов. — К.: Наукова думка, 1990. — 234 с.
43. Загальнодержавна комплексна програма підтримки та розвитку українського села «Добробут через аграрний розвиток» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.agrichamber.org.ua>.
44. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. №1877—IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15>.
45. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. № 2982—IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2982-15>.
46. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 р. № 400—XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=400-12>.
47. Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» від 18 січня 2001 р. №2238—III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2238-14>.
48. Законодавство України про банкрутство та судова практика / [Упоряд. Б.М. Поляков]. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юрс», 2003. — 664 с.
49. Збарський В.К., Горьовий В.П. Державна підтримка сільського господарства / В.К. Збарський, В.П. Горьовий // Економіка АПК, 2010. — №4. — С.74—80.
50. Іванух Р.А. Фінансово-економічна політика держави та вплив на розвиток аграрної економіки / Р.А. Іванух // Фінанси України. — 2000. — № 11. — С. 49-58.

51. Іванюта С.М. Антикризове управління. Навч. посібник. / С.М. Іванюта. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
52. Калашнікова Т.В. Забезпечення продовольчої безпеки країни / Т.В. Калашнікова // Економіка АПК, 2010. — №9. — С.26—30.
53. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. — М.: Гелиос АРВ, 2002. — 352 с.
54. Кириленко І.Г. Аграрна реформа в Україні: надбання, проблеми / І.Г. Кириленко // Економіка АПК, 2005. — №5. — С.8—14.
55. Кириленко І.Г. Деякі аспекти державної аграрної політики в Україні в умовах світової фінансової кризи / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2008. – № 11. – С. 4-9.
56. Кірейцев Г.Г. Фінансовий менеджмент: Навч. посіб. / Г.Г. Кірейцев, Н.Г. Виговська, О.М. Петрук. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 432 с.
57. Колотуха С. Основні риси організації фінансів аграрних формувань у сучасних умовах / С. Колотуха // Банківська справа. – 2008. – № 3. – С. 49-58.
58. Концепція Державної цільової економічної програми впровадження в агропромисловому комплексі новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2016 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2009 р. №1650-р [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1650-2009-%F0>
59. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року, від 3 лютого 2010р. №121-р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=121-2010-%F0>
60. Кропивко М.Ф. Концептуальні засади реформування управління аграрним сектором економіки України / М.Ф.Кропивко// Економіка АПК. — 2005. — №4. — С.147—150.
61. Курило В. Забезпечення продовольчої безпеки як принцип державного

- управління аграрним сектором економіки України / В. Курило // Підприємництво, господарство і право. – 2007. - № 7. – С. 77-80.
62. Лайко П.А. Концептуальні положення державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства / П.А. Лайко // Економіка АПК. — 1999. — №1. — С.122—124.
63. Лизун М.В. Антикризова політика: світовий досвід та уроки для України / М.В. Лизун // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2011. – вип..5(2). – С. 266-271.
64. Литвин Є. Особливості аграрної політики країн ЄС і США на ринку зернових / Є. Литвин // Економіка України. — 2003. — №12. — С.78—81.
65. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л.О. Лігоненко. – К.: Київський національний торгово-економічний університет, 2001. – 580 с.
66. Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій: затв. наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 27.06.1997 р. №81 // Галицькі контракти. – 1997. – №40. – С. 3-21.
67. Методичні рекомендації по складанню бізнес-плану розвитку сільськогосподарського підприємства / [Дробот В.І., Залюбовська Р.Д., Боднар Р.І. та ін.]. — К.: Департамент стратегії розвитку аграрної економіки Міністерства аграрної політики України, 2001. — 260 с.
68. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: затв. наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006р. № 14 // Податки та бухгалтерський облік. – 2006. – 15 лютого. – С. 4-19.
69. Миценко І.М. Продовольча безпека України: оцінка стану та світовий досвід вирішення проблеми / І.М. Миценко. — Кіровоград: Нора-прінт, 2001. — 204с.
70. Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період

- трансформації економіки / О.М. Могильний. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — 430 с.
71. Мостовий Г.І. Агробізнес : державне регулювання : Монографія / Г.І. Мостовий.— Х. : Основа, 2002. — 300 с.
72. Наукові основи агропромислового виробництва Чернігівської області / [І.В.Гриник, А.Г.Бардаков, Ю.О.Бакун та ін.]. — Чернігів : РВК Деснянська правда, 2004. — 344 с.
73. Національна програма розвитку сільськогосподарського виробництва України на 1996-2005 роки // Економіка АПК, 1995. — №11. — С.9—53.
74. Ніколенко С.С. Історія та перспективи розвитку інституту банкрутства / С.С. Ніколенко, Т.П. Гудзь // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. — Вип. 189: В 5 т. — Дніпропетровськ: ДНУ. — 2004. — Т.1. — С. 259-266.
75. Новичков В.И. Аграрная политика / В.И. Новичков, И.Б. Калашников, В.И. Новичкова. — М.: Маркетинг, 2001 — 288 с.
76. Оскольський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Оскольський // Економіка України, 2010. — №6. — С.4—13.
77. Основні показники роботи сільськогосподарських підприємств. Статистичний збірник Чернігівської області за 2009 рік. — Чернігів: Чернігівське обласне управління статистики, 2010. — 66 с.
78. Охріменко І.В. Планування виробничо-збутової діяльності сільськогосподарських підприємств / І.В. Охріменко // Економіка АПК. — 2004. — №8. — С.126—130.
79. Панасюк Б.Я. Економічна політика з'єднання галузей АПК / Б.Я. Панасюк // Економіка України. — 2001. — №5. — С.59—67.
80. Пасхавер Б. Рентабельність агросфери: проблеми стабільності / Б. Пасхавер // Економіка України. — 2004. — №2. — С.73—82.
81. Підсумки роботи агропромислового комплексу у 2009 році. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.minagro.kiev.ua/page/?9456>

- 82.Повна С.В. До експертизи аграрних проектів і програм розвитку Чернігівського регіону / С.В. Повна С.В // Економіка АПК. — 2008. — №5. — С.90—95.
- 83.Податковий Кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
- 84.Попов Н.А. Экономика сельского хозяйства. С основами сельского предпринимательства / Н.А.Попов. — М.: ЭКМОС, 1999. — 352 с.
- 85.Попова В.В. Економіко-математичне обґрунтування виробничих можливостей АПК / В.В.Попова // Економіка АПК. — 2006. — №1. — С.83—87.
- 86.Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» №1001 від 21 липня 2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>.
- 87.Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» №1158 від 19 вересня 2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>.
- 88.Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» №164 від 11 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=164-2010-%EF>.
- 89.Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку акумулювання сільськогосподарськими підприємствами сум податку на додану вартість на спеціальних рахунках, відкритих у банках» №11 від 12 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=11-2011-%EF>.
- 90.Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку розроблення та виконання державних цільових програм» № 106 від 31 січня

- 2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=106-2007-%EF>.
91. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку схвалення інвестиційних проектів, що реалізуються у пріоритетних видах економічної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області» №1206 від 03 серпня 2000 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1049.1095.0>.
92. Постанова Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету» №621 від 26 квітня 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=621-2003-%EF>.
93. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / [Кіндзерський Ю.В., Якубовський М.М., Галиця І.О. та ін.]; за ред. Канд. екон. наук Ю.В. Кіндзерського; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. — К., 2009. — 928 с.
94. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 30.06.1999 р. N 784-XIV // Все про бухгалтерський облік. — 1999. — №119. — С. 2-28.
95. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу / [Трегобчук В.М., Пасхавер Б.Й., Юзефович А.Е. та ін.] // Економіка АПК. — 2005. — №7. — С.3—11.
96. Програма економічних реформ України на 2010-2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
97. Програма соціально-економічного розвитку Чернігівської області на 2010 рік // Затверджено рішенням Чернігівської обласної ради від 24 грудня 2009 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.chernihiv-oblrada.gov.ua/index.php?th=cat&cat_id=195&item_id=1110.

98. Програма соціально-економічного розвитку Чернігівської області на 2011 рік // Затверджено рішенням Чернігівської обласної ради від 30 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : // http://www.chernihiv-oblrada.gov.ua/index.php?th=cat&cat_id=206&item_id=1346.
99. Пушкаренко П. Проблеми соціального відродження села / П. Пушкаренко // Економіка України. — 2002. — №2. — С. 58—63.
100. Ревенко М. Удосконалення державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки / М. Ревенко // Економіка України. — 2003. — №12. — С. 51 — 55.
101. Ревенко М. Економічна державна підтримка сільського господарства / М. Ревенко // Вісник аграрної науки. — 2003. — №4. — С. 66 — 68.
102. Регіональні агропромислові комплекси України: теорія та практика розвитку [Борщевський П.П., Ушкаренко В.О., Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О.]. — К. : Наук. думка, 1996. — 262 с.
103. Реформування АПК України - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://agpr.info/index.php?o=58&l=2>
104. Рішення Чернігівської обласної ради від 30 грудня 2010 року «Про обласний бюджет на 2011 рік» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : // http://www.chernihiv-oblrada.gov.ua/index.php?th=cat&cat_id=206&item_id=1348.
105. Родионова Н.В. Антикризисный менеджмент: Учеб. пособие для вузов./ Н.В. Родионова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 223 с.
106. Саблук П.Т. Економічні інтереси як основа розвитку аграрного виробництва / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. — №8. — С. 3—6.
107. Саблук П.Т. Кардинальні напрями вирішення економічних проблем в АПК / Саблук П.Т. // Економіка АПК. — 2005. — №5. — С. 3—8.
108. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. — №12. — С. 3—15.
109. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК :

- Учеб. / Г.В. Савицкая. — 4-е изд., испр. и доп. — Мн. : Новое знание, 2004. — 736 с.
110. Савченко В.Ф. Національна економіка: навч. посіб. / В.Ф. Савченко. — К.: Знання, 2011. — 309 с.
111. Сагайдак А. Опыт государственного регулирования в сельском хозяйстве США / А.Сагайдак // АПК: экономика, управление. — 2002. — №8. — С.22—29.
112. Сайт Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
113. Сайт Інвестуйте в Чернігівщину. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.chernihiv-oblast.gov.ua/index.php?region=0>.
114. Сайт Міністерства аграрної політики. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua>.
115. Сайт Міністерства економіки України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>.
116. Сайт Чернігівської обласної державної адміністрації. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cg.gov.ua>.
117. Сайт Чернігівської обласної ради. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.chernihiv-oblrada.gov.ua>.
118. Сидор Г.В. Розвиток аграрного бізнесу в Україні в контексті впливу світової фінансово-економічної кризи / Г.В. Сидор // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». — 2010. - №1. — С. 170-172.
119. Симоненко О.І. Прогнозування результативних показників тваринництва / О.І. Симоненко // Економіка АПК. — 2005. — №8. — С.62—67.
120. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови / В.П. Ситник. — К.: ІАЕ. 2002 — 518 с.
121. Сільське господарство України за 2009 рік (Статистичний збірник). — Київ: Державний комітет статистики України, 2010. — 375 с.
122. Сільське господарство Чернігівщини за 1990-2009 роки (Статистичний

- збірник). — Чернігів: Чернігівське обласне управління статистики, 2010. — 90 с.
123. Скидан О. Продовольча безпека як пріоритет регіональної аграрної політики / О. Скидан // Економіка України. — 2004. — №3. — С.53—60.
124. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. — К.: PortRoyal, 2001. — 593 с.
125. Соловійова Н. Формування системи державного планування розвитку сільського господарства України / Н. Соловійова // Економіка України, 2010. — №8. — С.11—20.
126. Соціально-економічний розвиток аграрного сектора в інтересах суспільства [С.Пирожков, В. Трегобчук та ін.] // Економіка України. — 2005. — №4. — С.4—20.
127. Стельмашук А.М. Державне регулювання економіки / А.М. Стельмашук. — Тернопіль: Астон, 2001. — 362 с.
128. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки / Д.М. Стеченко. — К.: МАУП, 2000. — 172 с.
129. Стеченко Д.М. Інноваційні форми регіонального розвитку / Д.М. Стеченко. — К.: Вища школа, 2002. — 254 с.
130. Стеченко Д.М. Методологія наукових досліджень / Д.М. Стеченко, О.С. Чмир — К.: Знання, 2005. — 309 с.
131. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком / Д.М. Стеченко. — К.: Вища школа, 2000. — 224 с.
132. Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.chernihiv-oblrada.gov.ua/index.php?th=cat&cat_id=145&item_id=465.
133. Струміна В. Основні засади регіональних інвестиційних програм в АПК / В. Струміна // Економіка України. — 2003. — №7. — С.54—58.
134. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / [Саблук П.Т., Лукінов І.І., Юрчишин В.В. та ін.]. — К. : ІАЕ, 1996. — 663 с.

135. Танчик С.П. Кормова кухня: сівозміни /С.П. Танчик, В.А.Мокрієнко // Агросектор. — 2005. — №4. — С.8—9.
136. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навч. посіб. / О.О. Терещенко. — К.: КНЕУ, 2000. — 412 с.
137. Технологічні карти та витрати на вирощування сільськогосподарських культур / П.Т.Саблук, Д.І.Мазоренко, Г.Є.Мазнев. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 402 с.
138. Ткаченко В.Г. Регіональні аспекти стратегії розвитку сільського господарства / В.Г.Ткаченко, Ю.Ф.Наумов // Економіка АПК. — 2001. — №4. — С.43—48.
139. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику / М.Трейси. — Спб.: Экон. шк., 1995. — 431 с.
140. Угода про сільське господарство. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_005.
141. Узун В.Я. Целевые программы развития АПК / В.Я. Узун. — М., 1984. — 345 с.
142. Указ Президента «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області» №729/99 від 27 червня 1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=729%2F99>.
143. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» №341 від 25 травня 2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001>.
144. Указ Президента України «Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004-2015 роки» №493/2004 від 28 квітня 2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=493%2F2004>.
145. Умецкий Б.И. Организационные формы агропромышленного интегрирования / Б.И. Умецкий. — М.: Научный мир, 1977. — 240 с.

146. Ушачев И. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности государств-участников СНГ / И. Ушачев. — М.: Международный сельскохозяйственный журнал — 2000. — №5. — С.60—64.
147. Фінанси підприємств: Підручник / [А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.]; Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – 5-те вид., перероб. та допов. – К.: КНЕУ, 2004. – 546 с.
148. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу / М.Й. Хорунжий. — К.: КНЕУ, 2001. — 382 с.
149. Черевко Г. В. Державне регулювання економіки в АПК : Навч. посіб. / Г. В. Черевко — К. : Знання, 2006. — 339 с.
150. Чернелевський Л.М. Аудит. Навч. посіб. / Л.М. Чернелевський, Н.І. Беренда. - К.: Міленіум, 2002. – 466 с.
151. Чернігівщина – 2010. Статистичний щорічник. — Чернігів: Головне управління статистики у Чернігівській області, 2010. —506 с.
152. Чернігівщина в цифрах у 2009 році. Статистичний довідник. — Чернігів: Головне управління статистики у Чернігівській області, 2010. — 188 с.
153. Чернюк Л.Г. Територіальна організація регіональних продовольчих комплексів України / Л.Г. Чернюк, С.М. Зеленський, О.О. Зеленська. — К.: РВПС, 1999. — 86с.
154. Чистов С.М. Державне регулювання економіки / С.М. Чистов. —К.: КНЕУ, 2002. — 208 с.
155. Чичканов В.П. Принципы и методы долгосрочного планирования экономики региона / В.П. Чичканов. – М.: Наука, 1986. – 230 с.
156. Чорна Н.Т. Розвиток аграрного бізнесу в Україні в контексті впливу світової фінансово-економічної кризи / Н.П. Чорна // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11 (101). – С. 40-46.
157. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: підручник. / Л.А. Швайка. – К.: Знання, 2008. – 462 с.
158. Шиндирук І. П. Кредитування діяльності сільськогосподарських товаровиробників / І. П. Шиндирук // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С.

89-99.

159. Школьний О. До проблеми формування Україною конкурентної стратегії експортоорієнтованих галузей АПК / О.Школьний // Економіка України. — 2003. — №5. — С.54—59.
160. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. [Пер. с нем. В. С. Автономова и др.; Под общ. ред. А. Г. Милейковского]. - М.: Прогресс, 1982.-431 с.
161. Юрчишин В.В. Розбудова системного державного управління сільським господарством / В.В. Юрчишин // Економіка АПК, 2005. — №6. — С.6—17.
162. Bakumenko P. Cross-border cooperation in the context of national financial security / N. Tkalenko, V. Margasova, P. Bakumenko // 12th International Scientific & Practical Conference "Key instruments of human co-existence organization: economics and law". – 2011. – P. 231-232.
163. Davis Henry A., Sihler William W. Financial Turnarounds: Preserving Enterprise Value Published by Financial Times, 2002. - 324 p.
164. Roman D. Science. Technology and innovation: a System Approach. – Ohio, 1980. – p.291.
165. Rothwell R. Industrial innovation: Success, Strategy, Trends // The Handbook of Industrial Innovation / Ed. M. Dodgson and R. Roth well. - Aldershot: Elgar, 1994
166. Schumpeter, J.A. The theory of economic development : an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle translated from the German by Redvers Opie New York: OUP, 1961.
167. Schumpeter J.A. Methodological Individualism . Brussels: Institutum Europaeum, 1980.
168. Young A. Growth without Scale Effect // Journal of Political Economy.- 1998. - Vol. 106, No. 1.-P. 41.

Додаток А
Структура джерел формування оборотного капіталу на сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області

Підприємства	2006 р.					2007 р.					2008 р.				
	ОК тис.грн.	ВОК, тис.грн.	ВОК, %	ПК, тис.грн.	ПК, %	ОК тис.грн.	ВОК, тис.грн.	ВОК,%	ПК, тис.грн.	ПК, %	ОК тис.грн.	ВОК, тис.грн.	ВОК,%	ПК, тис.грн.	ПК, %
1. СТОВ "Старт"	3199,7	698,3	21,8	2501,4	78,1	2335,5	856,4	36,6	1479,1	63,3	2356	1295	54,9	1061	45,0
2. СТОВ "Україна"	6119,1	3561,9	58,2	2557,3	41,7	7358,4	3682,1	50,0	3676,4	49,9	8558,6	4474,8	52,2	4083,8	47,7
3. ПСП "Сокиренське"						3006,3	171,2	5,6	2835,1	94,3	4330,3	-2250,8	-	4330,3	100
4. ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД"	1863,5	1002,8	53,8	860,8	46,1	2091,4	807,5	38,6	1284	61,3	2445,9	930	38,0	1515,9	61,9
5. СТОВ "Батьківщина"	2211,5	1278,4	57,8	933,1	42,1	2174,5	1715,8	78,9	458,8	21,1	3093,7	2266	73,2	827,7	26,7
6. ТОВ "Ресурс - Агро"	6415	4010,1	62,5	2404,9	37,4	7656,5	4657	60,8	2999,5	39,1	9206,9	5671,2	61,6	3535,7	38,4
7. ПП "Олішівське"	23676	15443,5	65,2	8232,5	34,7	31213	8066	2,5	30406,9	97,4	47803	6176,1	12,9	41626,9	87,0
8. ТОВ "Носівка- Агро"	1737,9	534,6	30,7	1203,3	69,2	1872,4	913,5	48,7	958,9	51,2	2222,5	1184	53,2	1038,5	46,7
9. ТОВ "Семенівка -Агро"	3119,8	536,5	17,2	2583,3	82,8	3042,5	331,8	10,9	2710,7	89,0	2927	-211,5	-	2927	100
10. ТОВ "Ніжин- Агро"	10229,4	1448,7	14,1	8780,7	85,8	13440,5	1694,5	12,6	11746	87,3	16573,5	1146,4	6,9	15427,1	93,0

* За даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Чернігівського регіону. Чернігівстатуправління

ОК – всього оборотного капіталу (тис. грн.), розраховано за формою № 1 "Баланс" ряд. [260÷270] активу;

ВОК – власний оборотний капітал (сума), розраховано за формою № 1 "Баланс": $ВОК = [I + III]$ розд. пасиву – I розд. активу;

ВОК, % – питома вага власного оборотного капіталу в загальній сумі оборотного капіталу;

ПК – позиковий капітал (тис. грн.), розраховано за формою № 1 "Баланс" ряд. 480 та ряд. 620 пасиву;

ПК, % – питома вага позикового капіталу в загальній сумі оборотного капіталу

Продовж. додатка А

Структура джерел формування оборотного капіталу на сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області

Підприємства	2009 р.					2010 р.				
	ОК тис. грн.	ВОК, тис. грн.	ВОК,%	ПК, тис. грн.	ПК, %	ОК тис. грн.	ВОК, тис. грн.	ВОК,%	ПК, тис. грн.	ПК, %
1. СТОВ "Старт"	2294,0	1073,4	46,7	975,6	53,3	2793,2	1156,3	41,4	970,8	58,6
2. СТОВ "Україна"	9708,5	5147,4	53,0	4555,6	47,0	7246,9	2750,0	37,9	4525,5	63,1
3. ПСП "Сокиренське"	2347,2	-3089,7	-	7491,0	100	5349,0	-10187,1	-	5422,4	100
4. ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД"	3491,7	1761,5	50,5	2342,3	49,5	6286,0	3722,7	59,2	3174,3	40,8
5. СТОВ "Батьківщина"	3621,2	2187,4	60,4	814,5	39,6	14672,7	2114,5	14,4	778,3	85,6
6. ТОВ "Ресурс - Агро"	9000,4	5071,1	56,3	3996,9	43,6	6928,7	4627,3	66,8	2284,7	33,2
7. ПП "Олішівське"	60328,2	9440,3	15,6	6237,6	84,3	59435,3	6154,7	10,3	19019,8	89,7
8. ТОВ "Носівка-Агро"	2376,4	1260,5	53,0	1115,8	47,0	5799,0	146,9	2,5	5652,1	97,5
9. ТОВ "Семенівка - Агро"	3194,0	-416,0	-	3601,0	100	3321,6	-1023,7	-	4343,4	100
10. ТОВ "Ніжин-Агро"	2875,7	-286,6	-	3147,3	100	2353,4	-1147,4	-	3499,0	100

* За даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Чернігівського регіону. Чернігівстатуправління.

ОК – всього оборотного капіталу (тис. грн.), розраховано за формою № 1 "Баланс" ряд. [260÷270] активу;

ВОК – власний оборотний капітал (сума), розраховано за формою № 1 "Баланс": ВОК = [I+III] розд. пасиву – I розд. активу;

ВОК, % – питома вага власного оборотного капіталу в загальній сумі оборотного капіталу;

ПК – позиковий капітал (тис. грн.), розраховано за формою № 1 "Баланс" ряд. 480 та ряд. 620 пасиву;

ПК, % – питома вага позикового капіталу в загальній сумі оборотного капіталу

Додаток Б
Наявність власного оборотного капіталу, загальної величини запасів і коефіцієнта забезпечення запасів
власним оборотним капіталом за 2005–2010 рр. *

Підприємства	Наявність власного оборотного капіталу (тис. грн.) (ф. № 1 [I+III] розд. пасиву – I розд. активу)						Загальна величина запасів (тис. грн.) (ф. № 1 ряд. [100÷140])					
	2005р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
1. СТОВ "Старт"	698,3	856,4	1295	1073,4	1156,3	306,1	2075,8	978,7	1121,00	1151,0	1200,1	989,3
2. СТОВ "Україна"	3561,9	3662,1	4474,8	5147,4	2750,0	3247,9	3005,5	2626,6	1577,4	2855,0	994,7	3739,9
3. ПСП "Сокиренське"	-	171,2	-2250,8	-3089,7	-10187,1	-5926,6	-	2748,7	2271,8	940,3	2406,7	3800,6
4. ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД"	1002,8	807,5	930	1761,5	3722,7	2871,6	1153,7	1193,6	1272,9	2345,5	2727,5	3277,0
5. СТОВ "Батьківщина"	1278,4	1715,8	2266	2187,4	2114,5	1577,6	955,3	847,5	1119,8	2673,2	3298,8	3889,10
6. ТОВ "Ресурс - Агро"	4010,1	4657	5671,2	5071,1	4627,3	1993,7	3441,0	2440,9	3254,6	5587,2	4531,9	1132,6
7. ПП "Олішівське"	15443,5	8066	6176,1	9440,3	6154,7	-82625,1	1060,7	998,0	20104,0	45510,8	46271,9	54819,3
8. ТОВ "Носівка-Агро"	534,6	913,5	1184	1260,5	146,9	-2080,4	457,0	490,8	748,2	895,9	3616,4	3135,5
9. ТОВ "Семенівка -Агро"	536,5	331,8	-211,5	-416,0	-1023,7	-219,3	1713,4	1738,5	1538,0	1571,0	1548,0	1755,2
10. ТОВ "Ніжин-Агро"	1448,7	1694,5	1146,4	-286,6	-1147,4	-5449,8	1920,6	4652,0	3504,5	1628,6	1385,6	9110,3

* За даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Чернігівського регіону. Чернігівстатуправління.

Продовж. додатка Б

Наявність власного оборотного капіталу, загальної величини запасів і коефіцієнта забезпечення запасів власним оборотним капіталом за 2005 –2010 рр. *

Підприємства	Коефіцієнт забезпечення запасів власними оборотним капіталом (розрахований як відношення ВОК до загальної величини запасів)					
	2005р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
1. СТОВ "Старт"	0,33	0,87	1,15	0,93	0,96	0,31
2. СТОВ "Україна"	1,18	1,40	2,80	1,8	2,76	0,86
3. ПСП "Сокиренське"	-	0,06	-	-	-	-
4. ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД"	0,86	0,67	0,73	0,65	1,36	0,87
5. СТОВ "Батьківщина"	1,33	2,02	2,10	0,81	0,64	0,41
6. ТОВ "Ресурс - Агро"	1,16	1,91	1,74	0,90	1,02	1,76
7. ПП "Олішівське"	14,5	8,08	0,31	0,21	0,14	-
8. ТОВ "Носівка-Агро"	1,16	1,86	1,58	1,41	0,04	-
9. ТОВ "Семенівка -Агро"	0,31	0,19	-	-	-	-
10. ТОВ "Ніжин-Агро"	0,75	0,36	0,32	-	-	-

* За даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Чернігівського регіону. Чернігівстатуправління.

Додаток В
**Фінансові показники для визначення типу фінансової стійкості станом на 01.01.2011 р. по досліджуваних
 сільськогосподарських підприємствах
 (тис. грн.) ***

<i>Підприємства</i>	<i>Показники</i>				
	Запаси (З) ф. 1, ряд. [100÷140]	ВОК ф. 1, ряд. [380+480 -080]	Коротко- строкові кредити ф. 1, ряд. 500	Довго- строкові кредити ф. 1, ряд. 480	Креди- торська заборгованість ф. 1, ряд. [530÷610]
1	2	3	4	5	6
1. СТОВ "Старт"	989,3	306,1	315,0	150,0	1027,2
2. СТОВ "Україна"	3739,9	3247,9	4478,6	182,7	6272,6
3. ПСП "Сокиренське"	3800,6	-5926,6	9468,0	213,6	8505,9
4. ТОВ "Агрофірма - Чернецьке ЛТД"	3277,0	2871,6	874,1	-	2224,5
5. СТОВ "Батьківщина"	3889,1	1577,6	-	-	4866,9
6. ТОВ "Ресурс - Агро"	1132,6	1993,7	-	-	170,0
7. ПП "Олішівське"	54819,3	-82625,1	147754,8	-	22658,7
8. ТОВ "Носівка-Агро"	3135,5	-2080,4	-	-	6463,2
9. ТОВ "Семенівка -Агро"	1755,2	-219,3	1079,2	-	2170,8
10. ТОВ "Ніжин-Агро"	9110,3	-5449,8	3376,8	-	20027,3

* За даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Чернігівського регіону. Чернігівстатуправління.

Додаток Д
Вихідні дані для розрахунку фінансових показників діяльності сільськогосподарських підприємств в системі дискримінантної функції *

OP	Zt_v	Zt_c	P_t	Cr	Zd_k	CK	A_c	OS	WC	WC_pz	WC_np	WC_gp	WC_dz	WC_ds	WC_poa
36953,285	31670,88	1621,563	2536430	0	0,012486	13041,231	7176,817	6402,831	8119,36	10,513417	56,046421	69,661753	12,953184	40,982659	122,406051
75025186	67775541	3906864	2869601	0	23,618455	13685268	7487137	6905183	9122232	15,531839	1862,2212	201,116752	33,0238	72,302352	0
21390876	19602533	1058982	1757744	0	11,152098	2106114	1254116	1146850	2648134	19,451511	1928,4341	71,583631	22,99088	73,883166	5986,811083
27621153	25884951	1518579	1782658	0	14,520425	1545701	1299478	1133220	2285227	31,816071	0	91,028805	33,717104	139,389543	4285,006671
25411	21820	1086	3382	2463	23,743199	7259	6011	5690	4641	8,490272	41,800766	31,761281	118,190698	53,836864	0
58044	51314	3340	2629	950	30,562239	8023	6263	6003	4360	20,55026	420,606557	66,555123	194,12709	135,934426	0
35577	31946	1417	1705	393	24,349085	8190	7164	6409	2734	16,54376	322,686869	3993,25	136,834615	671,264151	0
156555	139248	8125	7420	3000	31,504072	27235	23111	22795	11544	26,975591	632,945455	346,38806	33,210649	186,375	0
178280	159050	20484	11710	6000	27,854641	31713	28527	28466	19186	13,300719	26,271886	183,237327	39,608976	18,6622	614,758621
175734	117715	41909	5388	0	21,847624	23839	19114	17059	10113	24,151621	13079,444	131,085746	72,797846	99,284746	0
199178	173185	5795	8155	2500	30,625111	29135	21681	20135	15619	27,170537	2278,75	195,910633	36,227355	79,417065	0
29935	26655	6560	725	12	37,384292	5580	2414	2034	3935	7,510566	185,104167	65,652709	22,938697	39,913333	154,304124
222916	188221	10888	9869	0	19,071942	53163	39157	33289	31347	52,225583	266,601983	27,242872	13,936605	56,692777	0
279715	243487	16371	21168	501	11,781439	67275	45305	35582	43252	52,194427	76,979766	74,392606	9,909133	87,520338	0
30828897	26576980	15967910	16219125	5000000	23,688996	98706	69622	65946	45495	45252,818	79762,845	96608,434	12806,421	37228,471	0
90092	66557	13150	12173	6356	11,441808	30939	34918	32933	10238	14,896374	84,356147	50,307634	35,651761	108,413959	0
47374,9	42810,5	775,7	7760	0	5,516817	27736	31701	31507	3872	29,916492	375,530702	475,672222	27,431905	253,341711	0
323444	265653	40562	6911	0	38,439155	64320	72706	72381	22585	29,412422	172,951172	677,686224	38,518995	137,988055	0
365693	308770	18782	44641	9000	8,663337	129040	53733	47844	139192	7,686773	215,170732	4,925426	12,528882	115,872307	0
81524	71068	8440	6237	2132	17,312546	11594	8810	5088	7960	9,734009	329,018519	214,060241	21,402993	189,590698	1734,553191
64633781	62571889	976794	10072887	1808000	7,57081	1374288	6045604	5892517	5401571	26,086174	0	509,40203	33,321844	609,476662	0
65903	64848	376	11852	3045	7,363234	1350	6355	6227	6847	22,004751	0	38,715224	82,481852	248,690566	0

Продовж. додатку Д

Вихідні дані для розрахунку фінансових показників діяльності сільськогосподарських підприємств в системі дискримінантної функції *

OP	Zt_v	Zt_c	P_t	Cr	Zd_k	CK	A_c	OS	WC	WC_pz	WC_np	WC_gp	WC_dz	WC_ds	WC_poa
257464	235125	6787	36854	18150	12,57084	45320	38090	33805	44174	24,64881	622,02381	62,716724	9,627342	198,967543	10727,66666
321225	303954	7548	48431	27599	14,590726	44321	50525	37519	53337	22,637521	735,966102	74,261911	10,560012	362,147689	18895,58823
3285624	2457615	491783	1241460	707250	4,600466	681040	1565357	670505	774453	13,509614	407,497098	10369,683	18,191716	12,514422	0
236518	222014	1042	15944	5572	21,405129	57361	42785	41516	30520	29,355282	847,381679	89,34165	14,417434	82,611946	0
445855	366902	32410	62041	35000	13,568359	156220	54344	51523	183220	6,010156	192,599475	4,799681	11,223254	210,110745	0
1140466	1131247	42120	264697	150712	9,924525	191870	171310	158774	266961	4,895859	29,389146	28,399744	11,075174	18,08455	3344,475073
1233999	1161737	57928	237305	152902	13,764167	193962	163746	149608	250145	4,916843	191,705776	17,660946	13,97729	26,35286	94923
1418230	1291155	183474	366222	229746	9,460674	141027	153502	126049	353747	3,95874	561,127771	17,365437	10,283438	105,381929	2882,581301
132950	129595	1668	17694	9000	14,906257	17785	5649	5253	29830	6,291019	303,501171	366,087571	25,577145	51,832359	0
174655	172109	1721	11231	0	15,324459	16446	7633	7254	29324	10,237271	293,201022	416,728814	25,286666	45,118832	0
198541	193569	2199	26995	13870	14,748114	14390	9760	8886	31382	11,554979	422,639738	232,655048	21,781788	69,859606	0
271141	227331	19577	51499	24280	8,351923	46991	35935	9849	50618	5,252322	24,225384	24,766423	36,581355	104,285	224,268817
356583	320141	15364	44382	24938	16,464771	51633	40415	12791	50769	7,577122	512,2256	16,032702	74,63018	141,895344	215,849274
390656	352576	40752	60752	39488	16,580888	54952	43257	12701	54022	8,600883	512,465116	21,541883	29,96058	103,759894	157,079212
8404	9830	173	4725	0	2,080423	10300	10360	5985	1302	21,557018	134,657534	297,878788	11,528121	764	0
23410881	25832780	51665560	2651147	12	9,744045	22000	21358	21358	3284	11139,620	131799,89	131799,89	33636,323	75763,368	433534,8333
79787680	73463978	7324582	41511748	35027003	11,328738	6068532	11954201	10842056	35804079	27,474046	18,021527	6,118256	4,888204	133,499447	0
374863	333106	22007	121259	650	2,761867	177554	182678	180964	119491	16,466756	220,6	2,066414	5,193375	2244,6886	149,288331
445048	394981	27258	130125	2150	3,086392	77352	101131	99089	87589	19,105205	35,571055	3495,40708	9,509776	446,387161	175,284758
391012	329922	9802	34451	5000	11,202404	87054	39570	34220	72781	9,264349	47,151922	257,751562	15,299605	126,787289	1692,692641
474923	406509	22094	54907	10000	9,052241	97249	43290	38765	104554	4,094942	216,8048	24,470804	12,586076	46,980216	2793,664706
601293	530810	16393	94168	40000	9,799328	114984	52785	48472	156371	8,143506	206,862822	74,156189	18,798631	13,486744	3516,333333

Продовж. додатку Д

Вихідні дані для розрахунку фінансових показників діяльності сільськогосподарських підприємств в системі дискримінантної функції *

OP	Zt_v	Zt_c	P_t	Cr	Zd_k	CK	A_c	OS	WC	WC_pz	WC_np	WC_gp	WC_dz	WC_ds	WC_poa
718486	512197	96981	210329	38200	2,975658	105377	72825	67505	297667	5,351663	14,59126	21,501007	5,833051	85,270116	0
698392	646930	12139	112698	4000	5,951627	136734	69339	63463	180093	7,567052	74,317059	91,181113	11,15001	1092,9452	0
898766	843539	12382	95466	0	8,836015	134914	60923	59845	176057	8,96819	75,309258	88,227068	28,922478	68,566219	0
256169	223729	4988	30599	9000	10,358304	80703	44981	42497	66321	7,54058	364,973899	44,294001	10,160195	117,025582	0
230935	204211	878	5330	0	38,313508	60996	32757	31189	33569	12,166279	1173,6264	54,470792	59,889782	26,305388	0
300424	267474	920	7801	0	34,287143	68847	31861	29795	44794	16,626717	919,154639	57,694996	17,653308	48,400838	0
339928	275883	30391	8780	0	31,421754	78429	48076	45004	39133	18,850905	884,240385	77,256511	49,193632	26,218897	0
446472	362207	48186	8730	0	41,48992	92622	48671	45111	52681	27,207016	468,573092	80,813699	112,291751	15,439776	0
82629490	75668635	15133727	11037522	6400000	16,316609	36715386	30219393	27402028	14463515	8,175344	28,799432	28,799432	12,989524	44,099378	97325,66548
3	3	6	18	12	0,5	158394	171585	149033	624981	0,000016	0,000082	0,005917	0,00002	0,000016	0,001326
82270413	81000871	474288	14604007	8841648	14,056894	34866421	31218043	27156370	15610960	6,155052	12,276006	14,297371	13,893807	318,186931	5412,883282
106703	100522	4908	35108	0	2,863222	82330	27940	24729	41469	6,713103	1500,3283	13,988589	8,830837	24,173765	0
208336	199055	7523	77852	21000	3,501284	1562	32456	21942	73950	10,528668	39,69984	19,14911	6,679791	154,896654	0
2189537	1541565	331916	577743	346800	6,675089	943845	982865	505918	563566	6,293438	848,412218	14,519916	12,239503	73,536087	4047,203327
2259028	1613909	293351	567496	375000	8,384117	997681	1020046	929450	563327	7,391656	42,41548	28,597154	10,656999	75,773253	6566,94186
2755648	2029881	299051	790505	539988	8,102767	1157942	1046445	921542	642460	9,775492	50,766062	30,909854	10,003986	80,311495	7941,348703
3577634	2608103	415252	467147	268000	13,096371	1442875	1051652	905337	1012586	9,624742	141,039531	39,760698	7,914086	19,536995	16717,91588
17894	16352	155	1935	0	8,450646	4529	4214	3119	2250	13,536424	155,733333	48,958084	39,676275	2982,3333	238,586667
23260	23058	202	4144	369	6,108079	2842	4797	3199	2189	25,338462	1647	30,299606	65,521127	0	0
15964850	15392382	234440	3160759	282000	5,346881	2846215	4983170	3271109	1473668	17,078509	585,3507	2698,5241	39,523608	1746,1281	0
515381	367579	3447	30685	0	11,97911	244710	114013	101115	162547	4,88503	930,579747	37,408813	49,172884	7,840522	0
487635	358291	4181	16064	0	22,303972	322529	176247	159627	168140	5,517177	935,48564	32,619355	11,503267	10,184524	0

Продовж. додатку Д

Вихідні дані для розрахунку фінансових показників діяльності сільськогосподарських підприємств в системі дискримінантної функції *

OP	Zt_v	Zt_c	P_t	Cr	Zd_k	CK	A_c	OS	WC	WC_pz	WC_np	WC_gp	WC_dz	WC_ds	WC_poa
904768	389850	114550	212574	0	1,83395	557828	494586	272842	276477	2,757131	175,92509	13,500831	24,127147	33,936011	0
1802983	886622	194007	350373	2462	2,548416	1038581	967305	670721	424302	3,208992	26,341305	219,460891	48,106486	77,34473	0
5685177	3801113	126499	2316999	1488519	4,588056	4037271	5069440	3075250	3115145	3,561869	25,147952	110,494259	4,420396	82,440466	631686,3333
19254	14217	2632	4010	340	3,873842	9373	8211	7470	5046	9,440239	8,241739	23,577114	20,43949	300,84375	0
683841	668178	1205	158502	42265	5,748411	22454	65827	58769	115549	180,735191	1235,0794	335,599196	7,093198	304,064473	0
205570	170635	8892	81804	13072	2,482614	24258	84243	57076	43238	6,250824	1312,5769	68,943434	25,913274	4894,52381	0
28698	28554	562	39635	0	0,720424	33770	18674	11356	53048	45,906752	509,892857	282,712871	0,552469	1024,9285	0
4628	3050	419	5919	0	0,51529	10118	12392	6064	4184	16,397849	610	3,950777	1,496282	0	0
10096040	11033391	463279	902122	0	12,230487	49743708	45874892	10683181	2589061	24,743538	139,03488	11,539369	10,463432	124,243662	0
9504	11416	593	2714	600	5,400189	49744	45578	10304	1794	28,683417	242,893617	24,817391	12,200257	327,724138	0
16824710	21534105	726182	8746262	0	2,462092	38549434	45162587	9976724	2133109	78,960201	1254,3895	61,553801	14,936418	152,625845	0
41192	38778	2363	28647677	2419849	0,001479	56144358	89380310	63674687	15787298	0,009267	0,021987	0,007916	0,01041	0,137922	0
12550429	12405377	46435	13583796	10560888	4,10379	57151874	13775427	12273756	57749015	15,374482	29,129555	5,55864	6,411441	97,583736	0
167528	168038	1949	67278	4900	2,693866	19351	51096	51021	44683	22,250794	52,088655	32,698579	8,60265	201,355769	241,743146
74521	63485	6689	4457	418	15,718	17839	15116	11908	7200	22,338142	1269,7	145,942529	23,884936	134,757685	0
85250	70734	17264	4150	630	20,094886	21109	18385	15448	6577	13,167163	25,768306	106,207207	32,687883	61,242816	252,218935
109842	100927	3073	3559	0	28,358247	14156	11041	10997	6674	25,772983	3480,2413	127,433081	80,706833	219,245509	0
15405155	12402784	13491976	10489092	0	11,82446	56422733	52653154	35749668	15739242	21,619103	1850,3333	39,591066	44,606724	58,826503	0
225850	186743	23217	10374	0	18,00106	60041	57186	56879	18464	22,591701	1189,44586	841,184685	31,455432	116,357548	0

Продовж. додатку Д

Розшифрування стовпчиків до додатка Д:

OP – обсяг продаж;
Zt_v – змінні витрати;
Zt_c – постійні витрати;
P_t - прибуток;
Cr – короткострокові кредити;
Zd_k – період обороту кредиторської заборгованості;
СК – власний капітал;
A_c – необоротні активи;
OS – основні засоби;
WC – оборотний капітал;
WC_pz – виробничі запаси;
WC_np – незавершене виробництво;
WC_gp – готова продукція;
WC_dz – дебіторська заборгованість;
WC_ds – грошові кошти;
WC_poa – інший оборотний капітал.

* Використано загальнодоступну в мережі Інтернет базу даних “Підприємства України – База даних по емітентах цінних паперів”, що містить фінансову звітність тисяч сільськогосподарських підприємств України та базу даних Чернігівського обласного управління статистики щодо підприємств сільськогосподарського виробництва регіону.

Додаток Е

Довідка 1

Додаток Ж

Довідка 2

Додаток 3

Довідка 3

Додаток И

Довідка 4

Додаток К

**Розрахункова таблиця для визначення параметрів багатofакторної
регресії (модель середньої ціни реалізації)**

Рік	x_1x_1	x_1x_2	x_1y	x_2x_1	x_2x_2	x_2y
1996	252,81	159333,9	2725,26	159333,9	100420441	1717599,4
1997	309,76	197912	3219,04	197912	126450025	2056710,5
1998	213,16	122026,8	2388,56	122026,8	69856164	1367368,8
1999	210,25	108010,5	2958	108010,5	55487601	1519596
2000	256	133174,4	7380,8	133174,4	69278987,6	3839584,42
2001	364,81	206898,84	7586,52	206898,84	117340890	4302629,28
2002	524,41	283426,43	6881,45	283426,43	153182703	3719198,35
2003	497,29	235780,13	11667,36	235780,13	111790444	5531845,92
2004	912,04	564160,16	14106,42	564160,16	348972289	8725801,68
2005	665,64	411424,86	9509,88	411424,86	254297241	5877953,62
2006	542,89	302131,1	11659,32	302131,1	168143089	6488686,8
2007	835,21	477110,1	24041,91	477110,1	272547081	13733837,1
2008	1030,41	693796,56	26883,75	693796,56	467147705	18101390
2009	1017,61	653621,43	24473,68	653621,43	419827806	15719697,8
2010	630,01	381080,75	29128,55	381080,75	230508306	17619291,3
Σ	8262,3	4929887,96	184610,5	4929887,96	2965250772	110321191

Рік	x_1x_1	x_1x_2	x_1y	x_2x_1	x_2x_2	x_2y
1996	27889	1027050	10303,9	1027050	37822500	379455
1997	25921	752948,7	11366,6	752948,7	21871522,89	330175,02
1998	24649	547459	8917,6	547459	12159169	198061,6
1999	28900	580380	18326	580380	11655396	368029,2
2000	34225	6181497,5	24605	6181497,5	1116461982	4443995,5
2001	27556	593300,6	27456,4	593300,6	12774190,81	591156,14
2002	56169	1065836,4	36284,7	1065836,4	20224807,84	688521,32
2003	60516	1172017,8	40147,2	1172017,8	22698554,49	777533,76
2004	71824	1544644,8	39396	1544644,8	33219084,96	847249,2
2005	101761	2217369	56175,9	2217369	48316401	1224071,1
2006	123201	2770232,4	61811,1	2770232,4	62289977,76	1389851,64
2007	94864	1273087,2	44444,4	1273087,2	17084995,56	596449,62
2008	134689	1347734,1	65693	1347734,1	13485787,29	657341,7
2009	137641	821542,4	75275,9	821542,4	4903567,36	449301,76
2010	99856	1158013,6	131582,4	1158013,6	13429293,16	1525939,44
Σ	1049661	23053113,5	651786,1	23053113,5	1448397230	14467132

Продовж. додатку К

Рік	$x1x1$	$x1x2$	$x1y$	$x2x1$	$x2x2$	$x2y$
1996	81	272,7	2714,4	272,7	918,09	9138,48
1997	36	156	1495,2	156	676	6479,2
1998	26,01	124,44	1633,53	124,44	595,36	7815,32
1999	47,61	376,05	3416,19	376,05	2970,25	26982,95
2000	44,89	444,88	3417	444,88	4408,96	33864
2001	27,04	183,56	2957,76	183,56	1246,09	20078,64
2002	92,16	597,12	7174,08	597,12	3868,84	46482,06
2003	84,64	1069,04	8076,68	1069,04	13502,44	102011,98
2004	67,24	506,76	8616,56	506,76	3819,24	64939,44
2005	125,44	1370,88	13237,28	1370,88	14981,76	144664,56
2006	129,96	1535,58	12853,5	1535,58	18144,09	151874,25
2007	225	1887	28908	1887	15825,64	242441,76
2008	265,69	6014,7	31028,68	6014,7	136161	702428,4
2009	249,64	5997,68	49550,38	5997,68	144096,16	1190463,56
2010	246,49	9583,28	45410,68	9583,28	372588,16	1765520,96
Σ	1748,81	30119,67	220489,9	30119,67	733802,08	4515185,56

Рік	$x1x1$	$x1x2$	$x1y$	$x2x1$	$x2x2$	$x2y$
1996	28224	2834630,4	43646,4	2834630,4	284691379,8	4383553,44
1997	14161	1405937,4	22824,2	1405937,4	139584773,2	2266040,28
1998	19321	1848435,9	29454,1	1848435,9	176839463,6	2817867,39
1999	5329	533272,3	29083,2	533272,3	53364486,01	2910351,84
2000	22201	2191998,6	64129,6	2191998,6	216425290	6331786,56
2001	16129	1661706,1	45961,3	1661706,1	171198906,5	4735208,17
2002	12544	1287708,8	53032	1287708,8	132190206,8	5444018,9
2003	21904	2252027,2	77936,8	2252027,2	231538829	8012956,24
2004	24025	2436336,5	75144	2436336,5	247064954,9	7620231,84
2005	17424	1661008,8	84823,2	1661008,8	158341955,6	8086092,84
2006	27556	2454376,4	165203,2	2454376,4	218608053,2	14714430,1
2007	34225	2978888,5	169756	2978888,5	259277624,4	14775287
2008	32041	2697565,8	185497,7	2697565,8	227110928	15617248,3
2009	34225	2839158	213009	2839158	235524270,2	17670305,5
2010	19881	1660980	274653,9	1660980	138768400	22946262
Σ	329190	30744030,7	1534155	30744030,7	2890529521	138331640

Продовж. додатку К

Рік	$x1x1$	$x1x2$	$x1y$	$x2x1$	$x2x2$	$x2y$
1996	25921	25921	51777,6	25921	25921	51777,6
1997	24649	24649	52359,5	24649	24649	52359,5
1998	35344	35344	75294	35344	35344	75294
1999	27556	27556	100845	27556	27556	100845
2000	13924	13924	74812	13924	13924	74812
2001	14884	14884	88694	14884	14884	88694
2002	15129	15129	123405,9	15129	15129	123405,9
2003	17424	17424	121862,4	17424	17424	121862,4
2004	18769	18769	219378,1	18769	18769	219378,1
2005	16384	16384	237708,8	16384	16384	237708,8
2006	24964	24964	292442,2	24964	24964	292442,2
2007	28900	28900	367897	28900	28900	367897
2008	40804	40804	582002,4	40804	40804	582002,4
2009	32761	32761	561389,6	32761	32761	561389,6
2010	36864	30528	876960	30528	25281	726232,5
Σ	374277	367941	3826829	367941	362694	3676101

Додаток Л
Розрахункова таблиця для обчислення критерію Фішера
(модель середньої ціни реалізації)

	$(y_i - \bar{y})^2$	$(y_i - y_{ti})^2$	$(y_{ti} - \bar{y})^2$
1996	29377,96	4038,94	55202,74
1997	33452,41	11433,62	84000,32
1998	26764,96	2159,46	44129,39
1999	41616,00	506,58	51305,60
2000	212797,69	32957,68	78264,26
2001	157767,84	570,43	139365,13
2002	90300,25	49942,55	274553,26
2003	273738,24	185,95	288193,27
2004	218182,41	71767,63	540217,37
2005	135865,96	45868,65	339620,49
2006	250400,16	863,63	280674,91
2007	692057,61	12063,41	521379,96
2008	701406,25	6074,47	576933,06
2009	588595,84	79,71	602374,67
2010	1346760,25	353088,72	320681,32
Σ	4799083,83	591601,42	4196895,76

	$(y_i - \bar{y})^2$	$(y_i - y_{ti})^2$	$(y_{ti} - \bar{y})^2$
1996	3806,89	1736,37	10685,31
1997	4984,36	825,94	9868,27
1998	3226,24	1584,98	9333,84
1999	11620,84	9,55	10964,25
2000	17689,00	171,60	14376,11
2001	27357,16	3988,53	10454,08
2002	23439,61	40,55	21530,37
2003	26634,24	116,63	23225,97
2004	21609,00	373,42	27663,68
2005	31011,21	496,46	39355,19
2006	31011,21	1800,65	47757,13
2007	20822,49	2178,03	36469,30
2008	32041,00	2371,58	51846,77
2009	41168,41	729,64	52859,43
2010	173388,96	48633,18	38365,33
Σ	469810,62	65057,09	404755,04

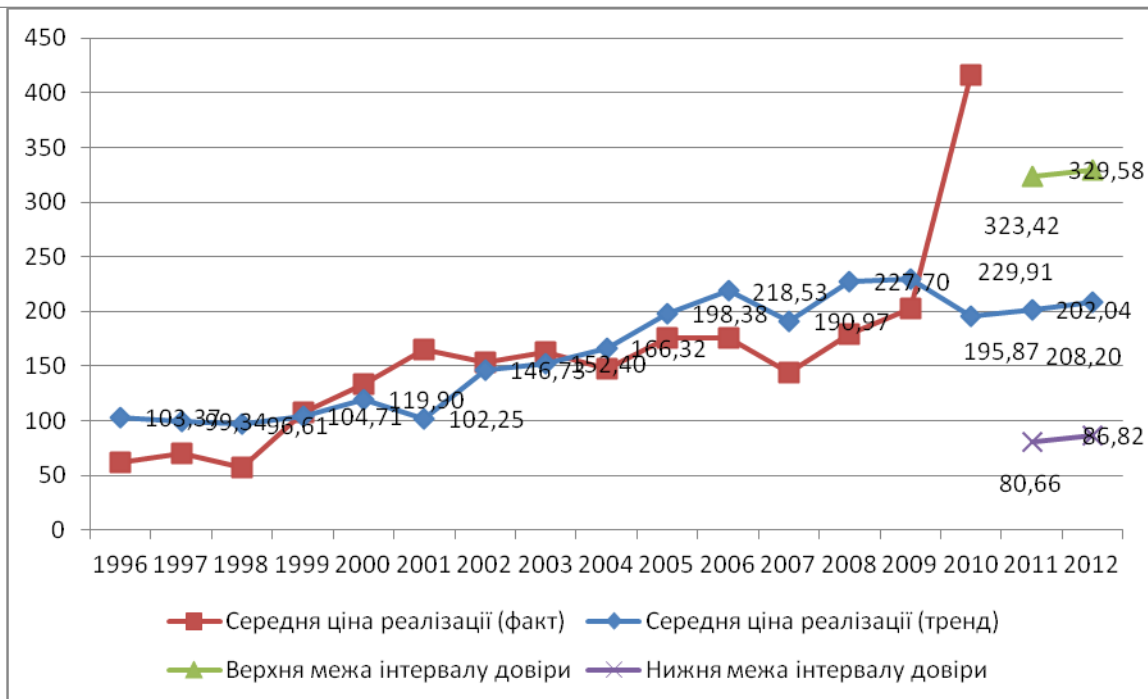
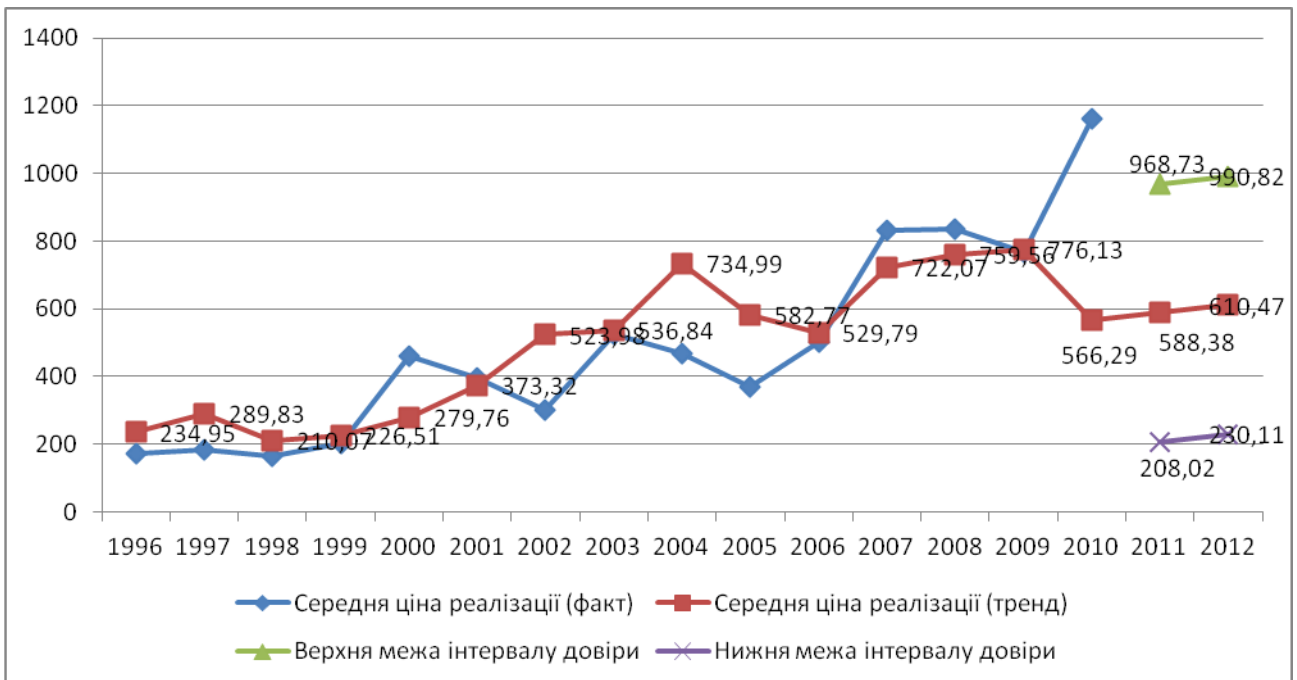
Рік	$(y_i - \bar{y})^2$	$(y_i - y_{ti})^2$	$(y_{ti} - \bar{y})^2$
1996	90962,56	173092,21	515012,22
1997	62100,64	14977,92	138074,91
1998	102592,09	2847,98	71253,53
1999	245124,01	2853,38	300870,95
2000	260100,00	2322,54	311579,16
2001	323533,44	68344,23	94477,99
2002	558457,29	15119,60	757355,55
2003	770708,41	8623,44	942379,82
2004	1104180,64	114051,63	508489,78
2005	1396887,61	813,70	1465129,89
2006	1271256,25	19120,44	1602190,62
2007	3714099,84	80617,60	2700328,48
2008	3623692,96	289565,90	5961963,74
2009	9835123,21	520785,45	5829546,28
2010	8365977,76	17179,13	9141365,80
Σ	31724796,7	1330315,14	30340018,7

Рік	$(y_i - \bar{y})^2$	$(y_i - y_{ti})^2$	$(y_{ti} - \bar{y})^2$
1996	67496,04	2035,87	92976,60
1997	36787,24	89679,90	241342,31
1998	44901,61	155962,32	368231,30
1999	158722,56	35715,42	345021,41
2000	185244,16	162,51	196379,98
2001	130971,61	2249,48	98892,24
2002	224202,25	7974,10	147611,33
2003	277307,56	78522,42	60703,83
2004	235031,04	36964,41	85578,88
2005	412934,76	138,38	397954,46
2006	990423,04	3895,53	870089,33
2007	841989,76	24182,33	1151557,94
2008	1073917,69	38282,75	1517724,93
2009	1325721,96	29163,83	1748144,62
2010	3794314,41	608393,42	1364000,27
Σ	9799965,69	1113322,66	8686209,418

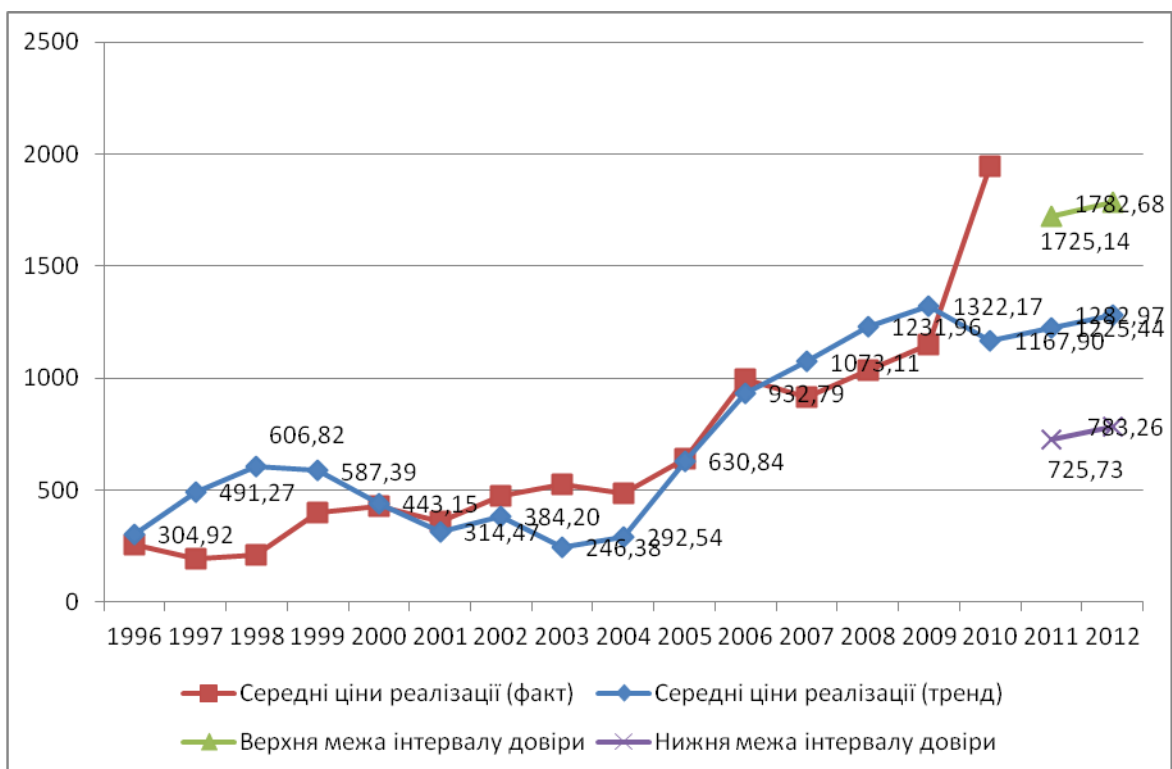
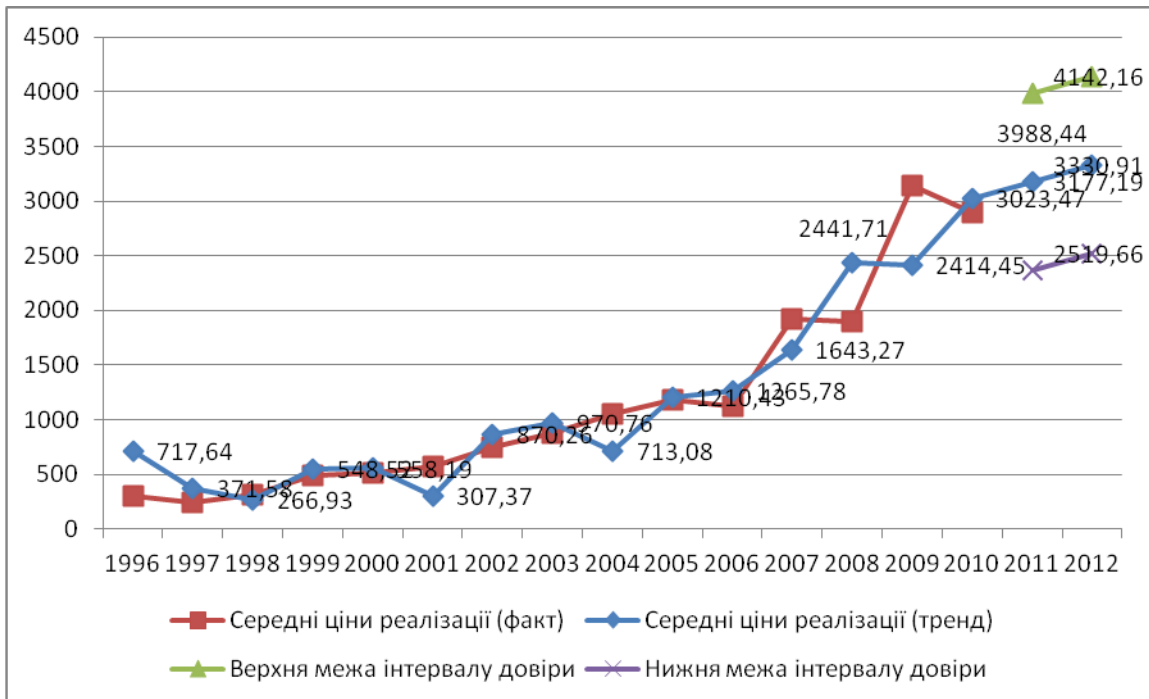
Рік	$(y_i - \bar{y})^2$	$(y_i - y_{ti})^2$	$(y_{ti} - \bar{y})^2$
1996	1464148,40	1221060,82	11025,80
1997	1435491,53	1074702,64	26063,31
1998	1279432,45	1979845,09	76148,23
1999	853997,77	791500,52	1187,27
2000	805721,66	34563,47	506527,53
2001	647413,34	22305,45	429378,67
2002	279122,02	12732,99	411086,83
2003	370174,90	8881,92	264377,00
2004	4855,30	263486,23	196806,78
2005	105937,23	802983,73	325599,87
2006	101939,72	217726,72	21706,71
2007	400030,95	372709,40	483,15
2008	1821366,18	767549,26	224184,36
2009	2464837,20	1939880,79	31394,16
2010	9216567,37	0,00	9216659,37
Σ	21251036	9509929,01	11742629,03

Додаток М

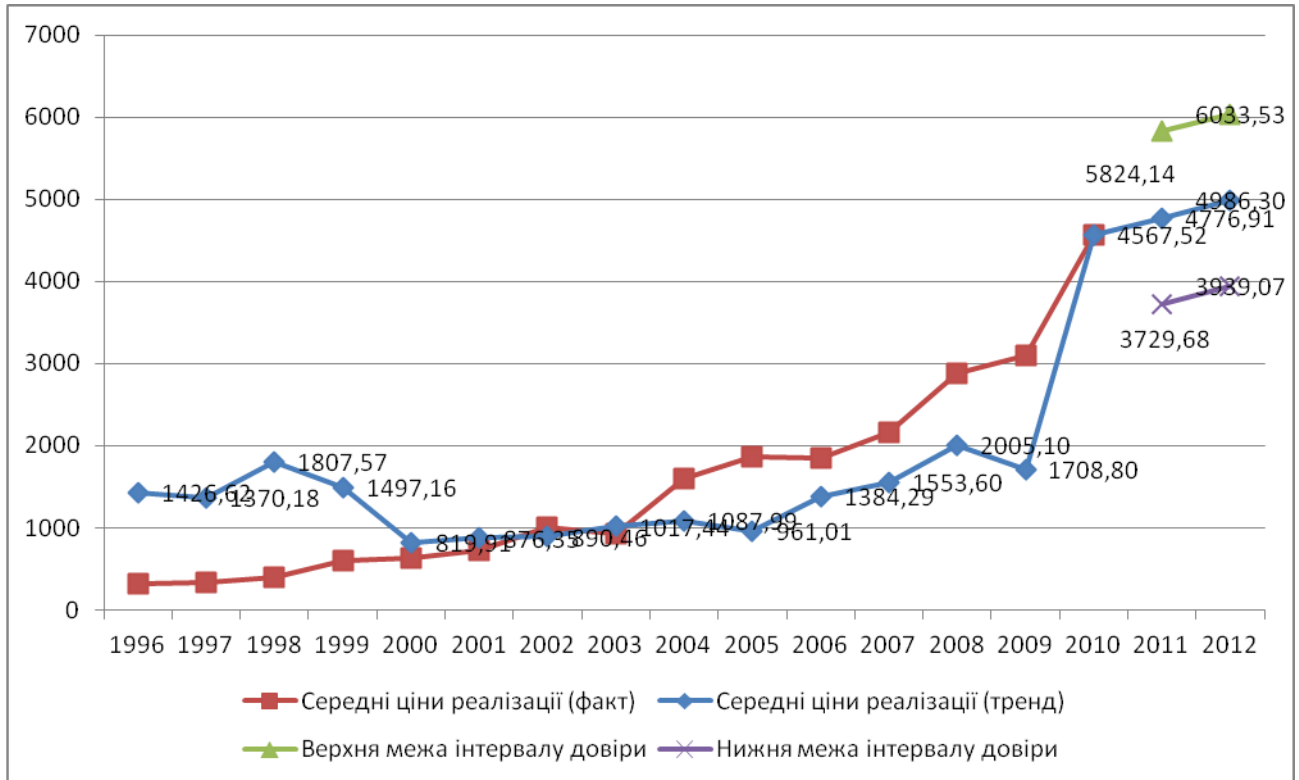
Моделювання середньої ціни реалізації

Продовж. додатку М

Продовж. додатку М

Додаток Н
**Розрахункова таблиця для визначення параметрів багатofакторної регресії
(перший фактор)**

Рік	$x1x1$	$x1x2$	$x1y$	$x2x1$	$x2x2$	$x2y$
1996	62378404	744781,4	2539996,8	744781,4	8892,49	30326,88
1997	55580007,04	608344,32	2486309,2	608344,32	6658,56	27213,6
1998	52550900,64	531366,36	2903304,6	531366,36	5372,89	29356,65
1999	49558784,04	508977,54	4276678,5	508977,54	5227,29	43922,25
2000	49934008,96	455076,16	4480097,6	455076,16	4147,36	40829,6
2001	47287627,56	409845,36	4999288,2	409845,36	3552,16	43329,2
2002	46433321,64	414303,36	6836686,86	414303,36	3696,64	61000,64
2003	49413870,25	450590,95	6489634,4	450590,95	4108,81	59177,12
2004	48618545,29	392563,01	11165384,51	392563,01	3169,69	90153,19
2005	42390516,64	346374,56	12091206,68	346374,56	2830,24	98797,72
2006	41434969	341804,7	11914243,3	341804,7	2819,61	98282,79
2007	36370548,64	326266,28	13051254,28	326266,28	2926,81	117077,81
2008	28916430,76	244671,7	15493364,88	244671,7	2070,25	131094,6
2009	22442011,29	189965,73	14693209,68	189965,73	1608,01	124374,16
2010	17968273,21	170827,67	19361175,75	170827,67	1624,09	184070,25
Σ	651 278 218,96	6 135 759,10	132 781 835,24	6135759,1	58704,9	1179006,46

Рік	$x1x1$	$x1x2$	$x1y$	$x2x1$	$x2x2$	$x2y$
1996	580491,61	790471,25	674738,64	790471,25	1076406,25	918810
1997	461856,16	624484,44	629377,56	624484,44	844377,21	850993,29
1998	448364,16	511373,52	870881,76	511373,52	583237,69	993268,22
1999	411393,96	442373,58	975184,56	442373,58	475686,09	1048619,88
2000	361321,21	351042,4	1378141,97	351042,4	341056	1338936,8
2001	403606,09	320445,32	2447747,37	320445,32	254419,36	1943402,76
2002	421850,25	314747,7	2086713,6	314747,7	234837,16	1556922,88
2003	386137,96	280251,4	1949642,5	280251,4	203401	1415012,5
2004	386386,56	238756,56	3117883,44	238756,56	147532,81	1926607,19
2005	401448,96	225688,32	4445907,84	225688,32	126878,44	2499419,78
2006	373321	210856,1	3697894,2	210856,1	119094,01	2088614,22
2007	334777,96	188218,58	3815809,14	188218,58	105820,09	2145320,97
2008	336632,04	171042,96	6145884,54	171042,96	86907,04	3122727,96
2009	350227,24	160555,34	5861897,36	160555,34	73603,69	2687280,76
2010	337677,21	149633,25	5882010,42	149633,25	66306,25	2606466,5
Σ	5 995 492,37	4 979 940,72	43 979 714,90	4979940,72	4739563,09	27142403,71

Рік	$x1x1$	$x1x2$	$x1y$	$x2x1$	$x2x2$	$x2y$
1996	98910,25	1825012,05	58465,55	1825012,05	33673648,41	1078759,11
1997	104911,21	1882312,46	67695,1	1882312,46	33772369,96	1214582,6
1998	110822,41	1941439,51	87752,44	1941439,51	34011057,61	1537288,84
1999	112761,64	1996498,9	112459,42	1996498,9	35348970,25	1991147,95
2000	115124,49	1996339,41	178437,87	1996339,41	34617925,69	3094237,83
2001	124609	2111822,5	203186,8	2111822,5	35790306,25	3443527
2002	141676,96	2334997,4	179241,68	2334997,4	38483412,25	2954106,7
2003	132641,64	2245584,36	238660,26	2245584,36	38017089,64	4040448,74
2004	127520,41	2082535,78	284180,18	2082535,78	34009891,24	4640946,44
2005	128665,69	2083652,43	376921,96	2083652,43	33743319,21	6103992,12
2006	105755,04	1754128,8	333590,16	1754128,8	29095236	5533165,2
2007	84390,25	1374616,95	469970,9	1374616,95	22390877,61	7655267,82
2008	73008,04	1124140,08	533428,84	1124140,08	17308928,16	8213461,68
2009	61107,84	917482,8	436530,48	917482,8	13775232,25	6554137,85
2010	66049	960640,3	725613,8	960640,3	13971896,41	10553586,86
Σ	1 587 953,87	26 631 203,73	4 286 135,44	26631203,73	448010160,9	68608656,74

Додаток О
Розрахункова таблиця для обчислення критерію Фішера

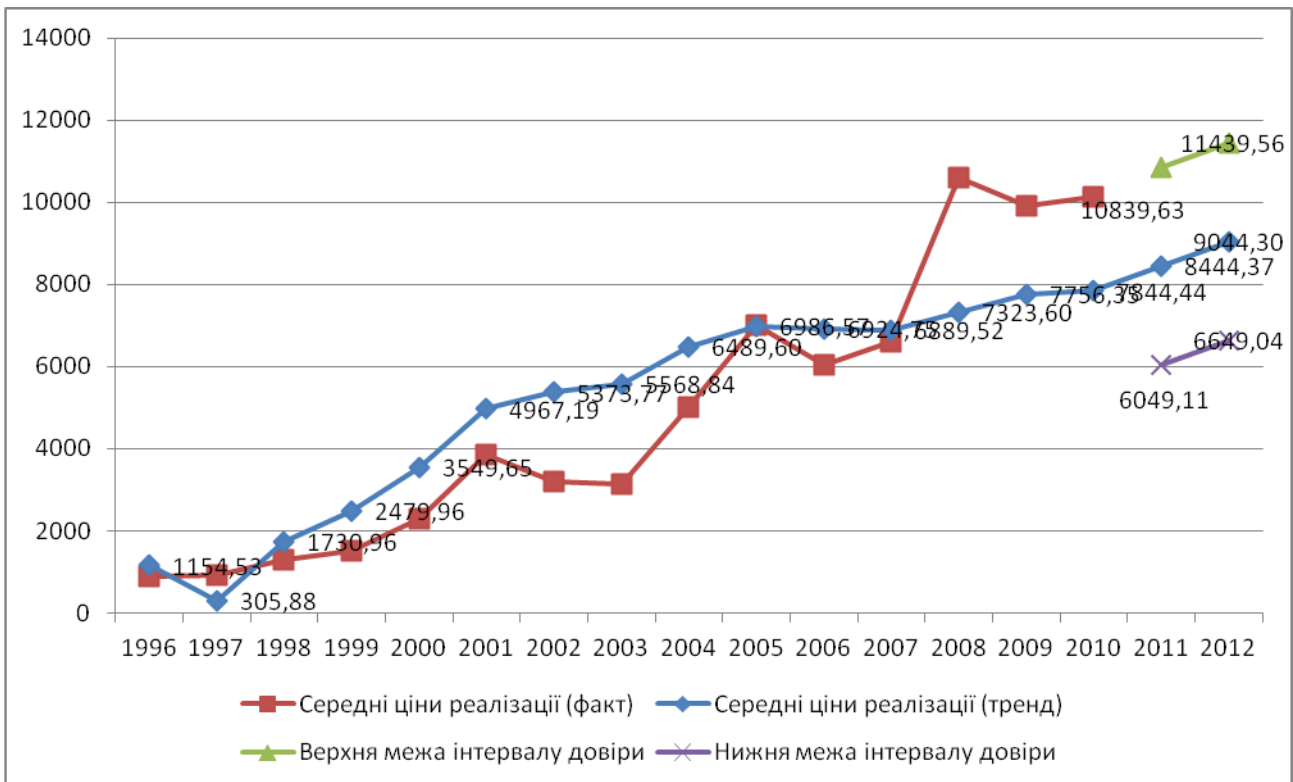
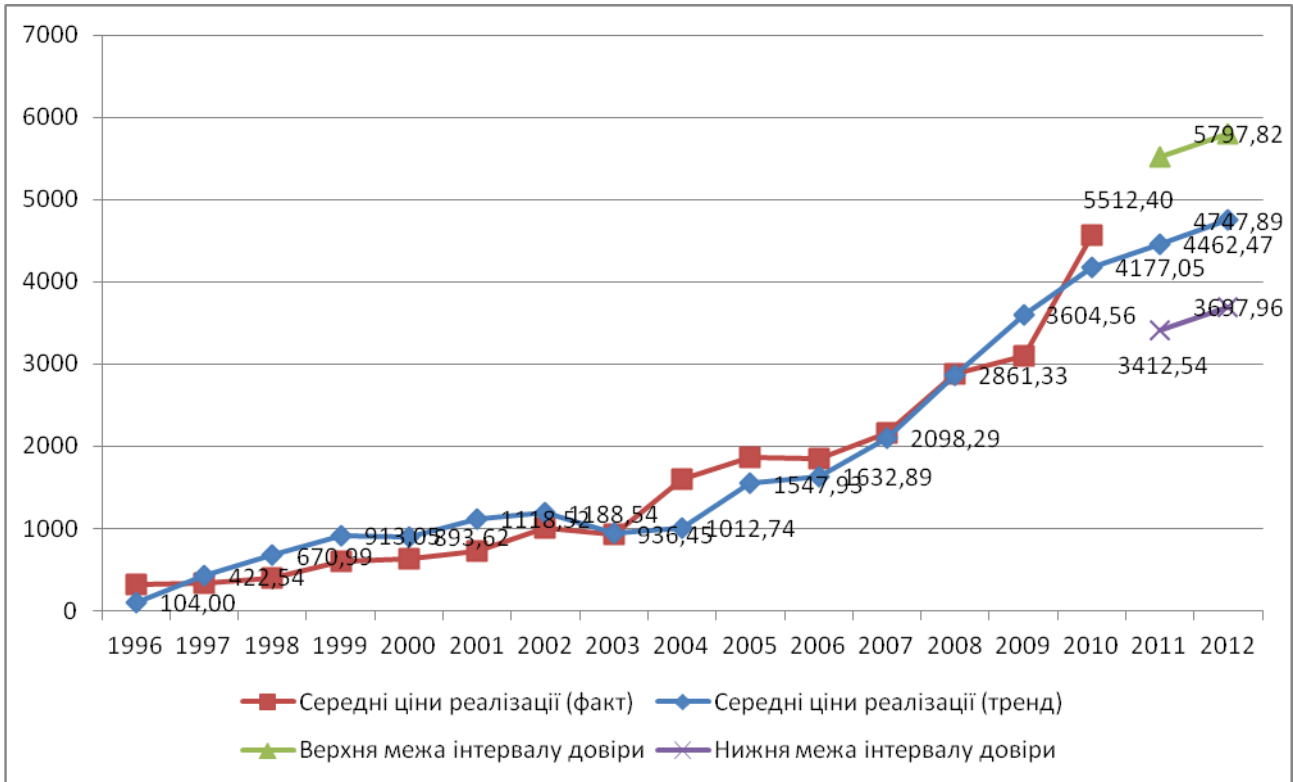
Рік	$(y_i - \bar{y})^2$	$(y_i - y_{ti})^2$	$(y_{ti} - \bar{y})^2$
1996	1464148,40	47349,76	2038098,86
1997	1435491,53	7927,41	1230067,31
1998	1279432,45	73163,44	740688,46
1999	853997,77	93357,90	382634,72
2000	805721,66	67404,39	407039,47
2001	647413,34	153286,96	170652,61
2002	279122,02	34312,69	117706,05
2003	370174,90	175,64	354223,63
2004	4855,30	346408,42	269241,35
2005	105937,23	95583,27	266,17
2006	101939,72	47529,17	10255,24
2007	400030,95	4330,90	321115,35
2008	1821366,18	394,96	1768119,00
2009	2464837,20	252970,99	4297089,44
2010	9216567,37	152450,06	6998307,66
Σ	21251036	1376645,97	19105505,29

Рік	$(y_i - \bar{y})^2$	$(y_i - y_{ti})^2$	$(y_{ti} - \bar{y})^2$
1996	3806,89	1736,37	10685,31
1997	4984,36	825,94	9868,27
1998	3226,24	1584,98	9333,84
1999	11620,84	9,55	10964,25
2000	17689,00	171,60	14376,11
2001	27357,16	3988,53	10454,08
2002	23439,61	40,55	21530,37
2003	26634,24	116,63	23225,97
2004	21609,00	373,42	27663,68
2005	31011,21	496,46	39355,19
2006	31011,21	1800,65	47757,13
2007	20822,49	2178,03	36469,30
2008	32041,00	2371,58	51846,77
2009	41168,41	729,64	52859,43
2010	173388,96	48633,18	38365,33
Σ	469810,62	65057,09	404755,04

Рік	$(y_i - \bar{y})^2$	$(y_i - y_{ti})^2$	$(y_{ti} - \bar{y})^2$
1996	15547038,71	72323,34	13498594,42
1997	15229298,12	384672,85	20454754,99
1998	12446595,84	185205,92	9595235,82
1999	10944010,80	920764,80	5515961,57
2000	6430653,56	1579914,69	1635653,65
2001	951938,45	1241641,74	19214,52
2002	2610723,46	4669792,12	297239,60
2003	2859729,02	5911421,40	547996,93
2004	35091,28	2171780,42	2758996,89
2005	4788773,60	919,90	4656950,16
2006	1497262,22	761350,85	4393974,27
2007	3119909,89	86798,93	4247487,07
2008	33225156,23	10687028,78	6225147,41
2009	25772138,31	4617572,48	8571854,20
2010	28022483,29	5188194,85	9095446,15
Σ	163480802,8	38479383,1	91514507,65

Додаток П

Моделювання середньої ціни реалізації

Продовж. додатку П

